

VYDÁVÁ ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
VE SPOLUPRÁCI
S NADACÍ JIŘÍHO Z PODĚBRAD
PRO EVROPSKOU SPOLUPRÁCI

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
OTTO PICK
ŠÉFREDAKTOR
ZDENĚK ZBORIL
ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
ROBERT SCHUSTER
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
MILENA STREJČKOVÁ
SEKRETÁŘKA REDAKCE
IRENA KREJČOVÁ
GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA: MILOŠ CALDA, PETR
DOSTÁL, MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK, JOSEF
FUČÍK, MILOSLAV HAD, RADEK KHOL,
ROMAN KRASNICKÝ, JAN KREIDL,
MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG,
KRISTINA LARISCHOVÁ, LIBOR LUKÁŠEK,
ZDENĚK MATĚJKA, ALOIZ NEUSTADT,
ALEXANDR ORT, MARTIN PALOUSH, KAREL
PEZL, OTTO PICK, MILOŠ POJAR,
RICHARD SEEMANN, VÁCLAV ŠMEJKAL,
JIŘÍ ŠTĚPANOVSKÝ, KAREL ŠTINDL,
KVĚTA ŠUBRTOVÁ, FRANTIŠEK ŠULC,
FILIP TESAŘ, MARTIN VÁVRA, JOSEF
VESELÝ, TOMÁŠ VESELÝ, PETR ZAVADIL

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vy-
davatele. Nevýžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International
Copyright Convention. No part of this publication may
be reproduced, stored in retrieval systems or transmit-
ted in any form or by any means without the prior per-
mission of the International Politics editorial office.
Reprints are available upon request. Reprints and per-
missions: Write to International Politics, Nerudova 3,
118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50
Praha 1. Telefon 02/51 108 107; fax: 02/51 108 222;
e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace
redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč.
Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty
a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice
550,80 Sk.

Tiskne ProKonzult s r. o., závod Vrútky,
Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném
prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje
ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8,
038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281538, fax:
00421432/4281696. Informace o MP a ediční
činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačoviny povoleno SsRP Banská
Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996.

ISN 0543-7962

F 5210

INDEX 4691

OBSAH 1/2002 ROČNÍK XXVI

	STR.
SVĚTOZOR	2
ZAHRAŇNÍ POLITIKA ČR V ROCE 2001 / -zz-	3
ZAHRAŇNÍ POLITIKA ČR V ROCE 2001	
ZAHRAŇNÍ POLITIKA ČESKÉ REPUBLIKY: MOŽNOSTI STŘEDNĚ VELKÉHO STÁTU / Projev ministra zahraničních věcí ČR Jana Kavana v Senátu PČR	4
ČLENSTVÍ ČR V NATO: SPOLUZODPOVĚDNOST ZA OSUD SVĚTA / Vystoupení prezidenta republiky Václava Havla během veřejného slyšení v Senátu Parlamentu České republiky o zahraniční politice České republiky	7
ČESKÁ ZAHRAŇNÍ POLITIKA PŘED VSTUPEM DO EVROPSKÉ UNIE / Vladimír Handl, Jan Hřích, Radek Khol, Petr Pavlík	9
ČESKÁ REPUBLIKA A NATO / Vladimír Nálevka	12
SLIBNÁ KONCEPCE VS. KLESAJÍCÍ ROZPOČET: ČESKÁ ROZVOJOVÁ POMOC NA ROZCESTÍ? / Petr Lebeda	13
EKONOMICKÝ OBZOR	
ZA RŮSTEM ZAHRAŇNÍCH INVESTIC V ČR STOJÍ TAKÉ KVALITNÍ MEZINÁRODNĚPRÁVNÍ ÚPRAVA / Libor Lukášek	15
PROMĚNY TERITORIÁLNÍ STRUKTURY ZAHRAŇNÍHO OBCHODU ČESKÉ REPUBLIKY / Jan Hřích	17
ČÍNA VE SVĚTOVÉ OBCHODNÍ ORGANIZACI / Jiří Fárek	20
VZTAHY A PROBLÉMY	
(II.) „GROUND ZERO“ NADĚJE A BOJKOT POSTBIPOLÁRNÍHO MULTILATERALISMU A MEZINÁRODNÍHO PRÁVA / Petr Lebeda	22
BOJ PROTI TERORISMU A MEZINÁRODNÍ PRÁVO / Veronika Bílková	25
ESTONSKO-RUSKÁ RAPSODIE / Vratislav Košťál	27
VELKÁ HRA, TENTOKRÁT S NOVÝMI AKTÉRY A SÁZKAMI / Jan Eichler	29
REAKCE ORGANIZACE AMERICKÝCH STÁTŮ NA TERORISTICKÉ ÚTOKY V USA / Radomír Jungbauer	31
BEZPEČNOSTNÍ A OBRANÁ POLITIKA EU V ROCE 2001 – MÍRNÝ POKROK V MEZÍCH DOHODY? / Radek Khol	32
VOLNÁ TRIBUNA	
VEŘEJNÁ ZAHRAŇNÍ POLITIKA / Otto Pick	34
PŘÍBĚH ZVANÝ MAKEDONIE / Marek Ženíšek	34
KAUZA VLASOV ZNOVU PŘED SOUDEM / RICHARD SEEMANN	38
JE PROFESIONALIZACE ARMÁDY PRO ČESKOU REPUBLIKU PŘÍNOSEM Z VOJENSKÉHO, SPOLEČENSKÉHO A MEZINÁRODNĚPOLITICKÉHO HLEDISKA? / Martin Piperek	39
RECENZE	
PŘIPOMENUTÍ AUTORA METOD KOMUNISTICKÉ PROPAGANDY / Zdeněk Zbořil	41
DĚJINY ARMÉNIE / Václav Poštolka	42
MEZINÁRODNÍ POLITIKA PODRUHÉ / zz	42
VÝVOJ A PERSPEKTIVY STRANY DEMOKRATICKÉHO SOCIALISMU (PDS) V NĚMECKU PO SJEDNOCENÍ	43

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP

(které má vyjít do 28. 2. 2002)

► *Evropská unie v roce 2001: od Nice k euru* ► *Postoje české veřejnosti k EU v minulém roce* ► *Česká debata o Unii: realisté vs. pesimisté* ► *Hrozí střet civilizací?* ► *Environmentální bezpečnost* ► *Lidové hlasování o norském členství v EU* ► *Získání veřejné podpory a politické shody jako klíč úspěšné bezpečnostní politiky* ►

1. – v parlamentních volbách na Tchaj-wanu ztratil Kuomintang parlamentní většinu. Nejsilnější stranou, ale bez nadpoloviční většiny, se stala opoziční Demokratická strana, zastávající nezávislost.

1.–2. – při sebevražedných útocích Palestinců v Jeruzalémě a Haifě zahynulo 27 lidí. Přihlásily se k nim Islámský džihád a oddíl Kásám. Palestinský vůdce Jásir Arafát útoky odsoudil. Americký prezident George W. Bush vůdce palestinské samosprávy vyzval k ráznějšímu postupu proti extrémistům.

3. – Izrael vyhlásil „vátku teroru“ všemi prostředky, které má k dispozici. Izraelská armáda pak zahájila letecké úder proti palestinským cílům v Gaze a na západním břehu Jordánu.

3. – Irák podepsal s představiteli OSN v New Yorku memorandum o porozumění, jímž země přistupuje na prodloužení programu „ropa za potraviny“ o dalších šest měsíců.

5. – po devíti dnech jednání podepsaly čtyři hlavní afghánské frakce v německém Petersbergu dohodu, která zakotvuje, že Afghánistán bude šest měsíců po svržení Tálibánu řídit třicetičlenná dočasná vláda. Premiérem byl ustaven Hamír Karzáí (44), vůdce pašunského kmene Popalzá. Severní aliance bude mít ve vládě 16 zástupců. Paralelně s dočasnou vládou bude pracovat 21členná komise, které vybere členy Lója Džirgy – shromáždění kmenových náčelníků formálně vedené bývalým králem, kteří na další 18 až 24 měsíční období zvolí novou prozatímní vládu. V dokumentu se hovoří o eventuálním vyslání mezinárodních mírových sborů do Afghánistánu.

5. – oznámeno, že Egypťan Ajmán Zavahrí považovaný za č. 2 v organizaci al-Kajdá nebyl zabit při jednom z útoků na pevnost Tora Bora, ale že se mu podařilo uprchnout.

5. – palestinská policie oznámila, že v posledních dnech pozatýkala 151 teroristů.

6.–7. – Tálibán předal vládu nad Kandahárem vůdcům místních pašunských kmenů a vyklidil město. Designovaný premiér Hamíd Karzáí řekl, že Tálibán kapitulaci v Kandaháru definitivně skončil a nehraje v zemi již žádnou politickou úlohu.

7. – místní ozbrojené síly ohlásily dobytí horské podzemní pevnosti Tora Bora. O osudu vůdce Tálibánu Muhammada Umara a Usámy bin Ládina nebylo nic známo.

Americké letecké útoky na Tora Bora pokračovaly i v následujících dnech.

7. – Izrael po 48 hodinách vyčkávání, jak si Arafát poradí s radikály ve vlastních řadách, obnovil útoky na palestinská území.

10. – ministr zahraničí USA Colin Powell při první oficiální návštěvě Moskvy dohodl s ruskými partnery, že do léta 2002 připraví dohodu o podobě snížení strategických útočných zbraní a s prezidentem Vladimírem Putinem potvrdil těsné spojení proti terorismu.

11. – arabští bojovníci, kteří v oblasti pevnosti Tora Bora vzdorovali ofenzivě afghánských sil a americkým bombardérům, přistoupili na kapitulaci. Kapitulace ustrnula na požadavku cizinců, že jsou ochotni složit zbraně jen do rukou OSN, a nikoli afghánských obléhatelů. Protože 13. nechali vypršet i druhé ultimátum, protitálibánské síly přestaly vyjednávat a zahájily ofenzivu.

12. – palestínští teoretici zabili deset židovských osadníků jedoucích v civilním autobusu v oblasti palestinského Nábulusu. K útoku se přihlásila Brigáda mučedníků od al-Aksá. Izraelci vyslali do pásma Gazy tanky, které území rozdělily na tři oddělené zóny. Arafát rozhodl uzavřít všechny instituce náležející radikálním organizacím Hamás a Islámský džihád.

13. – americký prezident George W. Bush oficiálně vypověděl smlouvu o nerozmišťování systémů protiraketové obrany (ABM), kterou USA podepsaly se SSSR v roce 1972.

13. – americké ministerstvo obrany zveřejnilo amatérský videozáznam, na němž Usáma bin Ládín přiznává svůj podíl na teroristických útocích na New York a Washington 11. září.

13. – Izrael přerušil kontakty s Jásirem Arafatem a zakázal mu opustit jeho sídlo v Rammaláhu.

13. – pětičlenné komando neznámých ozbrojenců přepadlo sídlo indického parlamentu. Během přestřelky zabito dvanáct osob včetně útočnicků. Podezřelí z útoku jsou kašmírští separatisté z organizace Laškare Tajba se sídlem v Pákistánu.

14. – v bruselském Laekenu byl zahájen dvoudenní summit EU. Schválil Laekenskou deklaraci, která má vytvořit podmínky, aby unijní instituce fungovaly i po přijetí nových členů v roce 2004. Účastníci souhlasili s vytvořením Konventu, v němž se diskutuje o budoucnosti EU odehraje. Předsedou Konventu byl jmenován Valéry Giscard d'Estaing. Summit vyjádřil vůli podílet se na

mírových silách OSN pro Afghánistán.

14. – německý Spolkový sněm stvrdil červnovou dohodu mezi vládou a energetickými koncerny o uzavření jaderných elektráren zhruba do roku 2021.

15. – somálská přechodná vláda požádala USA o vyslání jednotek s cílem zabránit členům sítě al-Kajdá prchat do Somálska.

15. – druhé kolo voleb předsedů samosprávných krajů na Slovensku (první se konalo 1. prosince). Kromě Bratislavy a Košic, kde získala posty županů pravice, obsadil funkce kandidáti HZDS. Účast voličů činila 22,61 procenta, o tři procenta méně než v prvním kole.

16. – v parlamentních volbách v Chile si udržela většinu dosaavadní vládní koalice socialistického prezidenta Ricarda Lagose, která získala 47,9 procenta odevzdaných hlasů.

17. – portugalský premiér Antonio Guterres odstoupil z funkce po drtivé porážce své Socialistické strany v nedělních komunálních volbách.

18. – designovaná dočasná afghánská vláda vyslovila souhlas s rozmístěním 5000 zahraničních vojáků v rámci mírových sil s mandátem RB OSN.

18. – indický premiér Atal Bihári Vádžpejí odmítl pákistánskou nabídku na společné vyšetřování útoku na indický parlament. Obvinil Pákistán z podpory sil, které stojí za sebevražedným útokem.

20. – v Argentině vypukla vlna násilností jako reakce na hlubokou hospodářskou krizi. Během prvních dnů zahynulo na 30 lidí. Prezident Fernando de la Rúa rezignoval.

20. – Rada bezpečnosti OSN schválila rezoluci o nasazení mezinárodních sil v Afghánistánu. Jednotky budou zajišťovat dočasně afghánské vládě bezpečnost v Kábulu a jeho okolí a mohou ke své obraně a ochraně vlády i obyvatelstva použít síly.

21. – uniformovaní příslušníci britské námořní pěchoty jako předvoj Mezinárodních podpůrných bezpečnostních sil (ISAF) byli rozmístěni na klíčových bodech v Kábulu.

21. – velení vojenské operace proti Tálibánu a al-Kajdá v první oficiální bilanci uvedlo, že bylo zajato a uvězněno kolem 7000 příslušníků těchto organizací.

21. – vedením Argentiny byl pověřen bývalý vůdce Senátu Ramón Puerta z opoziční Perónistické strany.

21. – Indie odvolala z Pákistánu velvyslance. Pákistán zmrazil bankovní vklady Laškare Tajba,

jedné ze skupin bojujících za samostatnost Kašmíru.

21. – palestinský Hamás prohlásil, že až do dalšího oznámení zastavuje sebevražedné atentáty a minometné útoky na izraelské cíle.

22. – dočasná afghánská vláda se ujala moci.

22. – zmařen pokus atentátníka Richarda Reida vyhodit do vzduchu letoun Boeing-767, který letěl do Miami. Reid prošel výcvikem v základnách al-Kajdá.

22. – japonská pobřežní hlídka potopila po ozbrojeném konfliktu neidentifikované plavidlo, které narušilo japonské výsostné vody. KLDL odmítla, aby byla s plavidlem spojována.

23. – prozatímním argentinským prezidentem byl zvolen Rodríguez Sáa.

25. – při přestřelkách na indicko-pákistánské hranici byli zabití dva indičtí vojáci. Napětí mezi oběma zeměmi vzrostlo.

27. – nový afghánský ministr vnitra Muhammad Júnus Kanúní prohlásil, že USA a jejich spojenci sice dokázali rozbit hnutí Tálibán a zničit územní strukturu al-Kajdá, avšak samo velení této organizace zůstalo nedotčeno a je schopno znovu udeřit.

27. – indická vláda omezila pákistánským diplomatům pohyb v zemi a rozhodla se do dvou dnů snížit o polovinu početní stav diplomatického personálu jak na svém zastupitelském úřadě v Islámábádu, tak na pákistánské ambasádě v Dillí. Od 1. ledna chce zrušit letecké spojení mezi oběma zeměmi.

27. – izraelský ministr obrany Benjamin Eliezer byl zvolen novým vůdcem Strany práce.

28. – afghánská vláda naléhavě vyzvala USA, aby v co nejkratší době ukončily bombardování afghánského teritoria.

28. – šéf mise ONS v Kosovu (UNMIK) Hans Häkkerup odstoupil z funkce.

28. – Evropská unie zveřejnila seznam organizací a osob, které působí v jejich členských zemích a jsou považovány za teroristické.

29. – oznámeno, že poblíž hranic s Indií se rozmíšťují čínská vojska.

29. – prezident samozvané Severokyperské turecké republiky Rauf Denктаš poprvé po více než 25 letech navštívil řeckou část Kypru, aby zde povečeřel s řeckokyperským prezidentem Glafkosem Kleridisem.

29.–30. – při nepokojích v Argentině byl vypleněn parlament.

31. – afghánští a britští představitelé podepsali dohodu o podmínkách rozmístění mezinárodních sil v Afghánistánu (ISAF).

Zahraniční politika ČR v roce 2001

Výroční zamyšlení nad zahraniční politikou České republiky v roce 2001 tentokrát obstarali za redakci Mezinárodní politiky, jistě nechtěně, tři vysokí ústavní činitelé na veřejném slyšení Senátu Parlamentu ČR 27. listopadu loňského roku. Prezident republiky při této příležitosti vlastně jen zopakoval některé geopolitické teze svého květnového bratislavského projevu, kterým jsme se v několika letních číslech MP věnovali, a soustředil se jen na vztah České republiky k NATO. Dokumentoval tak nejen svůj zájem o nadcházející summit Severoatlantické aliance v Praze, který by podle jeho názoru měl být mimořádně důležitý nejen pro upevňování formálních struktur, ale i pro rozhodování o členství dalších východoevropských států. Opatrně se dotkl svého bolestně odmítavého vztahu k těsnější součinnosti NATO a Ruské federace a neopomněl koketérii s *konfliktními civilizacemi* Samuela Huntingtona.

Předseda Senátu Petr Pithart ve svém téměř *prezidentském* projevu se naopak zaměřil na vztah České republiky k Evropské unii, objektivně ocenil, co všechno dobrého se v posledních letech ve prospěch přistoupení udělalo, a vytkl svárcím se politickým stranám, že v rámci příprav na start svých předvolebních klání jsou ochotny riskovat nejen konsenzus na úrovni zahraniční politiky, ale i dobré jméno státu v zahraničí. Od jeho jarní kubánské mise to byla další se zahraniční politikou související aktivita, která je hodna pozornosti, i když šlo jen o vystoupení bez většího mediálního ohlasu. Rafinovaněji však byla koncipována Pithartova předvánoční cesta do Rakouska, kde se setkal nejen s kancléřem, ale i s ministryní zahraničních věcí, obratně se vyhnul Temelínu a snad nechtěně sklízel ovoce česko-rakouských rozhovorů, které iniciovalo MZV ČR v uplynulém roce. Ty přinášejí, kupodivu, pozitivní výsledky, odmyslíme-li si profesionální excitace ekologických aktivistů nebo vzájemně si odporujících pamětníků a historiků. Zdá se, že i zde došlo k odstranění bariér strachu z toho druhého, a nejen výsledek jednání o Temelínu, pod kuratelou EU, ale např. i adventní besedování v Hornu, za přítomnosti velvyslance Gruši a ministra Buzeka, na úrovni regionálního setkání, bylo toho jedním z důkazů.

Konečně ministr zahraničních věcí Jan Kavan přednesl v Senátu svůj bilancující projev, který v tomto čísle MP publikujeme mj. proto, že byl některými komentátory v denním tisku označen za šedý a nevýrazný. Projev ministra zahraničních věcí při takové příležitosti není estrádním vystoupením, a je-li přednášen téměř na sklonku ministrova volebního období, je to prohlášení, které svým významem přesahuje každodenní reakce na vulgární mediální útoky proti jeho osobě, znevažující postavení ČR v mezinárodních vztazích.

Téměř symbolicky se na závěr roku museli všichni řečníci zabývat při tomto senátním veřejném slyšení, ať již byl jeho mediální ohlas jakýkoli, zahraniční politikou České republiky,

jejími prioritami a museli reagovat na výsledky dosažené během posledních dvou, tří let. Ukázalo se, že zahraničněpolitická témata, která nějakým způsobem souvisejí s naším členstvím v NATO nebo se týkají vstupu do EU, jsou vlastně chápána konsenzuálně, pokud jde o hlavní cíle, ale že existují rozdíly ve způsobech, jak těchto cílů dosahovat.

V České republice nejde v zahraniční politice jen o její multilaterální nebo bilaterální rozměry, ale je zde zajímavá i její ekonomická dimenze a jakási specifická povaha zahraniční politiky *od dveří k dveřím*, kterou provádějí a za kterou nesou odpovědnost jednotliví *neinstitucionalizovaní* občané. Ukazuje se, že zahraniční politika ČR není realizována jen prostřednictvím formálních institucí, ale že je prováděna na nejrůznějších úrovních, někdy více nebo méně chaoticky, ale nikoli bez bezprostředního dozoru centrálních *pražských* institucí (na Hradě, v Černínském paláci, ve Sněmovně a u Valdštejna). Vznik regionů, upevňování jejich samospráv i růst sebevědomí jejich nejvyšších představitelů přinesly do zahraniční politiky ČR novou kvalitu, kterou můžeme sledovat jen v nesmělých začátcích, ale přece jenom tady již je, a doufejme, že se bude dále rozvíjet.

Zajímavá je také reakce občanů na zahraniční politiku České republiky. Čas od času se sice objevovala pozitivní hodnocení, která zejména tištěná média postupně přestala publikovat, protože se nehodila k vytváření *obrazu nepřitele* sedícího na MZV, anebo působícího v zahraniční službě. A protože, kde je cukr, tam jsou mravenci, máme dnes více informací o tom, jak se občané ČR zajímají o vstup do EU, než o tom, jak reagují na zahraničněpolitické souvislosti svých každodenních aktivit. Politici, stejně jako politické strany, se předhánějí v odhadování úmyslů svých potenciálních voličů, jejich postojů a případného jednání. Zdá se, že můžeme předpokládat, že nakonec bude evropské téma i tématem všeobecných voleb, jak alespoň naznačily reakce na *Manifest evropského realismu* na jaře roku 2001 a hysterická odezva na *několik vět* Václava Klause přednesených na půdě Evropského parlamentu.

Nedostatek realismu, který chybí politickým komentátorům, zřejmě nechybí občanům ČR. Podle všech dosavadních průzkumů mají u nich instituce EU vysokou důvěryhodnost, většina věří, že v *Den D* bude ČR na vstup dobře připravena, a asi polovina si myslí, že Evropa je ochotna nás přijmout. To jsou ukazatele téměř totožné s ukazateli ve všech evropských zemích před jejich vstupem do ES nebo EU, a pokud se v ČR vyskytují výrazně negativní postoje občanů ke vstupu do EU, pak jsou to téměř výhradně skupiny lidí starších, myslíme tím zkušenějších, kteří ve svém životě prožili nejednu politickou změnu, jež se zdála být fundamentální a trvalá, anebo lidé, kteří odpovídají za rodinné rozpočty a které příliš nezajímá, kdy a kde byla jaká dohoda podepsána, ale jaký to bude mít dopad na jejich peněženky nebo rodinné příjmy a výdaje.

Až bude v příštím roce dělat vláda ČSSD svůj testament, nebude se muset za to, jakou dělala zahraniční politiku, rozhodně stydět. I když někdy jen dokončovala to, co začalo v minulosti, i když někdy napravovala omyly předcházejících vlád, i když byla někdy hrubě okřikována zejména ze senátorských lavic, může si mezi své úspěchy započítat obnovení chodu *šedé zóny* funkční zahraniční služby, relativní úspěšnost kompromisů mezi prezidentem, Parlamentem a vládou a konečně i upevnění pozice nejen v Evropské unii, ale i v některých sousedních zemích. A snad nebude zapomenut ani pokus o transformaci partnerských vztahů na východě Evropy a počátek nových vztahů k Ruské federaci.

-zz-

zboril@iir.cz

Zahraniční politika České republiky: možnosti středně velkého státu

Projev ministra zahraničních věcí ČR Jana Kavana v Senátu PČR

Praha, Valdštejnský palác 27. listopadu 2001

Jsem rád, že se mohu na tomto fóru vyslovit k některým otázkám zahraniční politiky.

Prostor, který mám, je i tak značně omezený a nedovoluje mi zabývat se všemi otázkami, které by si zasloužily pozornost, takže se soustředím na některé oblasti, které již byly částečně zmíněny. Má pozice je do jisté míry usnadněna tím, že současná vláda věnovala zahraniční politice od července 1998, kdy byla ustavena, systematickou pozornost, definovala své záměry v programovém prohlášení ze srpna 1998 a poté, což považuji za obzvláště důležité, v koncepci zahraniční politiky ČR, kterou vláda schválila v únoru 1999 a velkou většinou Poslanecká sněmovna PČR vzala na vědomí v červnu 1999.

Vláda a já osobně dbáme na to, aby Parlament ČR i jednotliví poslanci a senátoři byli informováni o tom, jaké jsou záměry vlády, vyjádřené ve zmíněných dokumentech, resp. jak jsou uváděny do praktického života. Začátkem každého roku informuji osobně zahraniční výbor PS o hlavních úkolech české zahraniční politiky na nadcházející rok. Zahraniční výbor PS a výbor pro zahraniční věci, obranu a bezpečnost Senátu informují rovněž odpovědní pracovníci ministerstva zahraničních věcí o aktuálních otázkách zahraniční politiky a samozřejmě jsem často zván do výboru pro evropskou integraci PS i do výboru pro evropskou integraci Senátu.

Rád bych předeslal, že vláda si plně uvědomuje, že úspěšný postup v oblasti zahraniční politiky předpokládá respektování principu kontinuity. Kontinuita napomáhá vytváření potřebného řádu a stability v mezinárodních vztazích. Zásadní změnu zahraničněpolitické orientace mezinárodního společenství spojuje s hlubokými a radikálními změnami ve vývoji státu, a k takovému vývoji dochází jen výjimečně. Postavení a vliv demokratického státu v mezinárodním společenství významně posiluje konsenzus mezi hlavními politickými silami, pokud jde o základní otázky zahraniční politiky a jejich celkové směřování. Mám na mysli základní otázky zahraniční politiky. Pokud jde o dílčí otázky, v této věci je naprosto legitimní politická soutěž a prezentace různých pohledů a přístupů.

Úspěšná zahraniční politika předpokládá

podporu veřejnosti. Významnými testy v tomto smyslu jsou i referenda k zahraničněpolitickým otázkám.

A konečně je třeba připomenout, že vnitropolitický a ekonomický vývoj ve státě se významně promítá do oblasti zahraničněpolitické a do značné míry určuje prostor, který stát v mezinárodním společenství má.

Cílem vlády a ministerstva zahraničních věcí je v rámci daných možností provádět aktivní zahraniční politiku a využívat k tomu jak úspěšného ekonomického vývoje v našem státě, tak i dosaženého postavení ČR v mezinárodních organizacích a úrovně dvoustranných vztahů s jednotlivými zeměmi. Tento postup napomáhá vytváření příznivých mezinárodních podmínek pro vnitropolitickou stabilitu, bezpečnost a blahobyt občanů.

Vývoj mezinárodních vztahů je určován především politikou států, které mají ve světě největší vliv, a to jak politický, tak ekonomický a vojenský. Musíme si přiznat, že bez jejich účasti, nelze řešit žádný zásadní problém v mezinárodním společenství.

Zároveň však existují hranice a limity pro jejich působení. Existuje řada otázek, které lze řešit pouze na bázi široké mezinárodní spolupráce. Myslím si, že výhoda malých a středních států je v tom, že mohou vystupovat pružně, v čase, kdy je to vhodné, doplňovat iniciativy velkých mocností, či přicházet s vlastními náměty, aniž by byly stranami v konfliktu podezírány, že sledují nějaké vlastní zjištěné mocenské cíle.

V zájmu středních a malých zemí je aktivně napomáhat vytváření a fungování takových uskupení či mezinárodních organizací, které posilují jistá určitá pravidla hry a násobí jejich vliv na řešení problémů, než by kdy měly jako samostatní činitelé v mezinárodních vztazích.

Česká republika patří mezi státy střední velikosti. Zařazuje se do skupiny zemí, které v mezinárodním společenství početně převažují. Při formulaci své zahraniční politiky k tomuto faktu přihlíží. Vychází též z intenzity zapojení do mezinárodní dělby práce. Důležitým vodítkem pro naši zahraničněpolitickou orientaci je systém hodnot, k němuž se hlásíme a který prosazujeme. Česká zahraniční politika přihlíží k procesům probíhajícím v mezinárodním společenství a souhrnně označovaným jako glo-

balizace. Je to dáno tím, že důsledky těchto procesů se promítají daleko bezprostředněji v malých ekonomikách, a to jak v pozitivním, tak v negativním smyslu slova.

Česká vláda si ve svém programovém prohlášení v srpnu 1998 vytyčila v oblasti zahraniční politiky několik prioritních cílů. Prvním cílem bylo zapojení ČR do Severoatlantické aliance a druhým cílem přistoupení k Evropské unii. Tyto dva prioritní cíle v koncentrované podobě vyjadřují strategický zájem ČR, a to začlenění do stabilních mezinárodních struktur, zajišťujících mír, bezpečnost a prosperitu v Evropě a v celém euroatlantickém prostoru.

Prvním prioritním cíle, a to začlenění do Severoatlantické aliance, se podařilo dosáhnout v březnu 1999. V současné době se vláda zaměřuje na to, aby se ČR stala plnoprávným členem Aliance, aby se jako plnoprávný členský stát podílela na formulování politiky tohoto seskupení a svým konkrétním vkladem přispěla k naplňování jeho cílů. Česká republika plní povinnosti plynoucí z členství v Alianci. Aktivně se zapojuje do jednání politických a vojenských výborů, účastní se zahraničních misí NATO, v současné době jde především o českou účast v misi KFOR v Kosovu, připravuje reformu svých ozbrojených sil a dokončuje úpravy své vnitrostátní legislativy.

Vláda považuje za významné, že se podařilo realizovat přislíbené zvýšení výdajů pro ministerstvo obrany na úroveň 2,2 procenta HDP. Po teroristickém útoku na Spojené státy 11. září jsme zaujali spolu s ostatními členskými státy Aliance jednoznačné stanovisko, podporující Spojené státy v jejich rozhodném boji proti mezinárodnímu terorismu, a nabídli jsme konkrétní vojenskou pomoc. Podpořili jsme vytváření mezinárodního protiteroristické koalice. A právě ve vytváření této široké koalice spatřuji nadějný nový prvek v mezinárodních vztazích po studené válce. Účastníme se jednání, jež se týkají politiky Aliance v nadcházejícím období a které zahrnuje perspektivu jejího dalšího rozšíření, rovněž vytváření evropské obranné identity, jakož i důsledky vytváření protiteroristické koalice, které implikují modifikaci vztahu Aliance s Ruskem. Myslím, že přístup prezidenta Putina ke spolupráci s NATO v boji

proti terorismu po 11. září přivedl některé alianční země k přesvědčení, že nastal čas na prohloubení a rozšíření spolupráce mezi Aliancí a Ruskou federací. Uvažované prohloubení se dotýká jak změn v současném institucionálním aranžmá, tak v definování oblastí vhodných pro hlubší spolupráci.

Uvažuje se o nahrazení současného jednacího orgánu orgánem novým, který by nezasedal jako dosud ve formátu „19 plus 1“, ale již ve formátu „20“. Tato institucionální změna spolu s definováním oblastí, které by mohly být projednávány ve formátu 20, je v současné době předmětem diskusí uvnitř Aliance a samozřejmě mezi představiteli Aliance a Ruské federace.

Česká republika si je vědoma pozitivní dynamiky, která je společným postojem v boji proti terorismu a která byla tímto společným postojem vytvořena. Česká republika se kloní k uvážlivému zhodnocení všech možností, které by mohly posílit bezpečnost euroatlantického prostoru a které současně zachovávají rozhodovací a akční efektivitu Aliance. A v tomto duchu budeme i nadále přispívat do diskuse spojenců svými názory a samozřejmě i svými specifickými zkušenostmi.

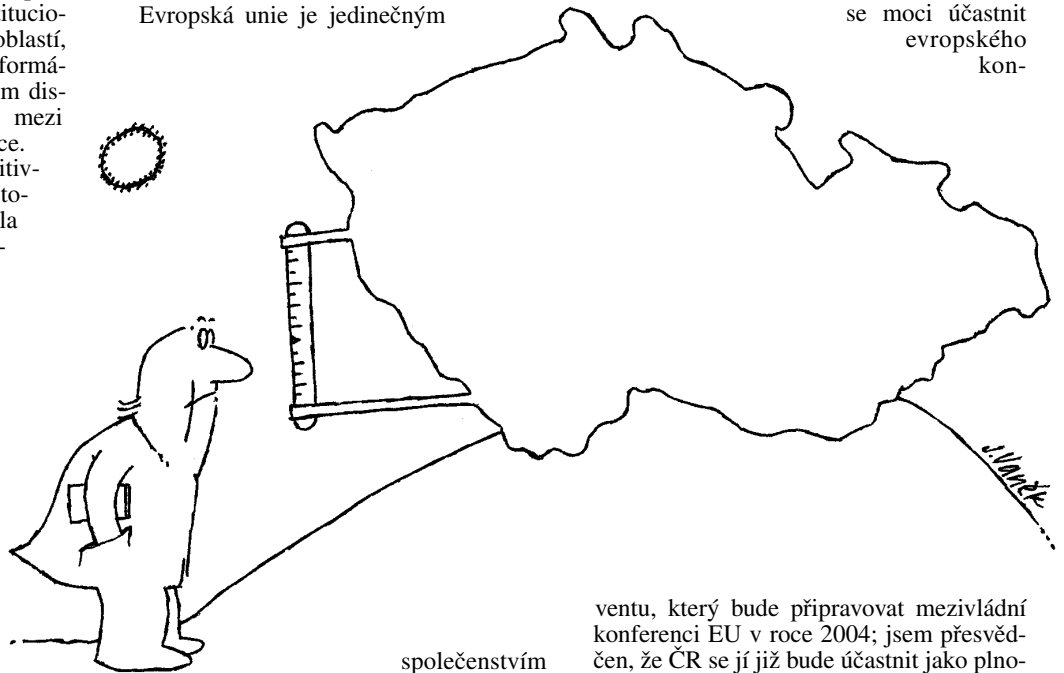
Osobně nesdílím názor některých našich spojenců, že bychom měli tento nový systém zavést již v prosinci tohoto roku na ministerském zasedání. Myslím si, že potřebujeme více času diskutovat přesné kontury toho, co je možné projednávat ve formátu jen 19 (např. rozšíření, použití čl. 5 apod.) a co ve formátu 20 (např. boj proti terorismu, zbraně hromadného ničení atd.) Dovedu si ale realisticky představit dosažení dohody někdy na jaře příštího roku.

Připravujeme se na to, že v příštím roce, v listopadu, budeme hostit konferenci NATO na nejvyšší úrovni, což se jistě zapíše jako významná událost do historie Aliance. Očekáváme, že pražská konference přijme důležitá usnesení o další politice Aliance a jejím dalším rozšíření. Z jednání s představiteli Aliance i Spojených států jsem nabyl dojmu, že k tomuto rozšíření v Praze dojde a že to bude rozšíření spíše významnější než menší.

Dalším prioritním cílem, který vláda nazývá prioritou č. 1, je přistoupení České republiky k Evropské unii. V současné době se jednání o přistoupení k EU dostává do závěrečné fáze. Pravidelná zpráva Evropské komise o ČR za letošní rok ocenila pokrok, k němuž v ČR v přípravě na vstup do Unie došlo. Existuje tedy reálná perspektiva, že jednání o přistoupení k Unii budou dokončena v příštím roce a po ratifikaci smlouvy o přistoupení v roce 2003 by se ČR spolu s dalšími některými kandidátskými státy mohla stát členským státem Unie; někdy na začátku roku 2004. Česká

republika má tak na dosah historickou šanci, která je co do významu srovnatelná, alespoň podle mého názoru, s vytvořením samostatného československého státu v roce 1918. Vstupem ČR do Unie se naplní vize, kterou v roce 1921 formuloval československý prezident T. G. Masaryk, kdy mluvil o Evropě, „jako o velké dohodě velkých a malých národů, v níž by se žádný stát nepokoušel zaujmout panující postavení“.

Evropská unie je jedinečným

společenstvím velkých a malých států, v němž byla tradiční mocenská rivalita nahrazena permanentním vyjednáváním a hledáním společných zájmů členských států při dobrovolném sdílení státní suverenity, nebo aspoň části státní suverenity.

Je třeba říci, že ČR značně pokročila v procesu faktického začleňování do Unie. Stačí uvést, že Unie je pro ČR nejvýznamnějším obchodním partnerem, směřuje do ní téměř 70 procent českého vývozu, což je více než u mnohých členských států – např. Dánska nebo Velké Británie. Značně pokročila harmonizace české legislativy s legislativou Unie. Nemohu opomenout, že ČR jako budoucí členský stát se plně zapojuje do společné zahraniční a bezpečnostní politiky Unie; tato kapitola 27 byla v pravidelné zprávě vysoce ceněna. Podporujeme vytváření evropské bezpečnostní a obranné politiky a nabídli jsme na výzvu EU český kontingent o počtu jednoho tisíce osob k vytvoření vojenských sil Unie. Jako členský stát NATO má ČR zájem na tom, aby vytváření evropské bezpečnostní a obranné politiky nevedlo k oslabování transatlantického spojení mezi NATO a Uníí a k uvolnění soudržnosti NATO. Zasazujeme se o to, aby došlo k vytvoření efektivních a funkčních vztahů mezi NATO a EU, které odpovídají podmínkám a posilují bezpečnost a stabilitu na našem kontinentu.

Vstup do EU bude pro nás znamenat završení procesu velkých politických změn po roce 1989 a významné posílení mezinárodního postavení ČR. Budeme se moci aktivně podílet na jednáních o budoucí podobě EU i o charakteru jejích institucí. Takovou možnost ovlivňovat vývoj v Evropě český stát ještě nikdy v historii neměl. Již v březnu příštího roku se zástupci ČR (jeden za vládu a dva za Parlament ČR) budou se moci účastnit evropského kon-

ventu, který bude připravovat mezivládní konferenci EU v roce 2004; jsem přesvědčen, že ČR se jí již bude účastnit jako plnoprávný členský stát. A myslím si, že je povinností všech, kdo mají na mysli české národní zájmy, učinit vše, aby se tato velká šance stala skutečností a politickou realitou.

V příštím roce čeká vládu i Parlament mnoho práce, aby se podařilo tento prioritní zájem realizovat. Vláda bude pokračovat v přípravách na vstup do EU a bude současně usilovat už o dojednání smlouvy o přistoupení ČR k Unii. Bude mít přitom na paměti oprávněné zájmy ČR a jejich obyvatel.

Rád bych vyjádřil naději, že v plánovaném referendu o dojednané smlouvě o přistoupení ČR k Unii, vyzvou představitelé všech parlamentních stran občany, aby svým hlasem vstup ČR do Evropské unie podpořili.

I když v popředí pozornosti vlády jsou otázky spojené s přípravou na vstup do EU, nelze opomíjet a podceňovat významnou debatu o budoucnosti Unie, která v současné době probíhá a k níž dala podnět Evropská rada v Nice v prosinci 2000.

Debatu je podle rozhodnutí z Nice orientována do čtyř tematických oblastí:

1. Na právní statut Charty základních práv EU, kterou zmínil prezident republiky.
2. Na zjednodušení struktury smluv o EU.
3. Na vymezení kompetencí mezi různými úrovněmi rozhodování v EU.
4. Na roli národních parlamentů v architektuře integrace.

Debaty o směřování evropské integrace probíhá prakticky neustále. Zatím však nikdy nedošlo k tomu, aby měla řízený charakter a jasné zaměření. Poprvé v historii evropské integrace byly k debatě o budoucnosti Unie přizvány rovněž kandidátské státy.

Vláda České republiky si přeje silnou Evropskou unii, která hraje významnou roli ve světě. Chápe Evropskou unii jako jedinečný a otevřený projekt, kterému se dařilo a daří zajišťovat základní cíle, tj. mír, stabilitu, prosperitu i vnitřní bezpečnost na evropském kontinentu.

Myslím si, že koncepce sociálně tržního hospodářství k tomu poskytuje spolehlivý základ. Evropská unie, má-li úspěšně čelit výzvám globalizace, musí pokročit dále směrem k těsnější integraci. Zároveň však musí dbát na to, aby všechny národní, kulturní a jazykové identity byly plně respektovány a zachovány.

Dosavadní vývoj potvrzuje, že nastoupená cesta byla správná a že zvolený model prokázal svou životaschopnost. Nyní jde o to tento model zdokonalit a vytvořit z něho významného činitele vytvářející světové uspořádání v tomto století.

V řadě statí a veřejných vystoupení, zvláště samozřejmě v zahraničí, jsem vyjádřil jako člen české vlády svůj názor na budoucnost Evropské unie. Uvítal jsem, že všechny zásadní příspěvky, které dosud zazněly o debatě budoucnosti Evropy, se přihlásily k rozšíření Unie a mnohé označily rozšíření za zcela zásadní úkol.

Pokud jde o další vývoj Evropské unie, soudím, že spolehlivým vodítkem jsou hodnoty, na kterých je Unie postavena. Demokracie, právní řád, ochrana lidských práv, solidarita a potenciál k ekonomické inovaci a efektivitě. Cílem je dynamicky se rozvíjející, ekonomicky prosperující, sociálně spravedlivá a politicky se sjednocující Unie, která si vytváří dostatek nástrojů k obhajobě a prosazování svých hodnot a zájmů.

Přemýšlíme o stanoviscích k tématům, která sama Unie formulovala loni v prosinci. Podotýkám, že tak činíme jako kandidátský stát, který dosud nemá konkrétní zkušenosti s fungováním Unie, takřkajíc zevnitř. Máme však na základě dosavadních poznatků a dosavadní spolupráce s Uní i vlastní hodnocení evropského integračního procesu, dostatek informací, abychom se mohli k tomuto vývoji integrace odpovědně vyslovit.

Domníváme se, že funkční delimitace pravomocí mezi Uní a členskými zeměmi včetně regionů na základě důsledně uplatňovaného principu subsidiarity je žádoucí. Snaha přenést odpovědnost i rozhodovací pravomoci na nejvyšší kompetentní úroveň by však neměla vyústit ve zpochybnění úlohy nadnárodních orgánů. Pokud jde o další vývoj integračního procesu, přiznám se, že příkládám velký význam komunitárnímu způsobu.

Tím samozřejmě nechci zpochybnit účelnost a oprávněnost mezivládního přístupu především v těch oblastech, kde je

a v budoucnosti může být z různých důvodů účinně využíván. Soudím, že mohou vedle sebe společně existovat politiky společenství budované jak na komunitárním přístupu, tak na mezivládní spolupráci.

Rozvoj a prohlubování integračního procesu však nepochybně povede k tomu, že původní mezivládní spolupráce se v některých oblastech přemění v komunitární tak, jak jsme to viděli například u části třetího pilíře Unie.

V rozšířené Unii by mělo docházet k prohlubování integračního procesu. Měla by být posílena role Evropské komise, a to především jako iniciátora a motoru integračního procesu, a také jako strážce zájmů malých a středních členských států.

Jsem přesvědčen, že úloha Evropského parlamentu by se měla zvýšit. Váha a místo Evropského parlamentu v systému institucí Unie se bude odvíjet od toho, jaké pravomoci a jakou strukturu bude mít, ale též od toho, nakolik bude respektován občany. Těsnější vztahy mezi Evropským parlamentem a národními parlamenty a vymezení jejich rolí při dalším rozvoji integrace je nepochybně otázkou, kterou budeme pečlivě posuzovat. Zjednodušení základních smluv Evropské unie je velmi žádoucí. Přispěje to k daleko lepšímu pochopení velmi složité evropské stavby.

Pokud jde o Chartu základních práv občanů Evropské unie, jsem přesvědčen, že je velmi žádoucí změnit jejich současný zcela deklaratorní statut a posílit její právní závaznost. Domnívám se, že nadchází čas, abychom s využíváním relevantní části Charty, a samozřejmě s výsledky diskuse o zpřesnění kompetencí, vypracovali základní dokument definující principy, cíle a institucionální uspořádání Unie. Přiznám se, že nepokládám za důležité, jestli se tento dokument bude jmenovat ústava nebo jakkoliv jinak. Ale měl by přehlednou a srozumitelnou formou oslovit Evropany, a nejenom Evropany, i obyvatele ostatních kontinentů.

S uspokojením jsem zaznamenal, že v zásadních příspěvcích do debaty o budoucnosti je s všichni účastníci shodli na tom, že budoucí Evropská unie bude tvořena národními státy.

Pro zrušení národních států se nikdo nevyslovil. V této otázce je široký konsensus. Mou představou je Evropská unie, která bude otevřeným a pružným systémem tvořeným národními státy, který bude k dosažení svých cílů maximálně využívat komunitárního přístupu a podle potřeby i mezinárodní spolupráce. Jde tedy o uspořádání, které se vyznačuje demokratickou a sociální soudržností, v němž se občané ztotožňují s evropskou identitou právě prostřednictvím identity národní, regionální i místní.

Jedná se tudíž o jednotu budovanou na základě rozmanitosti.

Velmi oceňuji pochvalu, kterou předseda Senátu Petr Pithart adresoval směrem k zahraniční politice obecně i za vyjednávání

s Bruselům konkrétně. Pan předseda vysvětlil, že se soustředil především na některé negativní jevy, na kritiku a na některou z těch kritik, s níž se nemohu ztotožnit, si dovoluji reagovat.

Jsem hlavním vyjednávačem české vlády s Rakouskem o složité otázce Temelína. A musím zdůraznit, že během těchto nesmírně citlivých a nesmírně složitých jednání nikdo v Rakousku ani nenaznačil, že by vnímal naše jednání jako povýšenecké nebo arogantní. A naopak právě proto, že vyjednáváme racionálně a s pochopením pro nesmírně složité situace v obou zemích, a řekl bych zvláště dnes v Rakousku, jsem přesvědčen, že dojdeme k dohodě, a to velmi velmi brzo.

Rovněž si myslím, že právě na základě dohody a dobré spolupráce a porozumění mezi sociálními demokraty v České republice a v Německu jsme dnes svědky situace, kdy česko-německé vztahy nebyly nikdy lepší.

Pan předseda Senátu rovněž kritizoval komunikační strategii, za kterou zodpovídá Ministerstvo zahraničních věcí ČR.

Jistě, o jednotlivých prvcích a produktech této komunikační strategie lze jistě diskutovat, a já sám znám řadu brožurek, které jsou silně poznamenány úřednickou šedí. Ale myslím si, že je třeba vnímat, že v poslední době přešla komunikační strategie do daleko viditelnější fáze přímé komunikace, a konstatuji, že není snadné pro Ministerstvo zahraničních věcí ČR a současnou vládu dostat se do sdělovacích prostředků; tím myslím především vlivné sdělovací prostředky, elektronické sdělovací prostředky. Ale ptám se: Kde je komunikační strategie Parlamentu? Konstatuji, že v zemích, které vstupovaly minule do EU, v nemalé míře než vlády to byly právě parlamenty, kdo šířil písemně i další informace o EU.

Současná česká vláda je často inspirována právě produkty například švédského parlamentu.

Velmi bych proto ocenil, když už je směřována kritika na vládní komunikační strategii na půdě Parlamentu, aby se představitelé Parlamentu zamysleli nad vlastním příspěvkem k této společné důležité roli.

Předseda Senátu tvrdil, že podpora občanů ČR pro vstup do EU klesá. Asi čteme jiné výzkumy veřejných mínění, i když se ta čísla od jedné organizace k jiné poněkud liší. Ale mají jednoho společného jmenovatele. Podpora členství v poslední době neklesá – 60 procent občanů by šlo k referendu, z toho 45 procent je ochotno hlasovat pro vstup ČR do EU, 15 procent je jednoznačně proti, 40 procent je nerozhodnutých. A těchto 40 procent se musí stát terčem naší společné komunikační strategie, aby se Česká republika v referendu jasně vyslovila pro vstup do EU, což si myslím, že je naším společným zájmem napříč politickými stranami.

(Redakčně upraveno a kráceno) ○

Členství ČR v NATO: spoluzodpovědnost za osud světa

Vystoupení prezidenta republiky Václava Havla během veřejného slyšení v Senátu Parlamentu České republiky o zahraniční politice České republiky.

Praha, Valdštejnský palác 27. listopadu 2001

Podíváme-li se na historii naší země, a především na její historii novověkou, novější, dobu Rakousko-Uherska, a především na její historii ve dvacátém století, pak zjišťujeme, že tato země ocitající se v samotném středu Evropy, země nepřilíh velická a mocná, vždy byla křížovatkou různých proudů a mocenských zájmů. Vznikaly zde války, zanikaly zde války, zauzlovaly se zde dějiny. Tato země přitom neměla nikdy systém opravdu pevného, dobrého a jistého bezpečnostního zaktovení. Smluvní systém předválečný, jak víme, selhal a o bezpečnostním systému Varšavské smlouvy víme své – totiž, že to byl především a hlavně nástroj hegemonické nadvlády Sovětského svazu. Podle mého mínění naše členství v Alianci znamená velmi významný historický předěl v našich dějinách, neboť je to zaktovení opravdu pevné, spolehlivé a znamená, že máme nejen mocné, silné a vlivné spojence, kteří jsou ochotni nám v případě ohrožení pomáhat, ale znamená to navíc, že toto spolenectví je založeno na sdílení určitých hodnot. To se ostatně praví ve Washingtonské smlouvě, zakládajícím dokumentu aliance, že to je aliance sdílející určité hodnoty – demokracii, právní stát, pluralitu, lidská práva – a že to je zároveň aliance obepínající určitý geografický prostor světa, prostor takzvané euroatlantický. Čili považuji členství za nesmírně významné a považuji za velký úspěch, že se podařilo vůbec Alianci rozšiřovat, dávat jí novou náplň, nový obsah. Všechna ta jednání pamatují, jsem už pamětník, a nebylo to nijak jednoduché.

Samozřejmě, že s velkými změnami, s pádem železné opony vznikla otázka budoucího bezpečnostního uspořádání v Evropě. Názory byly různé. Nakonec se poměrně brzy všichni shodli na tom, že tato dobře fungující, promyšlená a o dobrou tradici opřená Aliance by měla být i v nových poměrech východiskem budoucího bezpečnostního uspořádání; že to ovšem znamená, aby se rychle otevírala novým zemím,

těm zemím, které byly pod sovětskou nadvládou; a znamenalo to zároveň, že se bude hluboce transformovat, protože už to nebude Aliance bránící rozšiřování vlivu nějakého viditelného velkého lokalizovatelného strategického protivníka, ale Aliance čelící bezpečnosti rozptýlenějších, těžko lokalizovatelných nových nebezpečí. Myslím si, že události 11. září to znovu aktualizovaly a znovu k tomu poukázaly. Summit Aliance, který bude v Praze, bude prvním summitem po těchto událostech. Samozřejmě to, co všichni víme a říkáme už dlouho, že Aliance se musí transformovat, což se do jisté míry děje, a kdo studuje strategické dokumenty, tak to může sledovat, to bude vyžadovat pravděpodobně nové promyšlení a bude to vyžadovat daleko radikálnější transformační kroky pro Alianci, aby byla schopna dostát těm nebezpečím, která se opravdu dnes před námi ocitají.

Zmínil-li jsem se o 11. září, pak se musím zmínit ještě o jedné velmi důležité věci. Tyto události podle mého mínění ukázaly všem, a tedy i nám, občanům České republiky, že nejsme pouze občany svého státu, ale že jsme obyvateli této planety, že naše osudy jsou provázány v osud jediný, že nebezpečí, jimiž je ohrožován někdo na jiném konci světa, jsou nebezpečími, jimiž jsme ohrožováni i my. Zdá se mi, že to je, speciálně v našem prostředí, velmi důležité poznání, a zdá se mi, že Aliance a naše členství v ní je jediným z nástrojů, jímž můžeme svůj, doufám, rostoucí a stupňující se pocit odpovědnosti za osud světa uskutečňovat v podobě naší účasti na akcích Aliance, v podobě převzetí našeho dílu odpovědnosti.

Přešel bych, dovolíte-li, k nadcházejícímu pražskému summitu. Summity jako nejvyšší instituce Aliance se konají jednou za dva až tři roky. Tento summit bude prvním, který se bude konat za bývalou železnou oponou, a jak jsem řekl, po teroristických útocích na New York a na Washington. Ale nebude to pouhý summit

Aliance. Sejde se tu samozřejmě výbor Aliance–Rusko, komise Aliance–Ukrajina. Pravděpodobně se tu bude konat summit Evropská unie–Aliance, sejdou se tu členové Euroatlantického výboru a všichni účastníci Partnerství pro mír. Znamená to, že se tu dohromady očekává asi čtyřicet šest delegací v čele s hlavami států nebo předsedy vlád. Budou probíhat i různé paralelní konference s tím související. Bude to do jisté míry velická událost, která možná nebude mít, ale podle mého pocitu by mohla mít, naprosto zásadní historický význam. Koná-li se v naší zemi, je to pro ni pocta a má to několik rozmanitých důvodů.

Pravděpodobně tady hrálo roli nejen to, že Praha je hezké město a že tu je Kongresový palác a logistické zázemí pro takové velké setkání, ale daleko víc hrálo asi roli to, že Praha je místo, kde byla zrušena Varšavská smlouva jako symbol jiné éry, éry bipolárního rozdělení světa, éry diktátu Sovětského svazu celému souboru států a národů. Já jsem měl tu čest vyhlásit zde v Praze zrušení Varšavské smlouvy, neboť jsme byli tehdy předsednickou zemí. Já se domnívám, že nejdůležitější je, pokud mají stále se střídající světové politiky určitou paměť, a jejich poradci ji jistě mají, nejdůležitější je podíl Československa na zrušení Varšavské smlouvy. To už dnes málokdo ví, ale tady po 17. listopadu nastaly určité změny, které nastat nemusely. Dnes, když už je dvanácté výročí 17. listopadu, se o tom hodně hovoří, je mnoho diskusí, vynořuje se mnoho pamětníků a mnoho různých spekulací, začasť velmi zábavných. Ale jedna věc, myslím, by měla k tomu být dodána: Ano, mezinárodní kontext samozřejmě naznačoval, že se komunismus i v naší zemi dříve či později zhroutí. Ano, 17. listopad mohla být nahodilá sněhová koule, která dala do pohybu lavinu. Nemůžeme přeceňovat to, co se tady dělo na Národní třídě, a myslet si, že jsme změnilí dějiny světa my sami. To se dělo na určitém mezinárodním pozadí; to je všechno pravda. Ale nemuselo to dopadnout tak, jak to dopadlo. Já, jak všechna jednání pamatují, si dovedu představit i jiný vývoj. Mohlo tu být velmi dlouho, s ohledem na všechna fakta a historické souvislosti a na předchozí vývoj, jakési polovičaté, perestrojkové reformistické vedení státu, které by určitě nebylo motorem likvidace Varšavské smlouvy. A my jsme tehdy opravdu byli motorem tohoto procesu. Nebudu zacházet do detailů, ale vím, co říkám. Možná, že konání této události v Praze je do jisté míry i připomínkou role, kterou jsme tehdy sehráli.

A teď k summitu samotnému a k jeho předpokládanému politickému výsledku. Domnívám se, že stěží se může takovéto setkání konat poprvé za bývalou železnou oponou, poprvé v nové členské zemi, aniž by pozvalo další země, aniž by prostě Ali-

ance dala najevo, že se chce dál rozšiřovat. Situace dozrává k tomu, aby Aliance zreflektovala sebe samu, své historické poslání v nové éře v jedenadvacátém století, svou roli v budoucím světě, a tudíž i svou identitu. A aby si řekla nejen o koho všeho se dříve či později rozšíří, ale i kde to rozšiřování končí, kde začíná, jak má být rozsáhlé. Bez toho by to šlo asi velmi těžko. A tady se dostáváme na neobyčejně citlivý terén a zároveň k vůbec nejdůležitějšímu tématu: totiž k tématu budoucnosti tohoto světa a této civilizace. Jsem hluboce přesvědčen, že jeho lepší budoucnost – a všichni věříme, že bude mít spíš tu lepší budoucnost než tu horší, kterou si též umíme představit – by měla spočívat v úzké partnerské kooperaci různých rovnoprávných entit tohoto světa. Tyto entity by měly být co nejpřirozenější, nejlogičtější, dané jakýmsi historickými, kulturními, vývojovými pohyby, ale měly by se vyznačovat i určitou schopností sebereflexe. Měly by umět pojmenovat svou identitu, měly by prostě vědět, kde končí a kde začínají. Entita, která neví, kým je, kde končí a kde začíná, nemůže být ani dobrým partnerem při navazování svazků spolupráce s jinými entitami. Nejvíce válek, konfliktů, konfrontací, aspoň v minulosti, vznikalo tam, kde byly rozostřené kontury jednotlivých entit, kde se přesně nevědělo, kde kdo končí, kde kdo začíná a kde si někdo činil nároky na určité oblasti, na něž si činil nárok zároveň někdo jiný. A zdá se mi, že to se nesmí opakovat.

V budoucím světě bude několik velkých základních civilizačních okruhů; nejen náš okruh euroamerický nebo euroatlantický, ale bude to veliké Rusko, které zaujímá plochu stejně velkou jako všechny země Aliance dohromady. Bude to Indie, bude to Čína, bude to jihoamerický kontinent, bude to Afrika, bude to islámský svět. Tyto entity už mají různě rozvinutou pestrou paletu svých regionálních svazků a společenství. Ty se budou různě vyvíjet, překrývat, ale princip budoucí spolupráce by měl být založen na spolupráci těchto entit a jejich partnerství smluvně přesně definovaném a to by mělo být zase založeno na jasné identitě těchto různých společenství. A Aliance se tomu nevyhne, Aliance nemůže jen tak nahodile někomu, s kým má v tu kterou chvíli přátelské a harmonické vztahy, nabízet členství, a tím vlastně bezděky rozostřovat do budoucna hranice jednotlivých entit a odkazovat našim vnukům možná nemalé problémy.

Zajisté tušíte, že se dotýkám tématu dnes velmi živého, tématu užší spolupráce Ruska s Aliancí a posledních návrhů premiéra Blaira, s nimiž jsem se seznámil. Myslím si, že by se mělo postupovat velmi zdrženlivě, velmi opatrně a velmi pozorlivě. Vysvětlím své důvody.

Za prvé my, takzvaní západní lidé, bychom se měli konečně zbavit pocitu, že jsme nejlepší na celém světě, proto, že jsme nejbohatší a celkově jsme tuto civilizaci vlastně té planetě dali. A z pozice této jakési naší vyšší kvality chťt někomu pomáhat a nabízet laskavé členství tomu, kdo se podle našeho mínění právě chová hezky, protože my jsme ti lepší, kteří můžeme pomáhat těm, co jsou na tom hůř. To není dobrý mentální postoj jako východisko zahraniční politiky a svým způsobem toho dotyčného partnera i ponižuje. To je jeden aspekt věci.

Další aspekt věci je představit si Rusko jako člena Aliance nebo nějakého „tříčtvrté“ člena. Co to znamená? To znamená opět jakýsi nenápadný, plíživý návrat bipolárního rozdělení světa, protože co jiného to bude znamenat, než že před každou vrcholnou schůzkou Aliance se sejdou ti dva její největší a nejmocnější členové a trochu se dohodnou, jak to všechno bude pokračovat. Něco takového zatím v Alianci není. Zažil jsem více jejích summitů, vím, jak to v ní funguje.

Za druhé to může znamenat velké prohloubení propasti mezi severem a jihem, protože Aliance, která je nejpropracovanější a nejlépe fungující bezpečnostní strukturou dnešního světa, by vlastně mohla obepínat celou severní polokouli. To nutně může jedině zesílit propast mezi touto polokoulí a zbytkem světa, který opět bude v roli jakýchsi méněcennějších partnerů.

Pakliže by byla Aliance pouze společenstvím hodnot, kladu legitimní otázku, proč jejími členy nejsou Nový Zéland nebo Austrálie? Sdílejí podobné hodnoty. Je to nesmysl proto, že patří k jiné části světa.

Pakliže jako výchozí přijmeme hledisko geografické, že to jsou země euroatlantického prostoru, pak kladu otázku: Proč dříve než Rusko nemá být oslovena Ukrajina, Bělorusko, Mexiko, Švýcarsko a další země?

Dále: Domnívám se, že by to mohlo vést k velké disbalanci této organizace. Mohl bych to doložit tisícem a jedním konkrétním argumentem, které, myslím, se nehodí, abych tady rozebíral. Ale v podstatě chci říct toto: Byl podepsán takzvaný fundamentální akt, základ partnerské spolupráce mezi Ruskem a Severoatlantickou aliancí. Byl zřízen příslušný konzultační výbor, který zaměstnává desítky, možná stovky úředníků. Co udělal za poslední léta tento výbor? V podstatě nic. Proč nenaplnit obsahem jsoucí instituce? Proč vymýšlet něco nového? To je ta byrokratická důvěra v nové aparáty, v nové instituce, v nové struktury. Když nevyhovuje výbor, založíme nadvýbor, nebo když nevyhovuje komise, založíme nadkomisi, která bude mít více podkomisí a tak dále. To je cesta, která mě nikterak nepřesvědčuje ani neokouzluje.

Podle mého mínění z pohledu na mapu a po přihlédnutí k oněm kulturním hranicím různých civilizačních okruhů, o nichž píše Samuel Huntington, je celkem zřejmé, že by dříve či později mělo být nabídnuto členství třem baltským státům, Slovensku, Slovinsku, Rumunsku, Bulharsku, Srbsku, Chorvatsku a Albánii, prostě státům tohoto prostoru. Samozřejmě, že nemožnou asi všichni být přijati najednou a mnohé z těchto zemí k tomu nejsou vůbec vnitřně zralé. Ale zdá se mi, že by bylo dobré jasně říct, kdo všechno by v budoucnu mohl být potenciálním členem Aliance s tím, že někteří přijdou na řadu hned a někteří třeba za deset let, a zároveň tím říct, že Aliance také někde končí, že z ní nebude nové OBSE nebo OSN, že to nebude další bezbřehá instituce, která se posléze stane zcela neoperativní.

Mám dojem, že i vztahy s Ruskem, nesmírně důležité pro celý budoucí svět, mohou být lépe budovány jako vztahy dvou těles, která umějí sama sebe definovat, definovat se navzájem a která budují nějaký systém spolupráce. Jak by například k takovému přeskočení přišla Ukrajina a Bělorusko a jak by k tomu přišly takové malé země, jako je Arménie, Gruzie, které sice nejsou v Evropě, ale byly by tím zvláštním způsobem osunuty.

Dalo by se o tom mluvit dlouho, ale já jsem jen chtěl dát nahlédnout do svého způsobu myšlení či svého uvažování o tomto tématu. Nic není rozhodnuto. Exekutivy všech členských států o tom budou kvalifikovaně mluvit, kvalifikovaně jednat, dají najevo svá stanoviska. Pak nastane dlouhá složitá demokratická rozprava v orgánech Aliance a posléze se nějakým způsobem připraví politický výstup summitu, který se bude konat za rok v Praze. Nicméně celá tato velká procedura, která je před námi, mě zavazuje k potřebě říci hned na začátku svůj názor.

Na závěr bych chtěl říct, že spolu se Sašou Vondrou, vládním zmocněncem pro tento summit, uděláme vše, aby měl i příjemnou atmosféru, dobré klima, aby i kulturní a společenská dimenze vedla k tomu, že na něj jeho účastníci věru hned tak nezapomenou. Summitů jsem už navštívil za život bezpočet a vím, jak jejich klima, atmosféra, jsou důležité. Byli bychom rádi, kdyby to byla úplně konvenční schůze. Byli bychom rádi, kdyby to zároveň nebylo megalomanské, nafoukané, zpupné, že by to nakonec občany jen dráždilo. Tolik tedy má poznamka o Alianci a jejím nadcházejícím summitu v Praze.

Redakčně kráceno

Česká zahraniční politika před vstupem do Evropské unie

Česká zahraniční politika v oblasti integrace byla v průběhu posledního desetiletí i přes různé výkyvy a nesrovnalosti velmi úspěšná. Přibližování k Evropské unii vytváří základní vnější rámec pro politický a ekonomický rozvoj celé země. Je platformou pro uplatňování vlastních i sdílených (regionálních, evropských) zájmů. Umožňuje politickou emancipaci nikoli v konfliktu, ale v souladu se základními trendy evropského vývoje. Může být mostem, který v budoucnosti posílí česko-slovenskou vzájemnost, kooperativní vazby s regionálními a kontinentálními partnery, mezi jiným i zdravé česko-německé vztahy.

Navíc asociace s Evropskou unií a v mnohonásobně větší míře pak vstup do ní přímo ovlivňují vnitřní politiku: normy, postupy a instituce EU, jedním slovem „model Evropské unie“ (jakkoli nejednoznačný, nedokonalý a neustále se měnící), formulují členské státy EU ve stále více oblastech společenského života. Jde o proces velmi dynamický, v zásadě úspěšný, ale nikoli bezkonfliktní, zejména v případech, kde přechází do byrokratického dirigismu. Rozmývání hranice mezi zahraniční a vnitřní politikou, typické pro všechny integrační procesy, je nejsilnější právě v EU. Společenská transformace a reforma České republiky je významně ovlivněna právě přenosem „modelu EU“. Transformace a integrace do EU se staly neoddelitelnými procesy, které se dotýkají i samotného pojetí národního/občanského státu. To vše klade na zahraniční politiku, na koordinační roli vlády, a zejména ministerstva zahraničí, zatím nepoznané nároky.

1. Hledání integrační politiky

Česká integrační politika se nevyvíjela rovnoměrně a trvalo poměrně dlouho, než dozrála k současné podobě, která má v zásadě přehledný a komplexní koncepční základ a efektivní institucionální strukturu.¹⁾ Po letech tápání a koordinačních nesrovnalostí dospěla Praha k jednoduchému a účinnému modelu koordinace, na jehož špičce stojí státní tajemník ministerstva zahraničí.

Sblížení s ES/EU bylo od počátku součástí „návratu do Evropy“ ve smyslu obnovení „masarykovských“ základů českého politického myšlení a směřování – pojetí demokracie, národa, státu a jeho mezinárodních vazeb. Neméně zřejmý byl obsah geopolitický: šlo o reintegrace do prostoru, jehož součástí – i když relativně periferní – Československo před druhou světovou válkou nepochybně bylo. V jednom zásadním ohledu bylo ovšem nepřesné hovořit o „ná-

vratu“: integrační proces tvářnost Evropy natolik změnil, že je možné do ní jen „vstoupit“, nebo spíše „naskočit“ jako do vlaku, který naši stanici před lety opustil, nyní tudy pouze projíždí a nabírá rychlost.

Jisté nepochopení kvalitativní změny evropského vývoje vedlo k zjednodušenému vnímání cílů, možností a záměrů československé a české politiky v roce 1989. Včlenění do ES bylo jaksi považováno za přirozený výsledek společenských změn. Dopis premiéra Čalvy, v němž žádal předsedu Evropské komise Delorse o přijetí (prosinec 1989), měl v tomto smyslu charakter nevysloveného, přirozeného nároku. Zároveň ale naznačil omezenou znalost integračního procesu a iluzorní představu o jednoduchosti vstupu. Převládá politický přístup, který nedoceňoval jak složitou politickou a institucionální realitu ES, tak úroveň funkcionální sektorální integrace – vznikající jednotný vnitřní trh, politiku EU v celé škále oblastí, od dopravy po televizní vysílání.

Evropská unie ovšem je (nejen) pro Českou republiku velmi složitý partner, a to nejen kvůli obrovské asymetrii potenciálů a komplikované vnitřní struktuře. Složitost je dána už smíšeným charakterem EU, který kombinuje prvky *nadnárodní* integrace s oblastmi *mezivládní* spolupráce členských států jako suverénních aktérů. Navíc, integraci pohánějí dva motivační zdroje: *politický zájem*, zejména snaha zajistit mírové řešení vzájemných rozporů, upevnit pozice (západní) Evropy původně vůči SSSR, do jisté míry ale i vůči USA. Paralelně rostl a sílil *zájem o sektorální integraci*.

Optimistické období české (československé) integrační politiky se vyrovnalo s vystřízlivěním z jednání o tzv. Evropské dohodě 1991, kdy hrály významnou roli partikulární národní zájmy členů EU. Skeptický realismus, který nastoupil po volbách v roce 1992, se ale soustředil na ná-

rodní zájmy a projevil se jistou „ekonomizací“ a „individualizací“ zahraniční politiky. Evropská unie byla vnímána především jako mechanismus *mezivládní* spolupráce, a to především na poli jednotného vnitřního trhu. Po rozdělení Československa musela česká politika znovu jednat o Evropské dohodě, která dodnes představuje základní právní rámec vztahů mezi ČR a EU.²⁾ Od ní se odvíjejí další kroky na cestě přibližování České republiky k EU. V politice skeptického realismu nechyběla politická gesta: s odstupem od ostatních zemí Visegrádské skupiny (a později než Bulharsko či Rumunsko) požádala Česká republika o přijetí do EU až v lednu 1996. Memorandum připojené k žádosti o přijetí do EU vyjadřovalo nejen souhlas se „sdílenou suverenitou“ a zmiňovalo dokonce dvakrát slovo „solidarita“. Zmínilo ovšem jedinou prioritu – liberalizaci hospodářských aktivit. Především ale naznačilo kritickou distanci od EU.³⁾ Názorně tak vyjadřovalo dichotomii v přístupu k EU: zájem o členství v Unii se spojoval s kritikou některých jejích principů, zejména nadnárodních prvků a sociálního rozměru. Navíc teprve rok 1997 zaznamenal výraznější zvyšování intenzity přípravy na členství v EU. Ta dále rostla za vlády premiérů Tošovského a Zemana. Mezi nesporné úspěchy české politiky patří, že zejména od roku 1999 uměla udržovat vysoké tempo přípravy a postupně vyrovnávala časové ztráty z poloviny 90. let.

2. Postavení před vstupem do Evropské unie

Postavení České republiky vůči EU je určováno především mírou aktivity české politiky při přípravě na vstup, připraveností vystupovat po boku EU v mezinárodních vztazích a přístupem k myšlence integrace jako takové.

Na přípravu na vstup měl vliv jak stav české politiky, tak předvstupní strategie, kterou EU postupně upřesňovala – od strukturovaného dialogu po tzv. Partnerství pro vstup a zvýšenou předvstupní pomoc. Národní program přípravy na členství České republiky stanovuje zejména krátkodobé a střednědobé priority, které je třeba splnit v procesu přípravy na vstup, a je neustále aktualizován. V rámci zvýšené předvstupní pomoci k programu PHARE přibývaly programy ISPA (pro investice do dopravy a životního prostředí) a SAPARD (pro investice na rozvoj zemědělství a venkova). Schopnost těchto prostředků efektivně využít je jedním z ukazatelů vyspělosti české integrační politiky. V letech 1992–1997 Praha údajně přišla až o padesát procent přidělených prostředků. Později se ztráty podstatně snížily, nikdy ale nebyly úplně odstraněny.

Na mezinárodní úrovni se Česká republika po roce 1997 vrátila k roli aktivního regionálního partnera, který spolupracuje s ostatními kandidátskými zeměmi, a zejména se Slovenskem. Není pochyb, že Česká republika má bezprostřední zájem na tom, aby Slovensko vstoupilo do EU paralelně s ním. Málo čitelné snahy o zpřísnění režimu na česko-slovenských hranicích tento základní směr nezpochybňují.

Zcela základní rovinnou vztahu k EU je pak přístup k samotné myšlence integrace – k jejím principům a cílům. Odchod od skeptického realismu poloviny 90. let a příklon k hlavnímu integračnímu proudu „normalizoval“ postavení české politiky na poli EU.

Zahájení tzv. screeningu (srovnání české legislativy a legislativy EU) v březnu 1998 a postupné zlepšování připravenosti na vstup, vyjádřené v každoročních zprávách Evropské komise, prokázaly jak blízkost České republiky k modelu EU, tak i slabiny české transformace (reforma soudnictví, státní služba, kriminalita a korupce). V průběhu jednání o přijetí v roce 1999–2001 Praha dojednala předběžné uzavření 24 kapitol a žádá o minimální počet přechodných období. Posledně jmenovaná jsou diktována jak skutečnými finančními limity (například investiční náročnost opatření při ochraně životního prostředí), tak společenskými a sociálními ohledy (spotřební daň na cigarety a omezení pro nákup nemovitostí). Jednací taktika české diplomacie ovlivnila i jednání EU – například při hledání kompromisního modelu pro volný pohyb osob. Jednání potvrdila, že vstup České republiky do EU není citlivý jen pro českou společnost, ale i pro státy EU, zejména pro její chudší členy a pro naše nejbližší západní sousedy. Česká diplomacie požádala o zprostředkovatelskou roli Evropské komise (komisaře Verheugena) při jednání s rakouskou stranou o otázce Temelína. Praha tak naznačila, že bude umět využít politických a diplomatických instrumentů, které jí Evropská unie nabízí.

3. Česká republika a zahraniční politika Evropské unie

Jednou z mála oblastí, ve kterých se uchovává převážně tradiční pojetí národní politiky, je společná zahraniční a bezpečnostní politika EU (SZBP). Česká republika v této oblasti neměla během 90. let příliš problémů, především pak proto, že tato oblast byla v samotné Unii relativně mladá, a nestačila tudíž vytvořit komplikovanou strukturu nebo masu právních dokumentů. Vzhledem ke zkušenostem ze začátku 90. let a omezeným schopnostem Evropanů vypořádat se rychle a účinně s propukajícím konfliktem v Jugoslávii se ČR může naopak klonit k posilování mechanismů spolupráce, flexibilní a účinné reakce, včetně rozvoje nových nástrojů na podporu zahraniční a bezpečnostní politiky Unie. Pro ČR jako malý stát je zjevná výhoda multilaterálního přístupu a možnost do budoucna sedět za

jedním „unijním stolem“, tedy mít fakticky větší vliv na běh událostí nežli v případě osamocenému postupu. Tento bezproblémový vztah k aktivitám EU na poli vnějších vztahů a SZBP byl také reflektován v rychlém uzavření kapitol 26 a 27 během jednání o přijetí.

O něco komplikovanější vztah měla původně Česká republika k rychlému rozvoji vojensko-bezpečnostní dimenze EU v podobě Evropské bezpečnostní a obranné politiky (EBOP) od jara 1999. Většina obav se týkala podoby budoucích vztahů mezi EU a NATO, postavení kandidátských zemí EU, které byly zároveň již členy NATO, v této nové politice EU a praktických dopadů na ně. Byl se nakonec nepodařilo plně zachovat postavení těchto zemí podle modelu uplatňovaného dříve v rámci Západoevropské unie, nyní se zdá rozumnější smířit se s daným stavem a počkat na plnoprávné členství v EU.

Citlivými otázkami nejbližších let mohou být jak některé otázky politické (profil akcí EU, jejich mandátování, geografický limit), tak i zdánlivě „technické“ (sdílení nákladů, vytváření některých vojenských kapacit EU paralelně s potenciálem NATO). Vývoj by ale mohl podnítit větší spolupráci na těchto nákladných projektech mezi středoevropskými zeměmi. Již jako člen EU bude česká politika muset zaujmout pozici k možnému posilování role většiny hlasování i v oblasti zahraniční politiky, výhledově možná i obrany. Podobně bude stát otázkou, zda začlenit ustanovení o kolektivní obraně EU přímo do Smlouvy o Evropské unii.

4. Přitažlivost hospodářské unie

Evropská dohoda z roku 1993, pokud jde o tzv. čtyři svobody, na kterých je ES založeno, jde nejdále při liberalizaci vzájemných toků zboží, zatímco nejnižší stupeň liberalizace nastal v případě pohybu pracovních sil, neboť zde naprostá většina kompetencí zůstává i nadále v rukou jednotlivých členských států. Ty si své pracovní trhy většinou velmi přísně střeží.

Výrazná pozornost, kterou ČR od počátku své samostatné existence věnovala smluvní úpravě ekonomických vztahů s EU, nevycházela pouze z politického rozhodnutí, ale byla rovněž motivována velmi výraznou orientací jejich reálných ekonomických vztahů (především obchodních) na toto integrační seskupení. Na hladkém fungování těchto vztahů tak od počátku záviselo fungování velké části české ekonomiky a byl jím v rozhodující míře podmíněn udržitelný vývoj její vnější platební pozice.⁴⁾

Vývoj podílu EU-15 na zahraničním obchodu ČR (v %)

Ukazatel	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Vývoz	52,7	58,7	60,5	58,6	59,8	64,0	69,2	68,6
Dovoz	56,2	59,5	61,0	62,4	61,8	63,5	64,2	62,0
Obrat	54,4	59,1	60,8	60,7	60,9	63,7	66,6	65,1

Pramen: Internetová stránka Generálního ředitelství cel ČR: CeSta pro www (<http://193.179.220.99>).

Vstup do EU a s ním spojené začlenění do vnitřního trhu jakožto ekonomického prostoru bez vnitřních hranic tedy lze chápat jako formální a institucionální završení a potvrzení již fakticky existující zahraničně-ekonomické orientace ČR. Vstup do EU pro českou ekonomiku bude mít takové důsledky, jako je růst intenzity konkurenčních tlaků, které postihnou rovněž ekonomické subjekty, jež primárně nemají žádné ambice působit na zahraničních trzích a pro které české hranice dosud přece jen představují určitou ochranu. Toto se bude týkat zejména malých podniků (především v oblasti služeb). Na straně „vítězů“ budou naopak velké a silné podniky (většinou s výrazným podílem zahraničního kapitálu), které již prošly nutnou restrukturalizací a jsou již nyní plně konkurenceschopné na světovém trhu.

Tyto a další obtíže však budou bohatě vyváženy tím, že česká ekonomika bude ukotvena ve stabilním a předvídatelném hospodářském prostředí, jež pro konkurenceschopné podniky vytvoří příznivé podmínky pro rozvoj a exportní expanzi. Nejde přitom pouze o makroekonomickou stabilitu, ale také o stabilitu institucionální, jež např. zabrání přílišným změnám hlavních priorit hospodářské politiky v závislosti na střídání vládnoucích politických garnitur.

Proces hospodářské integrace do EU v sobě zahrnuje dvě hlavní etapy. První etapou je samotný vstup do Unie. Druhá etapa spočívá v začlenění do Evropské hospodářské a měnové unie (EMU). Nutnou podmínkou pro ústup ČR v EMU a nahrazení české koruny jednotnou evropskou měnou euro je splnění tzv. maastrichtských konvergenčních kritérií, která jsou vymezena velmi přesně, na rozdíl od poměrně obecného vymezení kodaňských kritérií, podmiňujících přijetí do EU. Maastrichtská kritéria se týkají měnové stability, makroekonomické stability (inflace, úrokové míry) a fiskální disciplíny (deficit veřejných rozpočtů, veřejný dluh). Mezi kodaňskými a maastrichtskými kritérii existuje nicméně úzká vazba a nové kandidátské země si nebudou moci dovolit to, co učinily Velká Británie, Švédsko a Dánsko: neparticipovat na EMU, ačkoli budou v rozhodný moment konvergenční kritéria splňovat. Ani nejlépe připravené kandidátské země však nebudou moci ihned po vstupu do Unie současně vstoupit i do EMU, nýbrž se budou muset nejdříve zapojit do tzv. Mechanismu směnných kursů (ERM II), ve kterém budou muset setrvat minimálně dva roky. Česká republika ovšem bude muset posoudit výhodnost

vstupu do EMU. Hlavním problémem je podstatně nižší úroveň HDP na hlavu a výrazně nižší cenová i mzdová hladina. Dále pak, dojde-li k příliš velké nerovnováze platební bilance, Česká republika nebude mít již k dispozici jeden z významných nástrojů, pomocí něhož lze takové nerovnováze čelit. Tím je v současnosti kurzová politika centrální banky.

5. Česká integrační politika před výzvou

Česká republika se stala aktivním aktérem integračního procesu. Jednak proto, že vcelku úspěšně plní předvstupní strategii a svůj národní program. Jednak i proto, že „plave ve středním proudu“ evropské politiky. Krajní pozice, kterou měla česká politika v letech 1992–1997, byla v tomto smyslu možná více viditelná, zároveň ale málo efektivní a v konečném důsledku kontraproduktivní.

Česká zahraniční politika se v průběhu posledních deseti let významně přiblížila Evropské unii. Je otázkou, zda po předpokládaném vstupu do EU v roce 2004 v české politice převládne aktivní, nebo pasivní prvek. Především od vlastního přístupu bude záviset postavení Prahy v tak složité instituci, jako je EU. Pokud jde o středoevropský region, nikdy se dosud neprosadila spolupráce, která by – kromě vzájemného obchodu – šla nad úroveň vzájemných konzultací a výměny informací. Lze předpokládat, že se vstupem zemí střední Evropy do

EU spolupráce zintenzivní? Bude zahrnovat i Rakousko a sousední německé země? Geografická blízkost a intenzivní formy přeshraniční spolupráce zejména s Německem (např. v oblasti životního prostředí, ochrany hranic atd.) možnosti takového vývoje naznačují.

Jak se bude česká politika chovat vůči těm, kdo se členy EU v této fázi nestanou a budou o vstup usilovat později? Bude těmto zemím nápomocná, nebo zaujme tvrdou „obranářskou“ pozici jako některé současné země EU?

Z hlediska praktické politiky bude jednou z nejvýznamnějších otázek českého členství v EU schopnost zajistit uplatňování norem EU v praxi. Vývoj legislativy, soudní reformy, vytváření vyšších samosprávných celků a reforma státní služby tu budou hrát zásadní roli. Evropská unie sama se ovšem musí projevit jako otevřený a vstřícný partner: snahy oddalovat zavedení tzv. čtyř svobod Evropského společenství mohou mít negativní praktické i politické důsledky – a to nakonec i pro Evropskou unii samotnou.

Slabinou českého přístupu k EU je mimo jiné to, že česká politika nikdy nebyla schopna dospět k národnímu pojetí integračních cílů. Nejnižší společný jmenovatel, který politickou scénu (do jisté míry včetně KSCM) sjednocuje, se omezuje na členství v EU. Rozdíly v politické filosofii a ideologických preferencích politických stran ovšem zatím neumožnily upřesnění a sblížení dlouhodobějších vizí Evropské unie. Navíc, v české společnosti neprobíhá produktivní, konstruktivní dialog téměř

o žádné oblasti společenského života a vztah k EU není výjimkou. Bezalternativnost vstupu do EU tak nahrazuje dlouhodobou koncepci cílů integrace. Veřejnost, která se ke vstupu do EU bude vyjadřovat v referendu, se právem může cítit nedostatečně informována. Po prezidentu Havlovi přistoupily v roce 2001 k systematictějšímu formulování svých cílových představ o uspořádání EU i politické strany. Období let 2002–2004 bude právě v tomto ohledu velmi významné a prokáže míru vyzrálosti české politiky, schopnost upřesnit své cílové vize EU a usilovat o jejich naplnění ve spolupráci s přirozenými partnery.

Vladimír Handl, Jan Hřích,
Radek Khol, Petr Pavlík

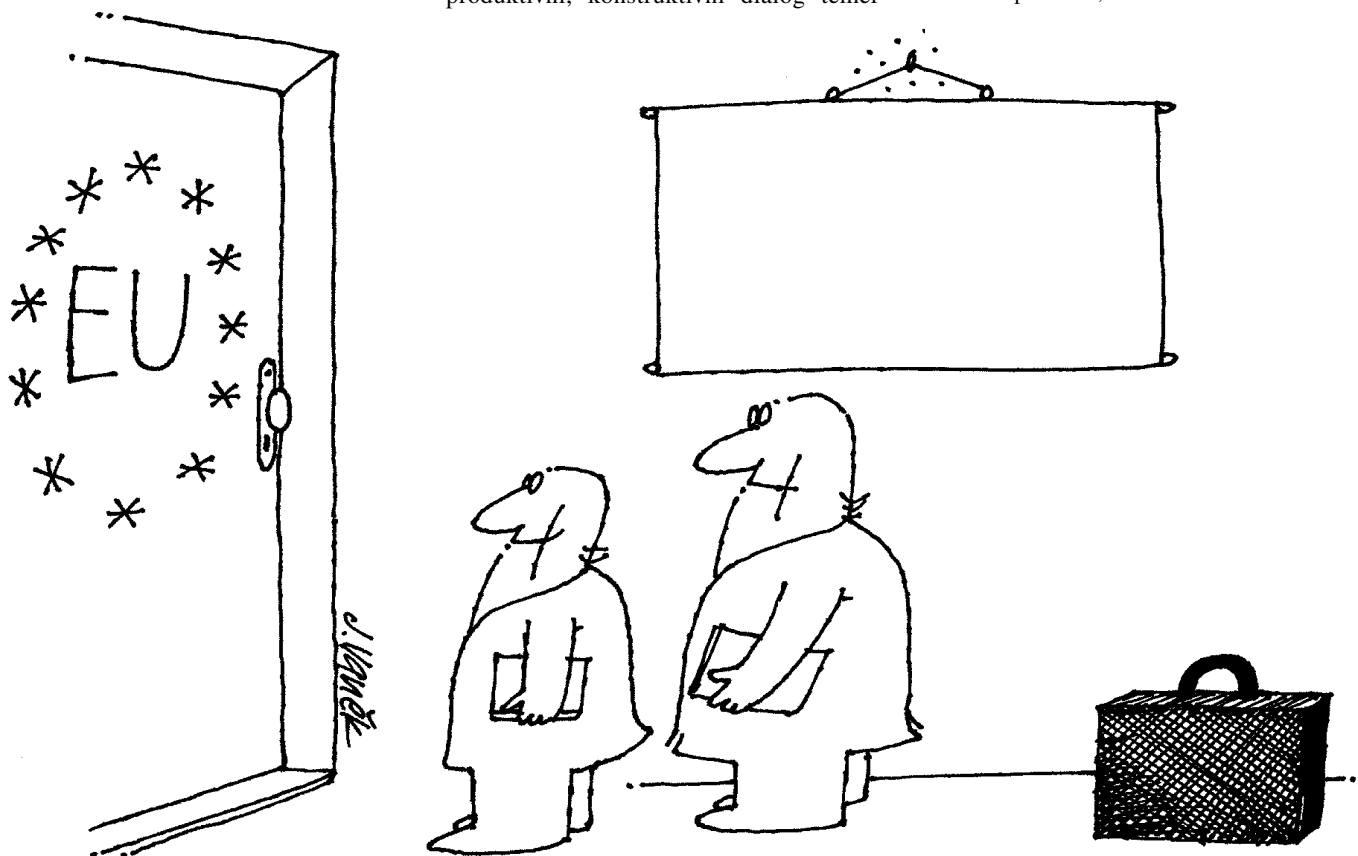
handl@iir.cz

¹⁾ Vládní dokumenty viz <http://www.vlada.cz/1250/vrk/eu.htm> a dále <http://www.euroskop.cz/euroskop/site/cr/dokumenty/programove.html>

²⁾ <http://www.euroskop.cz/euroskop/site/cr/dokumenty/evropdohoda.html>

³⁾ Memorandum. Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (bez data).

⁴⁾ Základní parametry teritoriální struktury českého zahraničního obchodu byly přítomny konstituovány již v době bývalé federace. V roce 1992, který byl posledním rokem její existence, činil např. podíl zemí s vyspělou tržní ekonomikou na obratu jejího zahraničního obchodu 63,1 % a tehdejšího ES-12 45,6 %, zatímco podíl evropských států s tranzitivní ekonomikou pouze 28,1 %.

ČESKÁ REPUBLIKA A NATO

VLADIMÍR NÁLEVKA

V roce 1989 se zhroutily komunistické režimy v zemích sovětského bloku. Konec studené války a rozpad bipolárního světa paradoxně nepřispěly ke stabilizaci mezinárodních vztahů. Uvolnění dosavadních pout vyvolalo rychlou dezintegraci sovětského impéria, konfliktní dělení Jugoslávie a zpřetrhání mnoha protektorských vazeb. V nacionalistické euforii opět ožily staré hraniční spory, nároky na „historická“ území, vzrostla animozita vůči sousedním státům a celková netolerance. V této atmosféře silně rezonovala studie ředitele Institutu strategických studií Harvardovy univerzity profesora Samuela Huntingtona o střetu civilizací. Jím definované hranice mezi jednotlivými kulturami se staly krizovými liniemi.

Po pádu železné opony se změnila geopolitická situace střední Evropy. Obava z nejasné budoucnosti strategicky významného prostoru mezi Německem a Ruskem inspirovala mnohé úvahy o jeho nové organizaci. Zbigniew Brzezinski již v roce 1989 aktualizoval myšlenku československo-polské federace a tato idea nalezla odezvu v části varšavského disentu. Havlovy úvahy naopak směřovaly k vytvoření volného seskupení středoevropských států, které by koordinovalo své transformační procesy a posléze i přístupy k západnímu světu. První neformální setkání zástupců Československa, Polska a Maďarska se uskutečnilo v Bratislavě v dubnu 1990. Jako pozorovatelé byli přítomni ministři zahraničí Rakouska, Itálie a Jugoslávie. Diskuse se týkala dalšího osudu Varšavské smlouvy, dění v Sovětském svazu a možné integrace do euroatlantických struktur.

V dalších měsících převzali iniciativu Maďaři a ministerský předseda József Antall navrhl pokračovat v bratislavském dialogu na novém summitu v Budapešti. Po lednové přípravné schůzce ministrů zahraničí se vedoucí představitelé středoevropské trojky setkali v polovině února 1991 v maďarské metropoli a po vymezení základních úkolů předpokládané spolupráce podepsali Václav Havel, Lech Walesa a József Antall ve starobylém Visegrádu společnou deklaraci. Místo slavnostního aktu nebylo vybráno náhodně. V listopadu 1335 se na visegrádském hradu setkali – a o míru ve střední Evropě jednali – uherský král Karel Robert z Anjou, polský Kazimír a český panovník Jan Lucemburský. Výše zmíněná deklarace zdůraznila politickou shodu a společné cíle všech tří signatářů – obnovení státní suver-

nity, demokracie a svobody, co nejrychlejší likvidace existujících pozůstatků totalitního systému, vybudování moderního právního státu, dodržování lidských práv a individuálních svobod, vytvoření fungujícího tržního hospodářství a začlenění střední Evropy do vojensko-politického a hospodářského systému demokratického světa.

Aktuálním úkolem Visegrádu se stalo ukončení činnosti Varšavské smlouvy, což se s přispěním Československa stalo skutečností 1. července 1991. Trojstranná spolupráce se projevila mj. i v konzultativních kontaktech s Evropskou unií a Severoatlantickou aliancí. O institucionalizaci kooperace s NATO jednala schůzka ministrů zahraničí visegrádského seskupení v říjnu 1991 v krakovském hotelu Forum. V situaci, kdy se začal rozkládat Sovětský svaz a Jugoslávie rychle směřovala k dramatickému konci, představovaly státy visegrádské deklarace nesporné ostrovy stability v moři chaosu a ničivé destrukce. Neoprávněné iluze o privilegovaném postavení České republiky mezi postkomunistickými státy a nepochopení geopolitických konstant – pro Západ bude vždy klíčovou zemí ve střední Evropě Polsko – vedly ke zbytečnému zmrazení visegrádského procesu. K jeho revitalizaci došlo až v říjnu 1998, kdy předsedové vlád účastnických zemí se shodli na obnovení vzájemné spolupráce. V souvislostech očekávaného rozšíření NATO jim ostatně nic jiného nezbyvalo.

Na všechny nové skutečnosti, které souvisely s kolapsem sovětského bloku – a přirozeně i na průběh války v Perském zálivu – reagovala strategická koncepce NATO, přijatá na římském zasedání Aliance v listopadu 1991. Toto vrcholné plénum zhodnotilo aktuální bezpečnostní rizika, např. šíření zbraní hromadného ničení, ohrožení světových zdrojů vody a potravin, nekontrolovatelné migrace obyvatelstva či velké teroristické akce, přičemž muselo i nadále kalkulovat s rozsáhlým konvenčním a jaderným potenciálem Sovětského svazu a posléze i jeho nástupců. Z čistě vojenského hlediska byla zdůrazněna role jižního křídla NATO a jeho prostředky byly vyrovnány s obranným potenciálem severního křídla. V politickém přístupu k vnějšmu světu byly zdůrazněny tři základní principy – dialog, spolupráce a podíl na kolektivní obraně. Ostatně již v roce 1990 zahájila Aliance se svými bývalými protivníky rozhovory o spolupráci, které od r. 1994 přecházely v jednání o možnostech rozšíření. Zcela no-

vým fenoménem se staly „vojenské operace na udržení míru“, realizované na základě mandátu Rady bezpečnosti OSN nebo OBSE. Otevřenou otázkou 90. let bylo bezpečnostní vakuum ve střední Evropě, které vzniklo po rozkladu sovětského impéria. Prvním pokusem o jeho odstranění bylo Partnerství pro mír z roku 1994, jehož členy se staly i Česká republika, Slovensko, Maďarsko a Polsko. Hlavním cílem této iniciativy bylo sblížení zemí střední a východní Evropy se zeměmi NATO, především v oblastech obranného plánování, účasti ozbrojených sil na mírových operacích a demokratické kontroly armády. Spojené státy se původně domnívaly, že toto seskupení bude dostatečnou zárukou optimální spolupráce v evropských bezpečnostních otázkách. S tím ovšem nesouhlasily politické reprezentace v Praze, Varšavě a v Budapešti – Bratislava se po volebním vítězství Mečiarova Hnutí za demokratické Slovensko orientovala poněkud jiným směrem – a jak Lech Walesa, tak Václav Havel kritizovali v tomto ohledu Clintonovu administrativu. Pro českého prezidenta mělo případné členství v Alianci vyšší smysl. V dubnu 1995 mj. prohlásil: „*Naše vůle vstoupit do NATO má hlubší příčiny než jen touhu zapustit kořeny své bezpečnosti do vsutku pevné půdy: chceme se podílet na obraně hodnot, které jsme po staletí vytvářeli.*“ Takto chápaný vstup do Aliance měl být plnou účastí širšího úsilí České republiky o její plnou integraci do společenských struktur západního světa.

V praktické politice začali představitelé tří ministerstev obrany koordinovat své kroky vůči Severoatlantickému společenství, které posléze Českou republiku, Maďarsko a Polsko přizvalo k zahájení rozhovorů o přistoupení. Na madridském summitu NATO 8. července 1997 byly tyto tři středoevropské státy pozvány k jednání o budoucím vstupu do Aliance. Na druhé straně Spojené státy razantněablokovaly pokus Francie a Itálie rozšířit pozvání i na Rumunsko a Slovinsko. O čtyři dny později se v Budapešti uskutečnila schůzka ministrů obrany zainteresovaných zemí, která vytvořila nový rámec praktické spolupráce politických a vojenských institucí. Po setkání náčelníků generálních štábů v Balatonkense v září 1997 vznikly pracovní skupiny, které se již zabývaly konkrétními otázkami výstavby ozbrojených sil.

NATO vedle čistě vojenských otázek akcentovalo především politické faktory, např. fungující občanskou společnost, zastupitelskou demokracii či ochranu menšin. Ve Spojených státech vládly ovšem i nadále určité rozpaky vůči rozšíření Severoatlantické aliance, především s ohledem na Rusko. S touto skepsí polemizoval Zbigniew Brzezinski, který naopak požadoval integrovat do NATO i baltské státy. „*Tato silná a nesvrhnutelná aliance je jedinou garancí, která umožní etablovat stabilní vztahy mezi Ruskem a jeho bývalými vazaly.*“

Celý tento složitý proces vyvrcholil v pá-

tek 12. března 1999, kdy tři ministři zahraničí předali v americkém městě Independence ratifikační dokumenty státní tajemnici USA Madeleine Albrightové. Členství České republiky, Polska a Maďarska v Organizaci Severoatlantické smlouvy se stalo skutečností. Václav Havel v této souvislosti prohlásil: „Poprvé vlastně v dějinách samostatného státu, nejprve československého, nyní českého, budeme pevnou součástí vsutku fungujícího systému kolektivní obrany. Předchozí typy různých bilaterálních smluv, mám na mysli předválečných, se valně neosvědčily a obranu země nezajistily.“

O necelé dva týdny později prověřila míru nové partnerské odpovědnosti začínající operace „Spojená síla“ v Kosovu. Přes určité výhrady Prahy vůči bombardování Jugoslávie, splnily Česká republika, Polsko a Maďarsko své spojenecké závazky a povinnosti. Podílely se také na vypracování „nové strategické perspektivy“, která byla přijata na jubilejním washingtonském summitu NATO dne 24. dubna 1999. Ta – při zdůraznění kolektivní obrany a transatlantických vazeb – definovala bezpečnostní rizika v Evropě a legitimovala mandát k mírovým a humanitárním operacím mimo pátý článek zakladatelské smlouvy.

Setkání šéfů států a vlád členských zemí Evropské unie na sklonku roku 1999 diskutovalo o možné výstavbě „společných evropských obranných kapacit“ a všechny tři nové státy NATO byly postaveny před další vážnou politickou zkoušku. Přes určité specifické přístupy, především ze strany Polska, se Praha, Budapešť i Varšava shodly na posílení evropského pilíře NATO a vyslovily se pro takový model evropské bezpečnosti, který i nadále zachová dosavadní míru euroatlantické soudržnosti, jakož i americké přítomnosti na starém kontinentu. Zkrátka, silnější Evropa by neměla znamenat oslabení atlantického partnerství.

Vstupem do NATO převzala Česká republika spoluodpovědnost nejen za vlastní, ale i za celooaliance budoucnost a bezpečnost. Jako člen NATO musí přirozeně usilovat o rozvoj demokratické společnosti, o upevňování právního řádu a také o trvale udržitelný hospodářský vzestup. Musí také participovat na vytváření stabilního a bezpečného prostředí v euroatlantické oblasti a být i připravena jak k individuální, tak ke kolektivní obraně. Její ozbrojené síly jsou povinnovány dokončit svou transformaci a zcela akceptovat strategické koncepce Aliance. Tyto úkoly nemůže zabezpečit pouze a jen politická reprezentace, která také musí mít jasno o místě a úkolech ozbrojených sil ve státním organismu. Její nelehké úsilí o splnění všech výše uvedených závazků nutně vyžaduje celospolečenskou podporu. A zde má Česká republika ještě velké rezervy. Výchova k euroatlantismu by měla být nedílnou součástí výuky ve školách. Stejně tak je nutná změna vztahu vůči ozbrojeným silám. Míra informovanosti o všech aspektech českého členství v NATO je i mírou angažovanosti občanů. ○

Slibná koncepce vs. klesající rozpočet:

česká rozvojová pomoc na rozcestí ?

PETR LEBEDA

Rok 2002 odstartoval desátý rok samostatné existence českého státu. Zároveň je sedmým rokem našeho členství v OECD, organizaci sdružující nejvyspělejší země, a zřejmě rozhodujícím rokem příprav na vstup do EU. V přístupových jednáních jsme uzavřeli již 24 kapitol a vstup do EU v horizontu jednoho až tří let je reálným cílem. Hrubý domácí produkt ČR na obyvatele (v přepočtu k paritě kupní síly) ve výši 13 500 ECU představuje 60 procent průměru EU a blíží se hodnotám „nejchudších“ zemí EU.¹⁾

Začátek roku 2002 je ovšem také ve znamení schvalování rozpočtu a dokončování nové koncepce české rozvojové pomoci. Přípravy koncepce na léta 2002–2007 svědčí o tom, že jako tzv. **nastupující dárc** (emerging donor) Česká republika urazila od počátků postkomunistického poskytování rozvojové pomoci v roce 1996 notný kus cesty. Nicméně plánovaný rozpočet pro českou zahraniční rozvojovou pomoc (ZRP) nejenže neodpovídá naší rostoucí ekonomické úrovni, mezinárodnímu postavení mezi vyspělými zeměmi a očekávaným finančním závazkům při vstupu do EU. Navrhované a opětovné snížení rozvojového rozpočtu již pátý rok za sebou podkopává úsilí stovek státních a nestátních aktérů při budování české rozvojové pomoci, maří naši zahraniční reputaci a jde zcela proti duchu reakce na akutní globální hrozby po událostech 11. září.

Návrh střednědobé koncepce

Návrh nové koncepce české ZRP vychází z platné koncepce české zahraniční politiky a hlásí se k mezinárodním rozvojovým cílům. Jejím účelem je stanovit cíle, priority, finanční a organizační rámec ZRP, a tak aktualizovat a doplnit vládní usnesení č. 153/1995, kterým se dosavadní poskytování ZRP řídí. Východiska k nové koncepci představuje **analýza české ZRP za období 1996–2000.**²⁾ Mezi klady české ZRP analýza uvádí především fakt, že ČR obnovila svou ZRP jako jedna z prvních postkomunistických zemí a úspěšně zahájila proces transformace z příjemce na dárc. To je však jen první krok, po němž musí následovat růst kvality a objemu pomoci, zvýšení její systémovosti a transparentnosti.

Střednědobá koncepce, která má být

v nejbližších týdnech schválena jako první krok k přijetí robustnější koncepce dlouhodobé, by měla především stanovit **teritoriální a sektorální priority** a zavést jednotnou metodiku pro přípravu, řízení, výběr, hodnocení a vykazování projektů. Redukce počtu přijímajících zemí, která probíhá i u jiných dárců (např. Německo či Nizozemsko), z dosavadních zhruba 50 na 10–15 cílových zemí je nutná nejen kvůli nízkému rozpočtu, ale i vzhledem k potřebě účinnější kontroly a průběžného hodnocení, zvýšení dopadu, efektivnosti a udržitelnosti projektů v zemích příjemců a lepší koordinace české pomoci s ostatními bilaterálními a multilaterálními dárci i v rámci české ZRP jako takové. Určení sektorálních priorit by mělo vést k většímu důrazu na poskytování pomoci v oblastech, kde má ČR dlouhodobé zkušenosti a/nebo komparativní výhody. Konečně **jednotná metodika** je dlouho potřebným opatřením k prosazení vnější i vnitřní kompatibility české ZRP – jednak zprostředkuje ČR operační a statistické standardy OECD a EU, jednak zasvětí české subjekty do běžné praxe řízení projektového cyklu (Project Cycle Management).

Kritickou otázkou však zůstává, do jaké míry jsou tyto sledované cíle dosažitelné při rozpočtu 200 mil. Kč, který je pro českou ZRP navrhován na rok 2002. Důsledná redukce teritoriálních a sektorálních priorit při malém a dále snižovaném počtu projektů pravděpodobně neumožní těžit z jejich koncentrace a zvýšit dopad a udržitelnost projektů v dané zemi.³⁾ Naopak spíše povede k **diskriminaci kvalitních projektů**, zejména projektů nově navrhovaných a projektů v neprioritních oblastech a sektorech. Je tedy na zvážení, zda v první fázi, než se

podání na-
startovat růst objemu
české ZRP, není vhodnější
upřednostnit kritéria kvality jednotlivých projektů (např. efektivnost, spoluúčast, posílení lokálních kapacit a příspěvek k trvale udržitelnému rozvoji a boji proti chudobě) před teritoriálními a sektorálními prioritami, kam se promítají i kritéria jako tradiční vazby na zemi příjemce, přítomnost zastupitelského úřadu či potenciál rozvoje vzájemných obchodních vztahů.

Střednědobá koncepce by měla připravit půdu i pro další změny, které musí následovat. Jedná se hlavně o **změnu finančního cyklu** z jednoletého na tříleté plánování a financování projektů ZRP, zvýšení transparentnosti a otevřenosti systému s výraznějším **zapojením nevládních organizací** a centralizace řízení české ZRP. Jednak není dostatečně využívána koordinační role Ministerstva zahraničních věcí ČR a celý systém je příliš rozdroben mezi resortní ministerstva, jednak je třeba vytvářet podmínky pro vznik budoucí samostatné **rozvojové agentury**. V neposlední řadě dlouhou opomíjenou oblastí je rozvojové vzdělávání a obecně budování a kultivace **české rozvojové konstituce**. Jakkoliv se jedná o změny převážně organizační a procedurální, bez zvýšeného rozpočtu a související legislativní podpory českého státu jsou nemyšlitelné.

Cíle, principy a kritéria – o jaké hodnoty nám jde?

Jak již bylo uvedeno, **rámcové cíle** české ZRP, zejména snaha snížit počet lidí žijících v absolutní chudobě, jsou v souladu s mezinárodními rozvojovými cíli (IDGs), jak byly potvrzeny i na Miléniovém summitu OSN v roce 2000. Prosazování demokracie, lidských práv a sociální spravedlnosti, podpora rovnoprávného zapojení rozvojových zemí do globální ekonomiky a podpora trvale, zejména ekologicky, udržitelného rozvoje představují tzv. **průřezové cíle**, které tvoří integrální součást cílů české zahraniční politiky. Konečně orientační rámec pro plánování, realizaci a vyhodnocování projektů ZRP je dán **principy**, jako jsou partnerství, efektivnost, transparentnost, kontinuita, komplementarita, koordinace či důraz na dobrou správu (good governance).

Přestože takto deklarované principy jsou *de facto* těmi rozhodujícími kritérii kvality projektů a rámcové a průřezové cíle se vel-

mi blíží ideálním hodnotám a klíčovými trendům současné mezinárodní rozvojové spolupráce, v praxi české ZRP nad těmito cíli často převažují daleko **pragmatičtější ekonomická a politická kritéria** a vnitřní i zahraničněpolitické zájmy.

Kromě naléhavosti pomoci a úrovně koordinace s ostatními dárci jmenuje návrh koncepce i diskutabilnější kritéria výběru přijímajících zemí, jako jsou úroveň demokracie, existence právního státu, antikorupční prostředí, vhodná infrastruktura a vztahy přijímající země k ČR, včetně obchodních perspektiv. Tyto požadavky představují spíše cílový stav, ke kterému má rozvojová pomoc vést, než **podmínky udělování ZRP**. Nežádádka platí, že čím je úroveň těchto kritérií nižší, tím větší je potřeba pomoci. Snaha zajistit efektivní a účelné vynaložení peněz daňových poplatníků zkoumáním předpokladů úspěšnosti projektů je samozřejmě správná a nutná. Nicméně takové záruky by se měly hledat spíše na úrovni jednotlivých projektů: ve zkušenosti realizátorů, v situaci konkrétní cílové skupiny, v zpracovanosti rizik a udržitelnosti či v míře a charakteru spoluúčasti příjemců. Výše zmíněná kritéria sice mohou dát rámcovou představu o celkové situaci v zemi, ale jsou příliš obecná a zkreslující. Snadno mohou diskvalifikovat dobře připravené a potřebné projekty na místo průměrných projektů směřujících do bezpečných teritorií.

Projekty vybrané pro českou ZRP pak mohou odrážet více aktuální nabídku naší ekonomiky či krátkodobé potřeby české politiky než dlouhodobé rozvojové potřeby konkrétních komunit v nejhudších zemích. Připravovaná koncepce by teda měla zajistit nejen komplexní provázanost a vyváženost kritérií, pružnost při výběru projektů a určit sektorální a teritoriální priority. Měla by hlavně určit prioritu kritérií a vytyčit **ideální stav**, ke kterému má česká ZRP dlouhodobě směřovat. I ten skromný objem projektů ZRP by se měl nejen teoreticky, ale i prakticky blížit **uznávaným hodnotám** globální rozvojové spolupráce a být co nejméně ohrožován akutními problémy, partikulárními zájmy a vnitropolitickými kompromisy.

Klesající rozpočet a rostoucí závazky

Další plánovaná redukce rozpočtu pro českou rozvojovou pomoc v navrhovaném státním rozpočtu na rok 2002 znamená pokles z 350 na 200 mil. Kč. Již částka 350 mil. Kč (0,017 procenta HDP) nejen více než dvacetinásobně zaostává za průměrem EU (0,34 procenta HDP⁴) a čtyřicetinásobně za OSN schváleným cílovým stavem (0,7 procenta HDP), ale **neodpovídá** ani vládou schválenému plánu postupného navyšování objemu rozvojové pomoci⁵, ani možnostem české ekonomiky a statusu členské země OECD.

Dvě nejhudší země EU, Portugalsko a Řecko, vyčleňují v rámci svých státních rozpočtů na rozvojovou pomoc 0,26 procenta a 0,19 procenta HDP. V roce 2000 tyto podíly představovaly částky 261 mil. USD (zhruba 9,7 mld. Kč) a 216 mil. USD (zhruba 8 mld. Kč). Hlavním mechanismem rozvojové pomoci EU je Evropský rozvojový fond (EDF), jehož podíl na celkové multilaterální pomoci prostřednictvím orgánu EU v současnosti tvoří asi 38 procent. Velmi mírné odhady MZV počítají s proporcionálním příspěvkem ČR pouze na **multilaterální pomoc EU** ve výši 1 mld. Kč, z toho asi 400 mil. Kč jen do EDF.

Celá redukce je o to nepochopitelnější, že náš příspěvek (též rozvojový) pro Světovou banku a MMF zůstává v návrhu rozpočtu beze změny ve své výši 10 mil. USD (tedy zhruba 360 mil. Kč) a naopak dochází k navyšování některých dalších položek Všeobecné pokladní správy státního rozpočtu, z níž jsou prostředky pro českou zahraniční rozvojovou pomoc čerpány. Uvedený rozvojový **příspěvek pro Světovou banku a MMF** je přibližně stejná částka jako rozpočet na českou zahraniční rozvojovou pomoc v roce 2001, Česká republika však má nad jeho využitím minimální kontrolu.

Zahraníční ostuda a české kapacity

Samotný fakt, že od roku 1996 dochází k trvalému poklesu nejen absolutní, ale i relativní částky, kterou Česká republika věnuje na mezinárodní rozvojovou spolupráci, je ostudným dokladem naší krátkozrakosti a omezenosti. Navíc po neblahých událostech v USA z 11. září 2001 nejen **poškozuje naši pověst**, ale je v ostrém kontrastu s reakcí většiny vyspělých zemí, včetně USA, které zvýšenou podporu rozvojové pomoci chápou jako důležitý **nástroj boje s terorismem**, chudobou a dalšími globálními problémy.

Objem financí pro rozvojovou pomoc je zásadní nejen z hlediska zahraniční image České republiky. Ještě důležitější než možnost účinnějšího osvětového působení na českou populaci, o jejímž morálním stavu se tolik diskutuje, je potřeba **zachování českých odborných kapacit** rozvojové pomoci. Při navrhovaném snížení rozpočtu se tyto kapacity výrazně sníží a některé prakticky zlikvidují. To bude mít nesporně negativní vliv na možnost jejich efektivního nasazení

v evropské rozvojové pomoci, jakož i na projektech členských zemí EU, při kterých by se jinak mohli naši experti plnohodnotně uplatnit. Navíc se od této finanční částky odvíjí i možnost podpory nově vznikajícího okruhu odborníků a dobrovolníků, soukromých a nevládních organizací, které chtějí svůj čas a energii věnovat aktivitám přesahujícím rámec této země či Evropské unie. Klesající suma na rozvojovou pomoc jen dále prohloubí bludný kruh nezájmu politiků, médií a malé podpory státem a společností.

Boj rozvojové komunity za důstojný podíl ČR na globální solidaritě

Česká republika není žádným nováčkem v oblasti poskytování rozvojové pomoci. I setkání českých rozvojových expertů, zorganizované 5. prosince 2001 **Rozvojovým střediskem ÚMV** a Ministerstvem zahraničních věcí ČR, potvrdilo přetrvávající zájem a nezanedbatelné kapacity České republiky v mezinárodní rozvojové spolupráci. I když české projekty se teprve blíží západním standardům efektivity a udržitelnosti a celkově je třeba zvýšit systémovost a transparentnost české ZRP, transformace ČR v „nastupujícího dárce“ a budování českého programu ZRP probíhají úspěšně. Dokladem jsou i posuny v navrhované koncepci české ZRP, která by kromě harmonizace kritérií a priorit měla také předložit vizi cílového stavu a hodnot české ZRP a způsob jejího zajištění proti krátkodobým tlakům a nerozvojovým cílům. Naprosto zásadním problémem, jenž ohrožuje jak naplnění koncepce a dosavadní úspěchy českého programu ZRP, tak mezinárodní prestiž ČR a závazky vůči EU, OECD a OSN, je opakované a těžko omluvitelné snižování objemu financí. Dokud se nám o smysluplnosti české ZRP nepodaří přesvědčit stát a politiky, těžko můžeme získat zájem médií a podporu společnosti. Začátek roku 2002 by se tedy neměl nést jen v duchu novoročních přání. Namísto toho by koordinovaná a vytrvalá aktivita nastupující široké **české rozvojové komunity** měla vést k tomu, aby pozornost veřejné diskuse a výdaje státního rozpočtu získávala i agenda globálnější, solidárnější a humanističtější než nadzvuková letadla.

lebeda@iir.cz

¹⁾ Viz Hodnotící zpráva EU za rok 2001, <http://www.euroskop.cz/euroslp/site/ci/pripravacv/hodnotici2001/zprava4.html>

²⁾ Viz „Analýza a zhodnocení realizace České rozvojové pomoci za období let 1996–2000“, schválena usnesením vlády č. 908/2001 12. září 2001.

³⁾ Předpokládané snížení rozpočtu mimo jiné nutně povede k ukončení, omezení či přerušení již existujících projektů.

⁴⁾ Viz Petr Halaxa: „Patříme mezi vyspělé země“. In: MF Dnes, 23. 11. 2001.

⁵⁾ Usnesení vlády č. 153/1995 začínalo s 650 mil. Kč pro rok 1995 a počítalo s každoročním nárůstem zhruba o 20–25 %.

Za růstem zahraničních investic v ČR stojí také kvalitní mezinárodněprávní úprava

LIBOR LUKÁŠEK

Česká republika, a především její ekonomika se v poslední době může pochlubit výrazným nárůstem přímých zahraničních investic. Podle platební bilance České národní banky dosáhl objem přímých zahraničních investic za první tři měsíce roku 2001 hodnoty téměř 40 mld. Kč – tedy zhruba dvojnásobku toho, co ve stejném období předchozího roku.

Objem zahraničních investic v roce 2000 výrazně přesáhl rekord roku předchozího. Dokladem tohoto nesporného úspěchu je i fakt, že agentura Czechinvest byla oceněna prestižní cenou Nejlepší evropská agentura pro podporu zahraničních investic roku 2000. Všechny tyto údaje jsou nepochybně velmi povzbudivé, neboť příliv cizího kapitálu každé ekonomice prospívá a je jedním ze základních stimulů jejího růstu, dlouhodobé výkonnosti, přílivu nových a moderních technologií, snižování nezaměstnanosti atd. Co je však v pozadí tak výrazného zvýšení přílivu zahraničního kapitálu do České republiky? Nepochybně jedním z výrazných pilířů tohoto stavu je praktická realizace vládní politiky, která se prostřednictvím celé řady nástrojů (investiční pobídky, daňové úlevy, finanční kompenzace atd.) pokouší opětovně přilákat zahraniční investory. Svou roli jistě sehrál i fakt, že západní Evropa a americký kontinent prožívají již delší dobu ekonomickou konjunkturu (její dynamika však v poslední době klesá a nikdo bohužel nedokáže přesně predikovat její další vývoj po teroristických útocích na budovu Světového obchodního centra a Pentagonu 11. září), která umožňuje ve větším rozsahu investovat v zahraničí. Nezanedbatelnou úlohu však v tomto procesu sehrává i právní rámec, resp. pokrytí celé této problematiky z pohledu mezinárodního ekonomického práva. Zde mám na mysli, a to přesto, že existují i mnohostranné mezinárodní smlouvy a některé obyčejové instituty mezinárodního ekonomického práva, především bilaterální mezinárodněprávní smluvní instrumenty – tedy především **dohody o vzájemné podpoře a ochraně investic a smlouvy o zamezení dvojího zdanění**. A zde je možné konstatovat, že právě této oblasti se Česká republika intenzivně věnuje.¹⁾

Právní úprava institutu mezinárodních investic je považována za jednu ze základních oblastí mezinárodního ekonomického práva. Ve své podstatě se jedná o velmi širokou oblast smluvních i obyčejových vztahů, která

ale není a v dohledné době asi ani nebude uspokojivým způsobem integrována v nějaký kompaktní celek. Dnes je možné konstatovat, že mezinárodněprávní úprava zřizování, likvidace, ochrany a vůbec celkového zacházení se zahraničními investicemi je velmi roztržštěná. Její základ je v neustále se dynamicky rozšiřujícím počtu dvoustranných smluv, vedle nichž ovšem působí i pravidla obyčejového charakteru (ta je možné považovat za obsahový základ této problematiky) a v poslední době můžeme sledovat i zřetelné tendence k tak potřebné a dosud stále chybějící mnohostranné smluvní úpravě. K tomu všemu je tato oblast mezinárodního práva více než která jiná ovlivňována politickými rozhodnutími a v mnohých případech i zájmy nadnárodních společností, koncernů a korporací, které často s právními zájmy a dodržováním příslušných legislativních norem příliš nekorespondují. Na první pohled je tedy patrná ona nekonzistentnost, která v oblasti mezinárodního ekonomického práva, resp. v případě zacházení a ochrany mezinárodních investic vládne.

Hlavní význam v případě přílivu zahraničních investic do cizího státu hrají mezinárodní smlouvy o zamezení dvojího zdanění, a především pak dohody o vzájemné podpoře a ochraně investic. Tyto smlouvy navázaly na dřívější dohody o usazování a zřizování podniků, resp. dohody o přátelství, obchodu a plavbě. Jejich výhoda spočívá zejména v tom, že se zabývají pouze režimem souvisejícím s problematikou mezinárodních investic, zatímco předchozí dohody upravovaly tuto oblast ekonomických vztahů pouze jako jednu z mnoha jiných. Hostitelské státy vidí v jejich sjednávání reálnou šanci na tolik potřebný příliv zahraničního kapitálu, stimuluje ekonomický rozvoj, soukromí investoři pak možnost rychlého a reálného profitu – to ovšem pouze za předpokladu právní jistoty a minimalizace politických (nekomerčních) rizik.

Problematika investic, a zejména jejich ochrany jako mezinárodněprávní kategorie velmi hluboce rozděluje současné mezinárodní společenství. Samotnou ochranou investic se v současném mezinárodním právu rozumí, „že *hostitelský stát je povinen zajistit právní a faktickou bezpečnost pro zahraniční investici před různými riziky, jako je např. vlastnění, znárodnění, či jinými zásahy ze strany státních orgánů, ale i jednotlivců*“.²⁾ V této základní definici není spatřován pro-

blém, resp. je možné říci, že s ní panuje obecný konsenzus. Nesouhlasná stanoviska mezi státy vyspělého mezinárodního společenství a zeměmi rozvojovými je možné spatřovat zejména v otázkách spojených s rozsahem a zacházením s příslušnými investicemi. Vyspělé průmyslové státy a státy stojící na pomezí mezi bohatými a chudými zeměmi (tzv. nově industrializované země) vždy zastávaly a stále zastávají názor, že ochrana mezinárodních investic by se měla řídit obecnými pravidly mezinárodního práva, která jsou tvořena zejména obyčejovými normami, tzv. obecnými zásadami právními, a v poslední době i některými normami smluvního charakteru. Drtivá většina rozvojových zemí tato obecná pravidla mezinárodního práva neuznává a zpochybňuje (v zájmu objektivnosti je zapotřebí zdůraznit zejména tu skutečnost, že tato obecná pravidla jsou v optice západního světa aplikována zejména s cílem zabránit či alespoň co nejvíce eliminovat instituty vyvlastnění a znárodnění – a pokud už k takovému excessu opravdu dojde, tak pouze za adekvátní náhradu odpovídající standardu vyspělých zemí). Tyto země naopak požadují vytvoření nových pravidel mezinárodního ekonomického práva, která by jim umožnila získat plnou kontrolu nad všemi zahraničními investicemi, a to i bývalých koloniálních zemí. Jinými slovy, tyto nejchudší státy chtějí co nejrychleji získat po dosažení politické nezávislosti i neprostou autonomii ve věcech hospodářských.

Teze západních států o nutnosti aplikovat na režim ochrany zahraničních investic platná obecná pravidla mezinárodního práva vychází zejména z myšlenky, že „každý zásah státní moci do majetkových práv zahraničního investora je nutné považovat za protiprávní chování“. Takový způsob jednání není možné ospravedlnit odkazem na skutečnost, že tak došlo v souladu s pravidly práva vnitrostátního. Pokud jsou normy vnitrostátního práva v rozporu s pravidly platného mezinárodního práva, jsou podle mínění západních států stiženy absolutní neplatností. V takovém případě se však příslušný stát vystavuje i povinnosti respektovat sankční mechanismy, které automaticky nastupují v důsledku mezinárodněprávní odpovědnosti.

V převážné většině případů se jedná o reparaci náhrady škody v podobě finanční kompenzace. Vývoj tohoto institutu se postupem času dostal do poněkud jiné roviny (zejména v důsledku znárodnovacích procesů v bývalém Sovětském svazu a socialistických zemích, ale i v některých vyspělých západních státech, jako je např. Velká Británie či Francie, a především potom v rámci procesu dekolonizace), což vedlo k nabourávání tehdy platných pravidel mezinárodního obyčejového práva týkajících se problematiky mezinárodních investic a jejich ochrany. Značným problémem je ale skutečnost, že zatímco stará pravidla postupně ztrácejí svou platnost a závaznost, nová pravidla dosud vytvořena nebyla. To znamená, že v této fázi je více než kdy jindy nutné, aby toto právní vakuum zaplnily normy smluvního charakteru, a to se v současné době děje zejména v podobě již výše zmíněných bilaterálních smluv.

Západní státy se však s tímto stavem ne-

mínily smířit, a když neuspěly se svou prvotní koncepcí, zvolily jiný způsob interpretace této problematiky. Již tvrdošijně nelpí na tezi, že ochrana investic se musí řídit režimem obecného mezinárodního práva, nýbrž umožňují státním orgánům příslušných zemí zasahovat do zacházení se zahraničními investicemi. Zásadním omezením takovéto intervence je ale podmínka, že tato opatření nesmějí mít diskriminační charakter. Příslušné rozhodnutí státu negativně zasahující zahraniční investici musí být podle tzv. Hullovy formule určitým způsobem vykompenzováno.³⁾ Tato náhrada škody však podle mínění západních států musí být okamžitá, dostatečná a reálná. Pokud jedna z těchto podmínek není splněna, nelze hovořit o dostatečné kompenzaci za státní zásah do režimu výkonu zahraniční investice. Ani s tímto však z mnoha pochopitelných důvodů nesouhlasí skupina rozvojových zemí, která se v současné době řídí zejména akty přijatými na půdě OSN – tedy principy Nového ekonomického řádu a příslušnými ustanoveními Deklarace OSN o trvalé svrchovanosti států nad přírodními zdroji.⁴⁾ Tato ustanovení neuznávají žádný mezinárodněprávní standard ochrany zahraničních investic a případné kompenzace při vyvlastnění, znárodnění či jiných podobných excesech. Podle většiny rozvojových zemí je základní a klíčovou pro řešení těchto problémů úprava obsažená ve vnitrostátních právních řádech těchto států.

Z výše uvedeného je vidět jasný principiální rozpor mezi názory vyspělého severu a chudého jihu. Proto nemohla být dosud přijata a ani podepsána žádná multilaterální mezinárodní smlouva zabývající se komplexně problematikou mezinárodních investic, a to nikoli pouze jejich ochrany (mezi další rozporná témata patří např. otázky spojené se založením a likvidací investic, právním režimem zacházení se zahraničními investicemi atd.). Z důvodu neexistence všeobecného konsenzu ani obsah výše zmíněných dokumentů na úrovni OSN a prosazených právě skupinou rozvojových zemí proti vůli a bez podpory bohatých zemí není možno považovat za obecně závazný – jejich role a význam jsou tak přímo úměrné podpoře, jíž se těší. Řešení této pro mezinárodní obchod tak závažné problematiky tak zůstává čistě na úrovni partikulárního mezinárodního práva, což v praxi znamená, že se jedná o mezinárodní smlouvy regionálního významu či pouze bilaterálního charakteru.

Převážná většina těchto dvoustranných smluv, alespoň je to tak ve smluvní praxi České republiky, obsahuje několik základních oblastí. Jedná se o definování zahraniční investice, dále pak o problematiku zřizování a jejich případnou likvidaci a v neposlední řadě i o velmi důležitou otázku ochrany zahraničního kapitálu před neoprávněnými zásahy ze strany hostitelského státu (viz zmíněná problematika ochrany investic). To vše vytváří nezbytný právní základ a elementární právní jistotu pro investování v cizím právním prostředí.

Velmi důležité je zejména samotné definování zahraniční investice. Právě tento pojem je totiž ve smluvní praxi mnohých států viděn různou optikou. V praxi České repub-

liky, která od roku 1989, resp. 1993 již uzavřela téměř 60, resp. 50 mezinárodních smluv o vzájemné podpoře a ochraně investic, se postupně vykrystalizovala poměrně stabilní definice mezinárodní investice. Za tu je považována „každá majetková hodnota investovaná v souvislosti s hospodářskými aktivitami investorem jedné strany na území druhé strany v souladu s právním řádem druhé strany a zahrnuje zejména movitý a nemovitý majetek, majetková práva, akcie, obligace, peněžní pohledávky, práva z oblasti duševního vlastnictví či jakákoliv jiná práva vyplývající ze zákonů či smluvních ujednání“.⁵⁾ Samotné vymezení definice považují za klíčové, neboť stanovuje jasný rámec podnikatelských investic v cizím právním prostředí.

V poslední době, a to i v návaznosti na mnohá doporučení Světové obchodní organizace a dalších významných mezinárodních institucí, vystupuje do popředí především problematika související s právem duševního vlastnictví, patenty, autorským právem atd. Právě sem je zaměřena největší pozornost nejen příslušných vlád, ale i zahraničních investorů, protože zajištění efektivní ochrany tohoto druhu investic se jeví jako velmi obtížné. Smlouvy o vzájemné podpoře a ochraně investic také velmi podrobně upravují podmínky, za kterých je možné investici realizovat, a naopak na druhé straně zlikvidovat a převést jinam. Převážná většina států se snaží v zájmu svého harmonického a dynamického rozvoje o co největší vstup cizích investic na své teritorium – ovšem tento proces musí být plně pod kontrolou příslušných orgánů státní administrativy. Smlouvy tohoto typu proto na jedné straně obsahují nástroje k povzbuzení přílivu zahraničních investic (jednostranné záruky proti vyvlastnění, daňové úlevy, finanční kompenzace za tvorbu nových pracovních míst atd.), na druhé straně však i jasně stanovený rámec, ve kterém se zahraniční investoři mohou pohybovat. Tato státní regulace totiž sleduje pouze jeden strategický cíl – naplnění záměrů hospodářské politiky státu, přičemž zahraniční kapitál je pouze jedním z jejich důležitých nástrojů, nikoli však strategických cílů.

Některé státy ovšem na druhé straně podmiňují vstup zahraničního kapitálu splněním určitých podmínek – jde např. o povinnost spolupráce zahraničního investora s domácími podniky (zpravidla se jedná o státní či polostátní firmy), realizaci opatření na ochranu životního prostředí, aplikaci nejnovějších technologií, zajištění ofsetových programů atd. Těmito kroky se ovšem příliv zahraničního kapitálu příliš nezvýší. I v otázce likvidace zahraničních investic je možné nalézt rozdílný přístup jednotlivých zemí. Obecným trendem je ale garantování práva zahraničního investora na úplnou či částečnou likvidaci své investice, samozřejmě na základě dohody a v rámci právních předpisů hostitelské země. Pokud je toto splněno, hostitelská země nesmí bránit v likvidaci zahraniční investice. To je i smluvní praxe České republiky. Zvláštní místo je v těchto smlouvách vyhrazeno ochraně, resp. režimu dostatečné ochrany zahraničních investic. Jak již bylo několikrát výše uvedeno, v tomto případě jde především o efektivní

ochranu v případě vyvlastnění zahraniční investice.

Jak bylo naznačeno výše, vyspělé země v dohodách o podpoře a ochraně investic již v současné době přiznávají právo suverénního státu provést v krajním případě znárodnění či vyvlastnění majetku zahraničního investora. K těmto aktům ovšem musí dojít v souladu se zákonem, na nediskriminačním základě, ve veřejném zájmu a postiženému subjektu musí být vyplacena okamžitá, přiměřená a účinná náhrada. Právě ve způsobu náhrady se nejvíce rozcházejí názory vyspělých a rozvojových zemí. O tom, že národní režim zacházení se zahraničními investory je samozřejmostí, se ani podrobně zmiňovat nebudu.

Česká republika od okamžiku svého osamostatnění uzavřela téměř 50 dohod o podpoře a ochraně investic a téměř dvojnásobný počet smluv o zamezení dvojího zdanění, a to i s takovými zeměmi, jako je např. KLDK, Bělorusko a další. Zřetelně to svědčí o snaze přilákat do našeho ekonomického i právního prostředí co nejvíce zahraničních investorů, což se v poslední době daří.⁶⁾ Koneckonců i renomované investiční společnosti a banky označují středoevropský prostor za jeden z nejperspektivnějších regionů pro oblast budoucího investování. A to je nepochybně dobrý signál, který svědčí i o tom, že pro tyto aktivity existuje dobrý mezinárodně smluvní rámec. Bez kvalitní legislativy totiž dostatečně silnou, stabilní a perspektivní ekonomiku vybudovat nelze.

¹⁾ O tom svědčí zejména fakt, že Česká republika uzavřela od svého vzniku v roce 1993 již téměř 50 dohod o podpoře a ochraně investic a téměř dvojnásobný počet smluv o zamezení dvojího zdanění.

²⁾ Šturma, P. – Balaš, V.: Kurs mezinárodního ekonomického práva. C.H.BECK. Praha 1997, s. 200.

³⁾ Cordell Hull byl americký státní tajemník, který tuto svou představu o ochraně zahraničních investic (později nazvanou Hullova formule) poprvé použil v notě mexické vládě v roce 1938. Od té doby se tato formule pravidelně opakuje v celé řadě bilaterálních mezinárodních smluv o podpoře a ochraně investic (zejména pokud je smluvní stranou vyspělý stát) a v nauce mezinárodního práva.

⁴⁾ Článek 2 Charty hospodářských práv a povinností (rezoluce Valného shromáždění OSN 3281 (XXIX), 1974) mimo jiné říká:

Odst. 1): „Každý stát má a svobodně vykonává úplnou a trvalou svrchovanost nad veškerým svým bohatstvím, přírodními zdroji a hospodářskou činností včetně jejich údržby, užívání a nakládání s nimi.“

Odst. 2 písm. c): „Každý stát má právo znárodnit cizí majetek, vyvlastnit jej nebo převést vlastnictví k němu. V takovém případě by měl zaplatit odpovídající odškodnění, se zřetelem na zákony a předpisy a na všechny případné okolnosti. V případě, že otázka odškodnění vyvolá spor, bude tento spor řešen podle vnitrostátního práva státu, který provedl znárodnění, a před jeho vnitrostátními soudy, pokud se dotyčné státy svobodně nedohodly, že na základě svrchovanosti států a v souladu se zásadou svobodné volby prostředků budou hledat jiné mírové prostředky.“

⁵⁾ Např. článek 1 odst. 1 Dohody mezi Českou republikou a Bulharskou republikou o podpoře a vzájemné ochraně investic (103/2000 Sb. m. s.) srovnaj např. s definicí zahraniční investice v čl. 1 odst. 1 písm. a Dohody mezi USA a ČSFR o vzájemné podpoře a ochraně investic z roku 1991, která zahraniční investici definuje následovně: „jakýkoli druh investice na území jedné smluvní strany, která je vlastněna nebo i přímo či nepřímo kontrolována státními příslušníky nebo společnostmi druhé smluvní strany“.

⁶⁾ Dle oficiálních statistik se vládní agentuře pro podporu zahraničních investic (Czechinvest) podařilo v roce 2000 přilákat k investování do ČR desítky zahraničních investorů v celkové rekordní hodnotě přesahující sumu 1,3 mld. USD zahraničních investic.

Proměny teritoriální struktury zahraničního obchodu České republiky

Zahraněční obchod bývalého Československa prodělal již na počátku 90. let principiální teritoriální restrukturalizaci spočívající v přeorientování jeho rozhodující části z rozpadajících se trhů bývalé RVHP na trhy zemí s vyspělou tržní ekonomikou (VTE), především potom na státy Evropské unie (EU). Mimořádně významné postavení, pokud jde o obchod a další ekonomické vztahy, přitom od počátku připadlo Německu. Zaslouhou uvedeného bezprecedentního posunu teritoriální orientace obchodních toků se podařilo v kritickém období počátku ekonomické transformace udržet elementární vnější ekonomickou rovnováhu, bez které by celá ekonomická transformace měla ještě daleko bolestivější sociální dopady na široké vrstvy obyvatelstva.

JAN HRÍCH

Podíl evropských států RVHP (všechny tzv. socialistické země Evropy s výjimkou Albánie a bývalé Jugoslávie) na obratu československého zahraničního obchodu činil v roce 1989 54,4 procenta, zatímco podíl VTE jen 31,1 procenta, přičemž na tehdejších dvanácti státech Evropských společenství (ES) připadlo pouze 18 procent. V roce 1991 však již podíl evropských států RVHP představoval jen 36,1 procenta, když váha VTE stoupla na 50,5 procenta. Podíl ES-12 na celkovém obchodu byl v tomto roce 37 procent. Naznačená tendence strukturálního vývoje zahraničního obchodu ČSFR přitom pokračovala rovněž v roce 1992, který byl posledním rokem existence tohoto státního útvaru. V uvedeném roce totiž podíl evropských států s tranzitivní ekonomikou představoval pouze 28,1 procenta, zatímco podíl VTE dosáhl 63,1 procenta a samotné ES-12 potom 45,6 procenta. Tehdy ještě pouze dvanáctičlenné ES bráno jako celek tedy již v tomto roce získalo jednoznačnou pozici nejvýznamnějšího obchodního partnera ČSFR.

Na hluboké teritoriální přeorientaci československého zahraničního obchodu směrem na západní trhy se od počátku velmi významnou měrou podílelo Německo, které je od října 1990 sjednocenou demokratickou zemí, jejíž ekonomika funguje na tržních principech. Podíl této země na celkovém obratu československého zahraničního obchodu tak již v roce 1991 představoval plných 22,8 procenta, z čehož vyplývá, že se SRN v uvedeném roce na obchodu s VTE podílela plnými 45,2 procenta, zatímco na

obchodu s tehdejšími dvanáctičlennými ES dokonce 61,6 procenta. V zájmu objektivnosti je ovšem nutno říci, že obchod s Německem po principiálních politických změnách, které zároveň odstartovaly ekonomickou transformaci, rozhodně nezačínal od nuly, neboť i v podmínkách totalitního režimu a centrálně plánované ekonomiky udržovala bývalá ČSSR s někdejšími západními Německem (a rovněž s některými dalšími západními státy) poměrně intenzivní ekonomické vztahy. V roce 1980 tak například podíl této země na obratu československého zahraničního obchodu činil 7,4 procenta, přičemž ve druhé polovině 80. let docházelo k jeho pozvolnému a nevýraznému růstu až na 8,8 procenta v roce 1989. Musíme si přitom uvědomit, že teritoriální struktura zahraničního obchodu byla v této době výrazně dominována obchodem se státy bývalé RVHP (jejich podíl na zahraničněobchodním obratu činil např. v roce 1980 57,3 procenta a v roce 1989 55,5 procenta), uskutečňovaném většinou na základě dlouhodobých kooperačních vazeb mezi „plánovitě řízenými“ ekonomikami.¹⁾

Obchod se sjednoceným Německem přitom pouze v minimální míře navazoval na intenzivní obchodní vazby existující mezi Československem a bývalou Německou demokratickou republikou (NDR), která byla jednou z členských zemí RVHP. Její ekonomika přitom podléhala snad nejtuzšímu centrálnímu řízení ze všech někdejších tzv. socialistických zemí.²⁾ Ekonomický mechanismus uplatňovaný v NDR, jenž se ovšem z kvalitativního hlediska příliš nelišil od

mechanismu fungujícího v bývalé ČSSR, do velké míry určoval i charakter vzájemných ekonomických vztahů, které měly výrazně direktivní a netržní charakter. Rozpad těchto ekonomických vazeb, které v nových podmínkách měly ve své většině stejně pouze minimální naději na další trvání, byl ovšem ještě urychlen katastrofickým ekonomickým vývojem na území bývalé NDR po sjednocení. Došlo k hromadnému úpadku podniků, jenž vedl k likvidaci podstatné části výrobních kapacit bývalého státu. Na tomto vývoji, jehož předznamenáním byla měnová unie založená na výměně východoněmeckých marek za DEM ve zcela nerealistickém kurzu 1 : 1, se – nehledě na to, že o konkurenceschopnosti většiny východoněmeckých koncernů v tržních podmínkách nelze mít žádné iluze – do značné míry podepsala rovněž transformační strategie uplatňovaná tehdejší spolkovou vládou.

Základní teritoriální parametry zahraničního obchodu samostatné České republiky byly tedy založeny již počátkem 90. let, kdy byla ještě součástí bývalé ČSFR. V prvním roce své samostatné existence tak vykázala podíl VTE na svém zahraničním obchodu ve výši 57,4 procenta, přičemž podíl ES-12 představoval 50,8 procenta. Ve srovnání s obchodem bývalé federace zde tedy došlo k další koncentraci zahraničního obchodu s VTE na ES. Váha SRN přitom v roce 1993 byla 25,7 procenta. Z toho vyplývá, že se tato země podílela na českém obchodu s VTE 44,8 procenta a na obchodu s EU-12 60,5 procenta. Jedná se tedy o parametry plně srovnatelné s podíly na obchodu bývalé ČSFR. (viz tab. 1)

Tab. 1 Podíl SRN na celkovém zahraničním obchodu ČR a bilance obchodu s touto zemí (v %)

Ukazatel	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Vývoz	29,0	34,1	37,0	36,4	36,1	38,5	41,9	40,5
Dovoz	29,1	30,0	31,5	32,0	32,0	34,4	34,1	32,3
Obrat	29,1	32,0	34,0	33,9	33,9	36,3	37,9	36,1
Bilance (v mil. Kč)	-1 696	6 993	-89	-22 652	-19 345	6 378	49 309	52 983

Pramen: Internetová stránka Generálního ředitelství cel ČR: CeSta pro www (<http://193.179.220.99>).

Až zhruba do roku 1995 docházelo k dalšímu nepatrnému meziročnímu nárůstu váhy Německa ve struktuře obratu celkového českého zahraničního obchodu. Tento trend byl v polovině dekády vystřídán stagnací, která později přešla opět v mírný růst (až do roku 1999). Rok 2000 však znamenal určitý mírný pokles (o 1,8 procentního bodu). Nehledě na pouze nevýrazné meziroční změny podílu činilo zvýšení váhy Německa na zahraničním obchodu České republiky mezi lety 1993 až 1999 takřka devět procentních bodů. Bez ohledu na uvedený nevýrazný pokles z roku 2000 však podíl SRN na obratu českého zahraničního obchodu stále převyšuje celou jednu třetinu.

Z výše uvedených údajů o váze Německa v teritoriální struktuře zahraničního obchodu České republiky mimo jiné vyplývá, že tato země má dominantní podíl na českém obchodu s Evropskou unií. Podíl SRN na

obratu obchodu s patnácti (dnešními) státy Unie po mírném vzestupu z let 1993 až 1995 v dalších letech osciloval mezi 55,5 až 57 procenty.³⁾ Hovoříme-li tedy o obchodu ČR s EU a o jeho váze na celkovém českém zahraničním obchodu, musíme si uvědomit, že se za tímto obchodem více než z jedné poloviny skrývá obchod s jediným státem, který je zároveň jednoznačně nejvýznamnějším českým obchodním partnerem celkově. (viz tab. 2)

Tab. 2 Podíl SRN na obchodu ČR s Evropskou unií (v %)

Ukazatel	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Vývoz	55,1	58,1	61,2	62,1	60,4	60,1	60,6	59,0
Dovoz	51,9	50,4	51,7	51,3	51,8	54,2	53,1	52,0
Obrat	53,4	54,1	56,0	55,9	55,6	57,0	56,9	55,5

Pramen: Internetová stránka Generálního ředitelství cel ČR: CeSta pro www (<http://193.179.220.99>).

Prohlubující se ekonomická integrace v rámci EU, jejíž určité (alespoň prozatímní) završení představuje nahrazení národních měn dvanácti členských států (včetně Německa) společnou měnou euro, přitom v žádném případě neznamená, že by obchod s Unií přestal být především obchodem s jednotlivými členskými státy, který samozřejmě musí (nehledě na nivelizaci obchodně-politických podmínek) plně respektovat relativní svébytnost a některé specifické podmínky jednotlivých národních trhů. Toto obecné konstatování bude přitom platit i po vstupu ČR do EU, kdy obchod s ostatními členskými státy již nebude regulován žádnými klasickými nástroji obchodní politiky, jako jsou cla, kvantitativní omezení apod., což ovšem na druhé straně neznamená,

tato situace obrací a obchod se SRN od té doby zase představuje prvek aktivity v celkově pasivní obchodní bilanci České republiky. Aktivum z obchodu s touto zemí přitom zaznamenává meziroční nárůsty (zatímco v roce 1999 činilo 49,3 mld. Kč, v roce 2000 to bylo již 53 mld. Kč). Na bilanci obchodu s Německem je přitom třeba se dívat rovněž v kontextu stále přetrvávající křehkosti vnější pozice české ekonomiky (vyvolané především deficitem obchodní bi-

lance), byť opakovaní scénáře z jara 1997, kdy teprve otevřeně propuknutí měnové krize vytvořilo podmínky pro postupné zmírňování vnější nerovnováhy, dnes rozhodně není na pořadu dne. Každá výraznější destabilizace obchodu s Německem by však mohla mít za následek výrazné prohloubení deficitu obchodní bilance, což by mohlo velmi rychle přivést vnější bilanci České republiky do neudržitelné pozice.

Ekonomické vztahy mezi ČR a SRN se pochopitelně v žádném případě neomezují pouze na vzájemné obchodní vztahy. Velmi významnou roli zde dále hraje především pohyb kapitálu. Vzhledem k řádovému rozdílu ve velikosti obou ekonomik a stále značnému rozdílu, pokud jde o stupeň jejich vyspělosti, zde pochopitelně kapitálové toky z Německa do ČR velmi výrazně převažují.

Z hlediska národohospodářského hrají nejdůležitější roli především přímé zahraniční investice (PZI). Pro Českou republiku mají tyto investice stále rozhodující roli při reálné restrukturalizaci její ekonomiky, která byla značně zpožděna za systémovými změnami vedoucími k položení základů tržního hospodářství. Celkově lze říci, že nezastupitelná role zahraničních podnikatelských investic pro zvýšení technické a technologické úrovně české ekonomiky byla ze strany minulých vlád výrazně podceněna. Tento deficit odstranila až vláda současná, která přijala obsáhlý soubor investičních pobídek, jež se v praxi ukázaly být velmi efektivním nástrojem pro přilákání zahraničních investic. Česká republika se tak najednou vůči zahraničnímu kapitálu začala prezentovat jako velmi atraktivní investiční teritorium. Její celková atraktivnost však pochopitelně nespočívá pouze ve vládních investičních pobídkách, ale rovněž na dalších faktorech, jako je poměrně vysoce kvalifikovaná a levná pracovní síla, hluboká industriální tradice, v průměru uspokojivá úroveň infrastruktury aj. (viz tab. 3)

Vzhledem k roli, jakou Německo v celém komplexu českých zahraničně-ekonomických vztahů hraje, není rozhodně žádným překvapením jeho velmi výrazný podíl na přímých zahraničních investicích směru-

jících do ČR. Pro někoho snad může být spíše překvapivé, že se dlouhodobě (podle celkového stavu PZI v ČR k 30. červnu 2001) nachází až na druhém místě, a to – byť těsně – za Nizozemskem.⁴⁾ Podle vyjádření pracovníků České agentury na podporu investic / CzechInvest se však za prvním místem Nizozemska do velké míry skrývá skutečnost, že přes tuto zemi je do ČR nejvýhodnější investovat z důvodu nejpříznivější postavených podmínek ve smlouvě o zamezení dvojího zdanění. Z toho důvodu sem transnacionální společnosti investují přes své nizozemské pobočky. Ve skutečnosti se však jedná o investice, o nichž se rozhoduje v jiných zemích, nejčastěji v USA, ale v některých případech rovněž v Německu.⁵⁾

Podniky vzniklé na základě německých PZI hrají v současné době mimořádně významnou roli v celé české ekonomice. Patří mezi ně například rovněž mladoboleslavská Škoda auto, v současné době nejúspěšnější podnik v celém regionu střední a východní Evropy. Tato masivní investice přitom vyvolala celou řadu dalších zahraničních i domácích investic, především do odvětví výroby automobilových součástek.⁶⁾ Německá investiční aktivita v ČR se ovšem v žádném případě neomezuje pouze na automobilový průmysl.

Vzhledem k tomu, že Česká republika, která teprve nyní dokončuje transformaci a restrukturalizaci své ekonomiky, rozhodně není zemí s přebytkem volného kapitálu, není překvapující, že se nachází v pozici výrazného čistého příjemce PZI. Její celkové PZI poskytnuté do zahraničí tak ke dni 30. června 2001 činily pouze 31,3 mld. Kč, což představuje 3,5 procenta PZI přijatých.⁷⁾ Z hlediska teritoriálního připadlo zdaleka nejvíce PZI poskytnutých Českou republikou na Slovensko, které se na nich k uvedenému dni podílelo téměř jednou třetinou (32,9 procenta). Na Německo připadlo s podílem 6,9 procenta až páté místo.⁸⁾ Vývoz přímých zahraničních investic do SRN tak činil pouze 2,2 mld. Kč. Podíl přijatých a poskytnutých PZI tak představuje 112,9 : 1.⁹⁾

Na rozdíl od vzájemného obchodu a kapitálových pohybů (zejména příliv PZI do ČR) hraje pohyb pracovních sil mezi ČR a SRN dosud spíše jen marginální roli. Na německé straně brání výraznějšímu přílivu české pracovní síly velmi přísná administrativní omezení zaměstnávání cizinců z nečlenských zemí EU, zatímco případný zájem Němců je zase výrazně limitován především propastným rozdílem v úrovni mezd. Práce českých občanů v Německu se tak dosud omezuje převážně pouze na tzv. pendlerství (práce s denním dojížděním z ČR), pro které i v rámci přísných německých zákonů určitý prostor existuje, zatímco práce Němců v ČR zase na působení špičkových managerů a specialistů v podnicích kontrolovaných německým kapitálem, kteří jsou ovšem placeni podle německých platových tarifů.¹⁰⁾

K úplnému uvolnění vzájemného pohybu pracovních sil ovšem nedojde ani (ihned) po vstupu České republiky do Evropské unie, neboť Německo je (spolu s Rakouskem) jednou ze dvou členských zemí Unie, které v této oblasti důrazně požadují ze strachu před možným růstem nezaměstnanosti pro nové členské státy až sedmileté přechodné období, během něhož nebudou muset plně liberalizovat svůj pracovní trh v souladu s obecnými pravidly Unie. Po vypršení uvedeného přechodného období dojde. Vzhledem k tomu, že po vstupu ČR do Unie bude nastartován proces postupného sblížení mzdové (i cenové) hladiny, nelze obecně vzato očekávat, že by poté následovala masová migrace českých občanů za prací do Německa či dalších zemí Evropské unie.

Z výše uvedeného zcela jednoznačně vyplývá, že Německo představuje zdaleka nejvýznamnějšího ekonomického partnera ČR ze všech zemí světa. Je třeba zdůraznit, že tento stav plně odpovídá existujícím objektivním ekonomickým i geografickým podmínkám a rozhodně nelze očekávat, že by se na něm mohlo cokoli podstatnějšího změnit. Ekonomické vztahy s tímto soused-

ním státem, jenž disponuje řádově větší ekonomikou, přitom bezprostředně a významně ovlivňují ekonomický vývoj v České republice. Tuto skutečnost by měli mít na paměti tvůrci české zahraničně-ekonomické politiky.

hrich@iir.cz

¹⁾ Údaje o zahraničním obchodu bývalého Československa jsou čerpany ze Statistické ročenky ČSFR 1992, SEVT, Praha 1992, s. 450. Srovnání údajů o zahraničním obchodu před rokem 1989 a po roce 1989 je vzhledem k výrazným změnám metodiky používané k zachycení příslušných údajů třeba chápat pouze jako orientační.

²⁾ Za zmínku ovšem stojí, že podíl někdejší „bratrské“ NDR na československém zahraničním obchodu byl během 80. let v některých letech nižší než podíl „kapitalistické“ SRN. Platí to např. pro rok 1980, kdy činil 5,8 % (zatímco podíl SRN 7,4 %), a dále např. pro rok 1989, kdy představoval 7,2 % (podíl SRN 8,8 %). V roce 1985 však byla váha NDR o půl procentního bodu vyšší (7 % oproti 6,5 %). Uvedené údaje naznačují, že i v podmínkách státně řízeného zahraničního obchodu nemohlo tehdejší československé vedení zcela ignorovat určité objektivně existující potřeby ekonomiky.

³⁾ Patnáctičlennou se EU stala až k 1. lednu 1995, kdy do ní vstoupilo Rakousko, Švédsko a Finsko. Z důvodů statistické srovnatelnosti údajů před rokem 1995 a po tomto roce však jsou údaje obchodu s EU přepočteny na současné patnáct členských států.

⁴⁾ O velmi významné teritoriální koncentraci PZI plynoucích do ČR (z hlediska země jejich původu) svědčí skutečnost, že společný podíl obou zemí k uvedenému datu činil plných 55,2 %.

⁵⁾ Podle názoru některých odborníků tak jsou oficiální údaje o PZI z uvedených dvou zemí (a rovněž i z některých dalších zemí), vydávané ČNB, z reálného hlediska poněkud podhodnoceny, zatímco údaje o investicích zejména z Nizozemska jsou zase nadhodnoceny.

⁶⁾ Podle vyjádření pracovníků podniku vyvolal samotný vstup německého Volkswagenu do Škody v roce 1991 okamžitý vznik 92 dodavatelských podniků „na zelené louce“. Mezi velmi významné německé investice v oblasti výroby automobilových součástí patří např. podnik Bosch Jihlava.

⁷⁾ Kapitálová bilance PZI je při srovnání jejich celkové úrovně k 30. 6. 2001 pro ČR vysoce aktivní částkou 866,6 mld. Kč, což představuje 96,5 % hodnoty přijatých investic.

⁸⁾ Na druhém až čtvrtém místě byly Britské Panenské ostrovy, Polsko (obě země s podílem 7,7 %) a Maďarsko (7,0 %).

⁹⁾ Kapitálová bilance PZI s touto zemí tak byla aktivní ve výši 341,2 mld. Kč, což činilo 99,1 % hodnoty přijatých investic.

¹⁰⁾ Jedná se většinou o tzv. kmenový personál zaměstnáváný v souladu s článkem 53 Evropské dohody. Podle tohoto článku jsou podniky ze zemí EU působící v ČR nebo české podniky působící ve státech Unie oprávněny bez omezení zaměstnávat u sebe nebo ve svých „podřízených jednotkách“ (tj. v podnicích vzniklých na základě zahraničních investic) „výše postavené zaměstnance organizace, kteří přímo řídí chod organizace, jsou obecně kontrolováni a řízeni především ředitelskou radou nebo podřízenky, ...“ (viz Evropská dohoda, čl. 53, odst 2, písmeno a).

Tab. 3 Nejvýznamnější státy z hlediska přílivu PZI do ČR (v mil. Kč)

Pořadí *)	Země	Stav k 31. 12. 1999	Přírůstek za rok 2000	Přírůstek za 1. pololetí 2001	Stav k 30. 6. 2001 Hodnota	Podíl (v %)
1.	Nizozemsko	193 808	38 814	19 817	252 439	28,1
2.	Německo	167 913	39 000	36 412	243 325	27,1
3.	Rakousko	63 961	36 189	4 327	104 477	11,6
4.	USA	42 468	5 735	3 671	51 874	5,8
5.	Francie	27 841	6 652	7 633	42 126	4,7
6.	Velká Británie	31 939	5 027	1 414	38 380	4,3
7.	Belgie	31 402	4 362	438	36 202	4,0
8.	Švýcarsko	13 943	7 221	4 162	25 326	2,8
x	Evropská unie	544 750	145 067	74 223	764 040	85,1
x	Svět – celkem	631 505	177 326	89 090	897 921	100,0

*) Seříděno podle celkového stavu k 30. 6. 2001.

Pramen: Česká národní banka (<http://cnb.cz>).

Čína

ve Světové obchodní organizaci

JIRÍ FÁREK

V listopadu 2001 Čína úspěšně završila téměř patnáctileté jednání o podmínkách přijetí do Světové obchodní organizace (WTO). S členstvím souvisí zahájení široce koncipovaného programu reformem, jehož realizace i časování bude nyní probíhat pod výraznějším tlakem faktorů vnější povahy. To představuje v čínské realitě nový fenomén, avšak i signál o odhodlání důsledně pokračovat v reformním úsilí a v celkové přestavbě ekonomického systému s posilováním prvků tržního hospodářství a otevírání se vůči světu. Přijetí do WTO bude mít dopady nejenom na samotnou Čínu, ale i na řadu dalších zemí, zvláště pak v asijském regionu.

Zrekapitulujeme stručně, že WTO začala působit od roku 1995. Stala se nástupcem Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT), jejímž cílem bylo odbourávání překážek mezinárodního obchodu, odstranění diskriminačních praktik z této sféry a zavádění mnohostranně sjednaných a právně vymahatelných pravidel obchodování mezi zeměmi.

Prosazena byla řada pozitivních výsledků, zejména výrazné snížení celních sazeb na průmyslové výrobky z přibližně 40 procent roku 1948 až na dnešní asi 4 procenta. Přetrvávaly i některé systémové nedostatky co do závaznosti a jednoznačnosti deklarovaných záměrů. Mnohé země využívaly prostor pro výjimky či pro diferencovaný přístup k liberalizaci některých sektorů, které zůstávaly předmětem ať již zvýšeného ochrannářství (hlavně zemědělství), anebo zvláštních ujednání (např. textilní výrobky). Na platformě GATT probíhala jednání, jejichž poslední kolo (tzv. uruguayské) vyústilo v projekt inovovaného mnohostranného obchodního systému.

Přířem nového uspořádání je WTO, která zahajovala činnost s jednoznačněji formulovanými závazky členských zemí, jejichž počet se do konce roku 2001 zvětšil na 144. Působnost smluvně závazných pravidel se rozšířila na obchod službami a na obchodní aspekty práv k duševnímu vlastnictví. Cílem zůstává liberalizace světového obchodu a odstraňování obchodních bariér (včetně netarifních, jako jsou antidumpingová opatření, kvóty, standardy kvality, byrokratické průtahy). K hlavním úkolům se řadí sjednávání globálně uplatňovaných norem a pravidel obchodu, řešení sporů mezi členskými zeměmi, harmonizace rozdílů v národních regulačních mechanismech a eliminace praktik omezujících volnou soutěž (např. diskriminace

některých zemí či firem, kartelové dohody apod.).

Pokrok na cestě k další liberalizaci světového obchodu představuje deklarace ze zasedání ministrů obchodu členských zemí WTO v Kataru (listopad 2001), v níž je formulován záměr postupně rušit zemědělské subvence a dotace na vývoz agrárních produktů. Ke kompromisům zjevně směřuje i nastávající kolo jednání o uvolnění obchodu s textilními výrobky. Za zvlášť významný aspekt je považováno rozšíření členské základny WTO o Čínu. Současně byl přijat i Tchaj-wan, byť s respektováním přání Pekingu až o den později.

Vstup Číny poutá mimořádnou pozornost, zejména pokud jde o důsledky pro vnitřní sociálně ekonomické poměry a světovou ekonomiku. Předmětem úvah jsou motivace zájmu Číny o členství, implikace z toho pramenících závazků a rizik a v neposlední řadě i politická vůle či odhodlání setrvat v nastoupeném reformním kurzu. Východiskem pro hledání odpovědi na podobné otázky může být alespoň rámcové zhodnocení dosavadních výsledků politiky reformem a adaptace nárokům globalizovaného světového hospodářství.

Čínská ekonomika se vyznačuje robustními tempy růstu, které ji řadí na přední místo jak v Asii, tak i ve světě. V období 1980–2000 byl zaznamenán nebyvalý růst HDP v ročním průměru 9,7 procenta a dostupné projekce vesměs předvídají sice poněkud nižší, nicméně stále vysoká tempa v horizontu příštích pěti let. Mezníkem v ekonomickém rozvoji Číny bylo nastartování reformem koncem 70. let. Po destruktivním dopadu kulturní revoluce na hospodářské dění se opět otevřel prostor ekonomickému rozvoji a procesu celkové hospodářské reorientace, založenému na pragmatičtějších přístupech a postupném, experi-

mentálně ověřovaném řazení reformních kroků.

Nejprve byl vytyčen program tzv. čtyř modernizací, zahrnujících zemědělství, průmysl, armádu a vědu a techniku. Prioritou se stávaly ekonomický růst a efektivnost. Pozornost byla věnována reformě domácí ekonomické struktury, uvolňování individuálního podnikání a kultivaci obchodních a kapitálových vazeb s ostatním světem. Současně byly deklarovány setrvalé socialistické rysy ekonomiky, byť s odkazy na určité čínské zvláštnosti. Dominantní postavení si zachovával veřejný sektor spolu se státním plánováním. Politický systém spočíval na vedoucí úloze komunistické strany a její ideologii.

Zatelný posun k důslednější realizaci reformem a dalšímu otevírání ekonomiky přinesl rok 1992. Na stranické i vládní úrovni byl přijat komplexní program urychlování hospodářské přestavby, výraznější decentralizace hospodářsko-politického rozhodování a širšího uplatňování tržních prvků v rozvoji socialistické ekonomiky. Pochopitelně při zachování klíčové role veřejného sektoru a stávajícího politického uspořádání.

Výsledky čínských reformem, zejména z dnešního pohledu, jsou impozantní a projevují se v řadě konkrétních makroekonomických ukazatelů (viz tabulka). Průměrným ročním růstem reálného HDP na obyvatele 8,75 procenta za období 1990–1999 se Čína zařadila na první místo ve světě (před Irsko s 5,6 procenta), a to při podstatném zvyšování míry otevřenosti ekonomiky. Celkový obrat zahraničního obchodu se zvětšil z prakticky nulové hodnoty v 70. letech na úctyhodných 464 mld. USD v roce 2000¹⁾, přičemž vykázal výrazně vyšší dynamiku než světový obchod jako celek.

Čínské zboží úspěšně proniká na trhy rozvinutých ekonomik. V teritoriální struktuře exportu figurovaly v roce 2000 na předních místech USA s podílem 21 procent, sledované Japonskem (18 procent), Hongkongem (17 procent) a zeměmi Evropské unie (necelých 16 procent). Se Spojenými státy zaznamenává Čína aktivní saldo vzájemného obchodu, které v roce 2000 dostoupilo až na zhruba 60 mld. USD.²⁾ Téměř jednou polovinou (podle čínských pramenů 46 procent v roce 1999) se na objemu čínského vývozu i dovozu podílejí podniky s účastí zahraničního kapitálu.³⁾ (viz tab.)

Vysoký příliv zdrojů ze zahraničí je svého druhu potvrzením důvěry investorů v pevnou politickou vůli vedení Číny pokračovat v nastoupených tržně orientovaných reformách. Na oficiální úrovni se sice hovoří spíše o socialismu s čínskými rysy než o kapitalismu, anebo o korporativismu spíše než o privatizaci, ale to zjevně nic nemění na odhodlání, mnohdy i nadšením pro reformní cestu. Tomu odpovídá i setrvalý nárůst přímých zahraničních investic v čínské ekonomice. V letech 1999–2000 se roční přírůstky přímých investic ze zahraničí pohybovaly ko-

lem 40 mld. USD a celkový objem dosáhl 350 mld. To představuje třetí nejvyšší hodnotu na světě za USA (největší příjemce investic v závratné výši 1,1 bil. USD) a Velkou Británii (získala 394 mld. USD) a hodně před Brazílií a Mexikem, které otevřely své trhy mnohem dříve než Čína.⁴⁾ Svou roli sehrálo jednak uvolnění podmínek pro vstup zahraničních investorů a jednak budování zvláštních ekonomických zón, v nichž se uplatňují nejručnější podnikatelské úlevy (daňové, licenční, celní, administrativní apod.). Významný podíl na přílivu přímých i nepřímých (portfolio) investic, zejména do zvláštních zón a oblastí tzv. volného obchodu, připadá na kapitál pocházející z Tchaj-wanu a z Hongkongu. Pokud jde o samotné přímé zahraniční investice, vede s předstihem kapitál z Hongkongu. Na dalších stupních se umísťují USA, Japonsko, Tchaj-wan a pátý v pořadí Singapur.⁵⁾ Pozoruhodným rysem čínského sociálně ekonomického systému je schopnost přizpůsobovat se změnám ve světovém hospodářství. Zejména pokud jde o flexibilitu v pracovní oblasti a o zvládání informačních technologií, což se ovšem v první řadě týká již zmíněných enkláv volného obchodu a průmyslově rozvinutých středisek. Poměrně značné adaptability podnikatelských subjektů odpovídá i zlepšující se postavení Číny v přehledu globální konkurenceschopnosti. Z 59 hodnocených zemí zaujala v roce 2000 Čína 44. příčku v indexu tzv. běžné konkurenceschopnosti, což představovalo zlepšení ve srovnání se 49. místem v roce 1999.⁶⁾

V obecnějším vnímání i komentování stupně úspěšnosti čínských reformů dominují aspekty pozitivní. Oceňována je hlavně politika v takových oblastech jako 1. kontinuita i obezřetnost reformního úsilí, 2. vstřícnost k mezinárodní ekonomické spolupráci, 3. zlepšování institucionálního rámce a tržně konformních mechanismů a 4. podpora konkurenceschopnosti podniků v souladu s požadavky hospodářské soutěže a soudobé mezinárodní dělby práce.

Na obdobných principech je taky koncipován desátý pětiletý „Plán národního ekonomického a sociálního rozvoje na léta

2001–2005“, jenž identifikuje hlavní ekonomické strategie. K nim se řadí 1. zrychlení rozvoje informačních technologií, 2. pokračování politiky otevírání se světu a 3. aktivnější participace ve sféře multilaterální a regionální kooperace.⁷⁾

Čína prochází hlubokou transformací a nemůže být imunní ani vůči průvodním těžkostem a nepříznivým jevům, které takové procesy s různou intenzitou provázejí. Do popředí vystupuje poměrně silné prohlubování příjmové diferenciace obyvatelstva. Chudoba ve venkovských oblastech (uvádí se asi 120 mil. lidí pod hranicí chudoby) a nízká efektivnost hospodaření státních podniků (vytvářejí zhruba třetinu průmyslové produkce, přičemž zaměstnávají přes 50 procent městské pracovní síly). Aktuálním problémem je zadlužování ztrátových podniků ve veřejném sektoru u státních bank, které vykazují varovný rozsah pochybných půjček (jenom podle oficiálních údajů dosahují 30 procent), s jejichž splácením mohou s těžší počítat. Restrukturalizace státního sektoru spolu se zásadním ozdravením bankovní soustavy jsou vesměs řazené ke klíčovému úkolům i předpokladům dlouhodobé prosperity a úspěšnosti reformního úsilí.

Zájem Číny o členství ve WTO je motivován snahou o rozšíření přístupu na světový trh s přispěním recipročního rušení cel a kvót na čínské exporty zejména u produkce pracovně náročných oborů zpracovatelského průmyslu. V této oblasti se Čína může spoléhat na dlouhodobý konkurenční předstih díky nepřeborné nabídce poměrně levné pracovní síly z venkovských oblastí, kde žije asi 900 milionů obyvatel. Dalším významným motivačním faktorem je stimulační dalších investic ze zahraničí spolu s moderními technologiemi a podnikatelským know how. To se konkrétně projevilo již v prvních devíti měsících roku 2001, kdy se příliv přímých zahraničních investic zvýšil proti předcházejícímu roku o 30 procent a činil 49 mld. USD.⁸⁾

Jako podmínky členství ve Světové obchodní organizaci byly stanoveny a Čínou akceptovány následující okruhy závazků,

jejichž plnění je zpravidla rozvrženo do pětiletého období.⁹⁾

Za prvé, otevření prakticky všech hospodářských sektorů pro zahraniční kapitál. Některé byly dříve pro cizince buď přímo zapovězené (např. telekomunikace, pojišťovnictví, vnitřní obchod), anebo jejich účast striktně omezena pouze na určitý druh operací (např. bankovníctví). Nově bude povolena zahraniční kapitálová účast u domácích telekomunikačních operátorů, u institucí životního pojištění bude cizí majetková účast limitována 50 procenty, u neživotného až 51 procenty. Zahraničním bankám budou povoleny transakce v místní měně s čínskými podniky a posléze i obhospodařování depozit veřejnosti.

Za druhé, rušení subvencí státním podnikům a postavení soukromého podnikání na stejnou rovinu se státním sektorem. S tím souvisí i odbourání kvót a netarifních bariér omezujících dovoz zboží.

Za třetí, chránit práva k duševnímu vlastnictví, zrušit požadavek určité výše tuzemského komponentu (subdodávek) u firem se zahraniční majetkovou účastí a povolit zahraničním společnostem zřizování vlastních distribučních sítí, aby již nemusely operovat přes čínské zprostředkovatele.

Za čtvrté, diferencované snížení dovozních cel, např. u automobilů z 80–100 procent na 25 procent, u agrárních produktů z cca 21 procent až na 17 procent a u ostatních z přibližně 15 procent na 9 procent (ještě v roce 1992 činil průměrný celní tarif 44 procenta).

Výše nastíněný program změn ovlivní čínské sociálně ekonomické prostředí. Hloubku účinků je obtížné předjímat, nebude však zanedbatelná. Nazíráno z dlouhodobějšího hlediska, a pokud bude vůle závazky důsledně plnit, lze očekávat zesílení tlaku na adaptaci státních podniků tržním podmínkám, což může sice přinést hrozbu bankrotů, ale i vést k lepší alokaci zdrojů a přispět k dalšímu rozvoji soukromého podnikání. Zmenší se rovněž prostor pro odkládání zásadní reformy domácí bankovní soustavy, která je dle standardních měřítek prakticky insolventní. Pravděpodobný

Čína: vývoj makroekonomických ukazatelů v letech 1995–2001

	Průměr 1983–1992 ¹⁾	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001 ²⁾
Reálný HDP – roční růst (%)	10,2	10,5	9,6	8,8	7,8	7,1	8,0	7,5
HDP/obyv. – růst (%)		9,3	8,5	7,7	6,8	6,2	7,0	-
Inflace – spotřeb. ceny (%)	7,6	17,1	8,3	2,8	-0,8	-1,4	0,4	1,4
Export zboží – růst (%)	-	12,6	4,1	28,8	8,9	5,5	24,5	10,2
Saldo OB – mld. USD	-	23,3	19,5	46,2	46,6	36,2	34,5	32,0
Devizové rezervy – mld. USD	-	75,4	107,0	142,8	149,2	157,8	168,3	184,8

Poznámky:

¹⁾ podle statistik IMF

²⁾ odhad Institutu mezinárodních financí

Prameny: – People's Republic of China Economic Report May 18, 2001. Institute of International Finance, Washington 2001.

–World Economic Outlook October 2001. IMF, Washington 2001.

je další posun zájmu zahraničního kapitálu k Číně, což je již patrné v jižní a jihovýchodní Asii.¹⁾ Není bez zajímavosti, že Čína se stala jednou ze dvou zemí na světě (spolu s Venezuelou), kde se vývoj burzovního indexu pohyboval v roce 2000 opačným směrem než v USA, což svědčí o důvěře podnikatelských kruhů a investorů.

Členství ve WTO je vnímáno jako zahájení finální etapy dlouhodobého čínského pochodu směrem k modernímu tržnímu hospodářství. Řada s tím spojených reformních kroků bude však přinášet, zejména na krátkodobě, i efekty nevídané a jen málo sektorů nepocítí dopady pravidel WTO. Rušení subvencí vývozu agrárních produktů tíživě dolehne na venkovské oblasti, eliminace podpor státních podniků a snížení dovozních cel hrozí růstem nezaměstnanosti. Určitým kompenzačním „polštářem“ může být dostatečně dynamický ekonomický růst.

Dostupné prognózy vesměs obsahují nadějný scénář, založené na: 1. stabilitě vnitřních hospodářsko-politických poměrů, 2. mimořádné atraktivnosti obrovského potenciálu čínského trhu pro transnacionální korporace a zahraniční investory a 3. setrvalosti a stálosti ekonomického růstu, jenž je ve značné míře generován zevnitř, resp.pektive z domácí poptávky než z exportu. Předpovědi analytiků počítají s ročními přírůsty kolem 7 procent v nadcházejících letech. Sice o něco méně než v uplynulých dvou dekádách, avšak stále to znamená předstih Číny před ostatními asijskými zeměmi.

miroslava.rybarova@vslib.cz

¹⁾ People's Republic of China Economic Report, May 18, 2001. IIF Database, s. 6.

²⁾ The Economist, March 10, 2001, s. 24.

³⁾ World Economy and China, 2001, č. 4, s. 44.

⁴⁾ The Economist, March 10, 2001, s. 22.

⁵⁾ World Economy and China, 2001, s. 43.

⁶⁾ „Current Competitiveness Index“ hodnotí mikroekonomické zázemí docilované produktivity a HDP na obyvatele. Akcentuje kvalitu výrobních faktorů, institucionální kontext podnikatelského soutěžení, úroveň poptávkových podmínek a dostupnost podpůrných aktivit a služeb. Srov. The Global Competitiveness Report 2000. Harvard University – World Economic Forum, Geneva 2000, s. 122.

⁷⁾ World Economy and China, 2001, č. 4, s. 7.

⁸⁾ The Economist, November 10, 2001, s. 80.

⁹⁾ Financial Times Survey China, Financial Times, October 8, 2001.

¹⁰⁾ Zatímco např. do Indonésie směřovalo v roce 1996 na 6 mld. USD přímých zahraničních investic, v roce 2000 byl zaznamenán odliv ve výši 4 mld. Naproti tomu Čína získala v témže roce 40 mld. přímých investic a navíc i přibližně 20 mld. investic portfoliových, což představovalo čtyřnásobek celkového přírůstu v ostatních zemích regionu. Srov. The Economist, April 7, 2001, Asian Business Survey s. 9.

(II.) „GROUND ZERO“

Naděje a bojkot postbipolárního multilateralismu a mezinárodního práva

PETR LEBEDA

V minulém čísle Mezinárodní politiky (12/2001) jsme se věnovali širším důvodům teroristického útoku proti USA. Teroristické organizace typu al-Kajdá nachází zdroje, zázemí a podporu mezi muslimským obyvatelstvem a některými muslimskými vládami také kvůli silně negativnímu vnímání USA, jejich zahraniční politiky a zejména vojenských intervencí. Živá zkušenost necitlivé agrese velmocí, dvojího standardu prosazování západních hodnot, a skrytosti, vrtkavosti a nadřazenosti amerických zájmů se na Blízkém východě mísí s protiamerickou propagandou maskující autokratické, zločinné a nedemokratické praktiky některých muslimských zemí. Nicméně hlavní podhoubí islámského radikalismu a náboženského fundamentalismu tkví ve všeobecné frustraci, marginalizaci a minimálním sociálně-ekonomickém rozvoji většiny arabského obyvatelstva.

Předtím, než se zamyslíme nad kořeny frustrace a chudoby, jejímiž je současný Afghánistán smutným, ale typickým příkladem, a předpoklady pro dlouhodobé řešení globálního terorismu, pokusme se analyzovat diskurz (dekonstruovat) úvodní fáze vojenské operace, která má představovat první krok pro takové řešení, v kontextu mezinárodního práva, multilateralismu a lidských práv. Kromě sporu o definici terorismu (zmíněném v první části článku) jsou dalšími ústředními spory, zda se skutečně jedná o válku či „pouhé“ vynucování práva, o sebeobranu USA či útok, o globální boj proti terorismu či pouze mezistátní konflikt.

2. POSTBIPOLÁRNÍ KONSTRUKCE VÁLKY

Operace „Trvalá svoboda“ není jen bojem s globální teroristickou sítí, ale i výrazem postbipolárních dilemat a zkouškou nového mezinárodního uspořádání. Důkazem jsou spory mezi bojujícími stranami – ale i mezi různými intelektuálními směry na Západě – o legitimitu a rozsah použitého násilí, spory o vedení, prostředky a cíle odvěty a v neposlední řadě spory o definici podstaty konfliktu. Fakt, že **spor o interpretaci konfliktu** je sám součástí konfliktu, je velmi příznačný pro současnou postbipolární (a postmoderní) dobu. Moderní monopol na pravdu dávno padl a realita, mezinárodní vztahy nevyjímaje, se nedá vměstnat do jediné jasné a správné formule, která by sporný jev (válku v Afghánistánu) vysvětlila a nabídla jeho řešení. Naopak výsledné řešení se do značné míry odvíjí od schopnosti prosadit svou interpretaci a legitimovat své řešení. Vítězná interpretace definuje aktéry a způsob boje, určuje právní výklad a veřejné ospravedlnění výsledků. I proto je velmi důležité sledovat média, politická

prohlášení a veřejný diskurz a analyzovat, jak společně v kontextu existujících institucí „konstruují realitu“ tohoto konfliktu.

Aktéři, prostředky, cíle – moderní i postmoderní

Díky odborníkům na bezpečnost už bylo mnohé řečeno o **asymetrii bojujících stran**¹⁾. Al-Kajdá je typickým představitelem nového aktéra v mezinárodních vztazích: globálně operující decentralizovaná síť pestré škály soukromých subjektů (od tváren, přes obchodní společnosti až po žoldnéřské jednotky) používající násilí ke kriminálně-politické činnosti, jejímž konečným a legitimizujícím cílem je obrana partikulární (vpravdě historické) náboženské identity. Na druhé straně stojí koalice národních států, vedená hegemonem mezinárodního systému, které hájí svou moderní národně-kulturní identitu (s rádo by univerzalistickým puncem) a politickou svrchovanost, jejíž součástí od dob Vestfálského míru je i státní monopol na násilí a výhradní právo na reprezentaci a akci v mezinárodním prostředí (a nepsaný monopol na svou ideologii a výklad reality uvnitř svých hranic). Jakkoliv se nám může zdát západní pojetí jako progresivní a univerzální a bin Ládínovo pojetí jako zcela archaické, existuje početná skupina obyvatel nejen v islámském světě, která neschvaluje ani jedno z těchto pojetí.

Je zřejmé, že takto **radikálně odlišní aktéři** se neshodnou na výkladu světa, legitimě cílů, a tudíž ani na legitimitě prostředků svého konání. Formou postmoderní a deterritorializovaná teroristická síť usiluje o maximální destabilizaci nepřátelského teritoria minimálními prostředky, mediální prosazení, zvýšení legitimacy a symbolické uznání arabskou, ale i globální veřejností, díky svému heroickému asymetrickému bo-

ji za (z)neuznané předmoderní náboženské ideály s dominantním a sekulárním nepřitelem. Americká koalice rozpačitě, ale o to razantněji zahájila svými národními armádami víceméně konvenční mezistátní válku proti teritoriu a institucím státu, jehož vládnoucí hnutí ztotožnila s nepřitelem. Až s postupem času změnila charakter boje a zaostřila na rozptýlené a těžko rozpoznatelné příslušníky teroristické sítě, jež pravděpodobně stojí za atentátem z 11. září.

Ideologie nad lidskými právy

Oba tábory však mají leccos společné. Jak USA, tak Usáma bin Ládín usilují o moc, a v konečném efektu o dominanci specifických (i když vzájemně se vylučujících) výkladů světa na určitém (i když různě velkém) teritoriu. Oba legitimizují násilí svými cíli a skupinovými hodnotami a stavějí je nad individuální lidské životy a lidská práva. Zatímco al-Kajdá staví své náboženské cíle nad veškeré, tj. americké, arabské, i své vlastní životy, USA s nepochybně širší mezinárodní podporou a deklarovanou snahou o minimalizaci škod pouze nad životy a lidská práva Afghánců. Oba odmítají respektovat přesahující a globálně uznávané normy mezinárodního práva, které jim nevyhovují. Oba vedou pochybnou, ideologickou a destruktivní válku, založenou na zastaralém a neudržitelném pojetí světa, ale (post)moderních technologiích. Al-Kajdá vede tichou, globální a decentralizovanou válku, USA a Západ lokalizovanou a cíleně medializovanou. Nicméně, protože se liší jejich výchozí pozice a globální schopnost dominovat diskurz a interpretaci svého střetu, mají západní přechýny a hájené hodnoty tendenci být na Západě i u nás vnímány méně kritičtěji než ty afghánské.

Zde by bylo jistě možné a zcela na místě dále diskutovat o míře zastaralosti a barbar-skosti teroristické vize světa a o dalších zásadních odlišnostech těchto vizí např. v respektování lidských práv. Nicméně cílem tohoto článku není ani zpochybnit nesporné přednosti a hodnoty amerického pojetí státu a společnosti, ani obhajovat neobhajitelnou vizi bin Ládinovu, ale poukázat na to, jak střet s radikálním fundamentalismem obnažuje i omezenost a nutnost transformace západního a zejména amerického pojetí mezinárodních vztahů. V ohnisku souboje dvou zastaralých konstrukcí světa se nenachází abstraktní aktéři či filosofie, ale životy naprosto reálných a konkrétních Afghánců. Velmi závažná je totiž úzká souvislost pošlapávání lidských práv se selektivním využíváním mezinárodních institucí, včetně nerespektování mezinárodního práva.

3. MEZINÁRODNÍ PRÁVO – NEVOLE A NADĚJE POSTBIPOLÁRNÍCH AKTÉRŮ

Mezinárodní právo v afghánském konfliktu

Mezinárodní právo rozlišuje dva okruhy práva, z nichž každý se *primárně* (nikoliv

výhradně) uplatňuje při jiném typu konfliktu. **Mezinárodní humanitární právo** (international humanitarian law) či právo válečné se vztahuje především na (mezi- či vnitrostátní) konflikt dvou ozbrojených stran, zejména když je jedním či oběma stranami stát. Prostřednictvím mezinárodních úmluv, jako jsou Haagské či Ženevské konvence, reguluje prostředky a metody boje a dbá na ochranu života, zdraví a bezpečnosti civilního a nevojenského obyvatelstva. Základem válečného práva je povinnost rozlišovat válečníky od těch, kteří stojí mimo konflikt, a tudíž nesmí být předmětem útoku, ani obětí záměrného či získané vojenské výhody nepřiměřeného násilí.

Oproti tomu **mezinárodněprávní standardy lidských práv** (international human rights law) se uplatňují především v situaci tradičního vynucování zákona, zejména v konfliktu státu a nestátních aktérů, jako je například pronásledování skupiny organizovaného zločinu. Na rozdíl od válečných zajatců, jejichž status neumožňuje odsouzení za pouhou účast ve válce, podezřelí ze zločinu však mohou být obecně žalováni za jakýkoliv akt násilí, kterého se dopustili. Nicméně zatímco vojáci mohou zabít bojující protivníky, proti podezřelým ze zločinu je zakázáno použití smrtící síly, pokud to není nutné k ochraně života a zdraví. Mezinárodní normy pro policejní zásah tam, kde se nejedná o válečný konflikt, jsou obecně přísnější.

Situace v Afghánistánu je komplikovaná, protože zatímco občanská válka Severní aliance či USA proti Tálibánu má všechny znaky válečného konfliktu, al-Kajdu s výjimkou její 55. afghánské brigády nelze klasifikovat jako organizovanou skupinou s odpovědným velením, která operuje na omezeném teritoriu a je schopná respektování a dodržování válečného práva. Ve vztahu k ní by americká odveta měla být **mezinárodním policejním zásahem**. Kromě toho mezinárodní zvykové právo²⁾ trvá na tom, že i při užití vojenské síly proti nestátním aktérům, kteří nemají předepsané atributy, má válečné právo sloužit jako minimální standard zacházení.

Porušení mezinárodního práva

V každém případě je **hrubým porušením válečného práva** popravovat zajatce a zaměřovat civilní cíle, včetně např. nevojenských složek tálibánské vlády, k čemuž v současném konfliktu v Afghánistánu došlo. Mezinárodní červený kříž objevil po dobytí Mazáre Šaríf hromadný hrob několika set zavražděných bojovníků Tálibánu. Cílem amerických náletů se opakovaně staly civilní objekty jako přístřešky, nemocnice (Herát, Kábul), školy a mešity, včetně objektů MČK a objektů OSN, a rutinně takřka veškeré objekty vládnoucího hnutí. Podle mezinárodního práva je třeba předběžná opatření vykonat všude tam, kde je to možné a kde může dojít k civilním obětem či civilním obětem nepřiměřeně velkým dosaženému vojenskému úspěchu. Nerozlišu-

jící útoky („indiscriminate attacks“) jako noční bombardování letiště, jemuž padne za oběť několik desítek civilistů z přilehlé vesnice, či opakovaný nálet na mešitu, ze které jsou vyprošťováni zranění (Džalalabad), se tímto imperativem mezinárodního práva neřídily.³⁾

Velmi závažným případem zneužití principu „*nerozlišujících útoků*“⁴⁾ a zároveň principu „*zbytečného zranění*“ (superfluous injury) je použití tzv. tříštivých či **kazetových bomb**, tj. bomb uvolňujících velké množství vysoce trhavých malých šrapnelů. Podobně jako náslapné miny tyto bomby zůstávají ležet nevybuchlé na zemi⁵⁾ a budou ohrožovat afghánské civilní obyvatelstvo ještě dlouho po skončení konfliktu. Zvlášť cynická je jejich kombinace s rozprašováním leteckých balíčků humanitární pomoci.

Mezinárodněprávní standardy lidských práv dále nedovolují vypisovat – byť symbolickou – odměnu za smrt podezřelých, jak to veřejně učinil prezident Bush na hlavu Usámy bin Ládira, protože je to výzva k mimosoudní exekuci. Při nejasném statusu zajatců by jim z principu presumpce neviny měl být udělen status válečných zajatců, dokud kompetentní tribunál nerozhodne jinak. V neposlední řadě padá na hlavu USA a jejich spojenců i **zodpovědnost za válečné zločiny a porušování lidských práv**, kterými se provinily a provinují mnohé skupiny bojující pod hlavičkou **Severní aliance** na straně spojenců. Notoricky znám takovým chováním je např. generál Dostúm.

Věčná Spravedlnost

Jakkoliv operace „Trvalá svoboda“ po dva měsíce připomínala více válku než mezinárodní snahu o vynucení práva a nastolení spravedlnosti, po pádu Tálibánu se začíná ozývat stále více hlasů dotazujících se na původní cíl. Mezinárodní společenství proto bedlivě pozoruje spravedlnost vítězů. Amnesty International upozorňuje, že žádný podezřelý by neměl být souzen před **americkými vojenskými komisemi**, jak předznamenal prezidentský výnos G. W. Bushe z 13. 11. 2001. Tyto komise nezaručují spravedlivý soud, základní ochranu obžalovaných a zajištění principu nediskriminace podle mezinárodního práva. Jinak velice rezervovaný a neutrální posudek této prestižní nevládní organizace tvrdí, že je „třeba zajistit, aby soud proběhl nejen spravedlivě, ale rovněž, aby byl jako spravedlivý vnímán po celém světě.“⁶⁾

4. Z NOUZE CTNOST ZÁPADNÍHO MULTILATERALISMU

Mezinárodní legitimita vs. suverenita USA

Jakkoliv se liší názory na to, kde by měli být souzeni viníci teroristického útoku a jejich spolupracovníci, nelíší se příliš ve znění obžaloby a nutnosti plnohodnotného soudního tribunálu. Ustavení **mezinárodního**

soudního tribunálu po vzoru zločinů bývalé Jugoslávie a Rwandy by jistě napomohlo zvýšení vážnosti mezinárodního práva a podpořilo urychlené ustavení *Mezinárodního trestního dvora*. Nicméně dosavadní americký přístup naznačuje spíše tvrdošíjně setrvání na upřednostnění amerických zájmů, národních zákonů a soudnictví nad právem mezinárodním,⁷⁾ což je sice notoricky známo, nicméně dosavadní mezinárodní soudní tribunály od norimberského až po rwandský vždy vznikaly za plné podpory či přímo iniciativy Spojených států. USA jsou jedinou západní demokracií, která 17. 7. 1998 hlasovala proti Římskému statutu, zakládající smlouvě Mezinárodního trestního dvora, a dokonce přijala legislativní opatření na její případný bojkot.

Již samotný začátek americké vojenské operace potvrdil vztah USA k multilaterálním institucím. USA zahájily útok odvoláním se na článek 51 Charty OSN o právu na nutnou sebeobranu. Přestože je běžnou praxí států tento článek plně nerespektovat, právem na sebeobranu je míněna obrana proti akutnímu pokračujícímu útoku do té doby, než RB přijme opatření k zajištění míru a bezpečnosti. **Charta OSN** je založena na myšlence, že „mezinárodní právo by nemělo být vynucováno za cenu mezinárodního míru ... stejně tak by nemělo být mezinárodní právo vynucováno páčáním dalších zločinů.“⁸⁾ Princip článku 2 Charty OSN o nezasahování do vnitřních záležitostí, zejména zákaz státních akcí, jež mají za cíl podkopat socio-politický systém či svrhnout vládu jiného státu,⁹⁾ byl zdůrazněn v nesčetných rezolucích RB. USA se sice obrátily na RB s žádostí o stvrzení vojenské operace, která byla vyslyšena, nicméně samy dostatečně nevyčerpaly možnosti mírového řešení, jak jim ukládá Charta OSN. Také vzhledem k dalším článkům Charty OSN a rezolucím RB je vojenskou operaci v Afghánistánu těžké považovat čistě za sebeobranu, nikoliv i za odvetný útok.

Podobně formální bylo i historické uplatnění **článku 5 Washingtonské smlouvy**, které mohlo a mělo být ukázkou kolektivní akceschopnosti NATO. Ačkoliv je to z vojenského hlediska pochopitelné a obvyklé, USA si jím a následnou rezolucí NATO z 5. října 2001 pouze otevřely cestu k vlastní vojenské operaci a kromě zapojení britských (a symbolicky i několika jiných) jednotek zahrhly kolektivní akci se svými nejbližšími spojenci a nepřipustily možnost spoluúčasti na rozhodování a velení operace.

Globální boj proti terorismu

Má-li být boj proti terorismu vskutku globální, nemůže být veden jako válka jedné země, být poslední velmocí, ani jí vybrané koalice, proti jiné zemi. Jakkoliv je chválná snaha americké vlády vybudovat konsenzus a podporu široké mezinárodní koalice pro svá vojenská opatření, legitimní **globální boj proti terorismu** nemůže podléhat jen vojenskému velení – a nemůže být redukován na činnost – amerických a brit-

ských vojenských jednotek. Terorismus je útokem proti globálním hodnotám, proti světovému společenství. Stejně jako genocida by proto měl být klasifikován jako univerzálně zavrženíhodný zločin, stíhaný a souzený mezinárodním společenstvím podle mezinárodního práva. Unilaterální aktivity nejen podkopávají podporu protiteroristické koalice, ale rovněž podkopávají snahu a efektivitu multilaterálních řešení.

Stávajících **12 mezinárodních úmluv proti terorismu** plus dvě rezoluce Rady bezpečnosti (č. 1368 a 1373) a jedna rezoluce Valného shromáždění OSN (č. 56/1) dávají dostatečný prostor k účinnému boji proti globálnímu terorismu. Zavazují státy odmítnout poskytování útočiště teroristům, blokovat jejich finanční zdroje a utnout jejich logistickou podporu. Rezoluce vyzývají členské státy také ke spolupráci při vyšetřování a výměně informací a k poskytování včasného varování. Předpokladem opravdu účinného boje proti globálnímu terorismu je, že tyto mezinárodní smlouvy budou urychleně podepsány dalšími státy, ratifikovány a především naplněny. A v neposlední řadě by měla být přijata úmluva všeobecná, která však z dobrých důvodů vázne hlavně na zmíněném sporu o definici terorismu. Rozporuplný a nanejvýš pragmatický přístup USA k mezinárodním normám se projevuje mimo globální konvence proti terorismu a mezinárodního trestního tribunálu i v současnosti. Během několika týdnů USA na jedné straně splatily větší část Kongresem uznávaného dluhu vůči OSN (584 mil. USD však představuje jen necelé dvě třetiny dluhu podle definic OSN) a na druhé straně opětovně zahrhly Kjótský protokol a oznámily využití klauzule o odstoupení od Smlouvy o omezení protibalistických střel (ABM).

ZÁVĚR

Podrobnější pohled na normy mezinárodního práva nasvědčuje tomu, že adekvátní reakcí na teroristický útok (nota bene s mezinárodními oběťmi) soukromé zločinecké sítě by byl spíše mezinárodní policejní zásah vedený snahou o dopadení konkrétních zodpovědných zločinců a jejich postavení před nezávislý soud. Logickým doplňkem v duchu pravidel dekády budované multilaterální spolupráce by pak byla snaha o naplnění, rozšíření a prohloubení existujících mezinárodních úmluv a rezolucí o boji proti terorismu, která by nejen účinněji zapojila více zemí do potírání a prevence terorismu, ale také by komplexně integrovala více rovin tohoto nového a složitějšího globálního fenoménu. Reakcí USA však bylo jednostranné rozpoutání války proti suverénní zemi, která připravila minimálně stovky civilních obyvatel o život, tisíce zranila a poškodila jejich domovy a civilní infrastrukturu. Je samozřejmě možné diskutovat, nakolik byla destrukce Tálibánu a afghánského státu nutnou podmínkou pro úspěch, a vůbec proveditelnost „policejní“ operace. Nicméně to, že preference vojenské varianty s nezanedbatelnými vedlejšími oběť-

mi (collateral damage) a pokračujícím bludným kruhem násilí před multilaterální koordinovanou akcí s cílem minimální škody a maximálního respektu pro lidská práva nebyla jen situační nutností, naznačují i další **trhliny v logice** západní reakce.

USA s požehnáním Rady bezpečnosti ztotožnily vymáhání spravedlnosti s intervencí do vnitrostátní politiky. Tato rekvalifikace nicméně nezabránila jak porušení mírnějšího mezinárodního humanitárního práva, tak přísnějších mezinárodních norem lidských práv. Politická rétorika a mediální obraz pomohly **vykonstruovat představu a nutnost války**, které tak umožnily snáze ospravedlnit nejen zbytečné násilí, lidské životy a škody, ale i porušování globálně přijímaných zásad mezinárodních organizací, a obhájit otřesenou moderní koncepci americké politiky. Úspěšný vojenský převrat v Afghánistánu, ke kterému de facto došlo za přispění západní intervence, zpětně pomohl legitimizovat vybranou variantu vojenského řešení, přestože po dvou měsících vojenské operace nebyli dopadeni ani vůdce Tálibánu M. Uma, ani Usáma bin Ládín, ani zažalován, natož postaven před soud nikdo ze zajatých členů al-Kajdá. Naopak objevily se sílící úvahy o nutnosti vojensky zasáhnout i v ostatních „zločinných“ státech, známých svou podporou terorismu.

Volba války jako vyzkoušené, rychlé a fungující varianty dokazuje, že se stále nacházíme v moderním realistickém uspořádání mezinárodních vztahů, kde hegemon jakýmkoliv náznak anarchie řeší razantním použitím svého monopolu na násilí. Tím spíše, že tento monopol byl zpochybněn a ohroženo bylo přímo jeho území. **Cena za volbu války** je však v postbipolárním světě charakteristickým pluralitou aktérů, asymetrickými prostředky, velmi rozdílnými zkušenostmi a vnímáním světa, a tudíž protichůdnými koncepcemi a filosofiemi života, vysoká a stále roste. Nejde jen o finanční zdroje, které operace stojí a které budou nutné na rekonstrukci zdevastované země,¹⁰⁾ lidské životy, které operace stále a spojenci riskují, či stále kritičtější veřejné mínění doma i v zahraničí, mezi arabskými spojenci a občanskou společností.

Těžko řešitelné **rozpory moderního paradigmatu** jsou patrné i navenek. Válku proti islámskému státu je daleko snazší narýskovat z války civilizací, zvláště jsou-li preferovány americké životy a lidská práva nad afghánskými a převažují-li prvky pomsty nad prvky spravedlnosti. Vyhlášení války namísto mezinárodního policejního zásahu je legitimizací politického boje teroristů, přistoupením na jejich násilnou hru, a tudíž tichým vítězstvím bin Ládína. Pro mnoho frustrovaných obyvatel islámského a třetího světa se za fasádou globální války proti terorismu skrývá jen důkaz starých (moderních) snah Západu o pokračující dominanci v postkoloniálních zemích. V tomto světle se deklarace o univerzalitě práva a globální spolupráci jeví jako další potvrzení dvojího standardu americké politiky, neupřímnosti

a povýšenosti západních zájmů a hodnot. Výsledné zostření polarizace mezi Severem a Jihem, ale zejména uvnitř islámských států může v dlouhodobějším horizontu jen těžko vést ke konstruktivnější integraci fundamentalistických proudů, oslabení islámských radikálů a eliminaci podpory a zdrojů terorismu.

Role mezinárodního práva je tedy v postmoderním světě o to důležitější, že neexistuje jednotná shoda o mezinárodním uspořádání. Slabší a méně akceschopná, protože více sdílená legalita mezinárodních institucí a mezinárodního práva, však stále zaostává za omezenější, ale mocnější legitimitou hegemonních aktérů. Celé to nepoukazuje jen na to, jak jsou multilateralismus, lidská práva a mezinárodní práva vzájemně provázaná a **vzájemně neoddělitelné**, ale především na potřebu přehodnocení celkové filosofie mezinárodního systému směrem k méně násilnému a rovnějšímu pojetí mezinárodních vztahů, dlouhodobé perspektivě udržitelného rozvoje zejména vyloučených oblastí a skupin světa a potřebě globální plurality.

(Dokončení příště)

¹⁾ Srov. Jiří Šedivý, „Boj proti terorismu není válkou“, Hospodářské noviny, 12. 10. 2001.

²⁾ Viz Human Rights Watch, „Legal Issues Arising from the War in Afghanistan and Related Anti-Terrorism Efforts“, October 2001, také na: www.hrw.org.

³⁾ Srov. International Action Center: „The U.S. war in Afghanistan“, action sheet na www.internationalaction.org.

⁴⁾ Princip nerozlišujících útoků je mimo jiné zahrnut v 1. dodatečném protokolu (Protokol I) k Ženevské konvenci. Je smutně příznačné, že USA nejsou jeho smluvní stranou.

⁵⁾ Podle údajů BBC z 12. 12. 2001 k nevybuchnutí dochází v 7–30 % případů.

⁶⁾ Amnesty International: „Pursuing Justice, Not Revenge“, Amnesty International's position on bringing to justice those responsible for the crimes of 11 September and for abuses committed in Afghanistan, na: [http://www.web.amnesty.org/aidoc/aidoc_pdf.nsf/index/ACT30068201ENGLISH/\\$File/ACT3006801.pdf](http://www.web.amnesty.org/aidoc/aidoc_pdf.nsf/index/ACT30068201ENGLISH/$File/ACT3006801.pdf).

⁷⁾ Výmluvným případem systematického bojkotu mezinárodního práva je spor USA a Nikaraguy v roce 1986 – srov. např. „The New War Against Terror“, přednáška Noama Chomski na MIT, Boston 18. října 2001, na: www.zmag.org/GlobalWatch/chomskymit.htm

⁸⁾ Gail Davidson: „International Law and War against Afghanistan“, na <http://www.jaring.my/just/ILaw-Afghanistan.html>.

⁹⁾ V duchu např. *Mezinárodní konvence pro potlačení teroristických bombových útoků*, která vstoupila v platnost 23. května 2001, by takový akt musel být označen za státní terorismus.

¹⁰⁾ Podle stanice BBC se americké náklady na **každý** týden vedení vojenské operace zhruba rovnají odhadovanému objemu investic, kterého je zapotřebí k poválečné rekonstrukci celého Afghánistánu (České vysílání BBC, 19. 12. 2001).

Boj proti terorismu a mezinárodní právo

VERONIKA BÍLKOVÁ

Mezinárodní právo, normativní systém upravující vztahy mezi státy a některými dalšími subjekty mezinárodních vztahů, si klade za svůj základní cíl „zajištění mírové existence a plynulého vývoje mezinárodního společenství“.¹⁾ Dosažení tohoto cíle ztěžuje celá řada faktorů regionálního i globálního charakteru: kromě klasických ozbrojených konfliktů (mezistátních či vnitrostátních) k nim náležejí především různé formy organizovaného zločinu a v poslední době stále více také mezinárodní terorismus, o jehož nebezpečnosti měl svět možnost se přesvědčit během zářijových událostí v USA.

PREHISTORIE MEZINÁRODNÍHO BOJE PROTI TERORISMU

Mezinárodní právo se problematikou boje proti terorismu začalo intenzivněji zabývat teprve ve druhé polovině dvacátého století. Do té doby ji považovalo za vnitrostátní záležitost, a ponechávalo proto absolutní volnost právním řádům jednotlivých národních států, které terorismus – pokud mu vůbec věnovaly pozornost – upravovaly v rámci trestního zákonodárství. Zaměřovaly se přitom hlavně na otázky extradice (vydávání) pachatelů stíhaných za násilné delikty politického charakteru, např. atentáty na oficiální představitele státu, které byly pro tzv. individuální terorismus převažující na přelomu devatenáctého a dvacátého století typické.²⁾ Vzorem pro ostatní země se stala Belgie, která již v roce 1853 přijala obecný zákon o extradici, v roce 1856 pak přímo do ústavy včlenila známou atentátní klauzuli (nazývanou též belgická klauzule) upírající vraždě hlav států a členů jejich rodiny status politického deliktu a výhody z něj vyplývající.

V období mezi dvěma světovými válkami se poprvé objevily snahy řešit problematiku boje proti terorismu na mezinárodní úrovni. O vymezení pojmu terorismus a zavedení mezinárodní spolupráce v této oblasti se s dílčími úspěchy pokusily Mezinárodní konference pro unifikaci trestního práva konané v letech 1927–1935. Stejným směrem se orientoval rumunský odborník na mezinárodní právo profesor V. V. Pella, který v roce 1935 představil *Plán světového trestního zákoníku*, v němž mimo jiné rozlišil trestné činy přiřitatelné státu (neboli akty státního terorismu, např. pronásledování určité části obyvatelstva, netrestání zločinců apod.) a přiřitatelné jednotlivci (neboli akty individuálního terorismu, např. útoky na život hlavy státu, útoky na veřejné budovy, dopravní prostředky apod.). Profesor Pella následně inicioval přijetí *Úmluvy o předcházení a potlačování terorismu*, která teroristický čin obecně definovala jako „trestný čin namířený proti státu, orientovaný a vypočítaný na vytváření pocitu strachu ve vědomí jednot-

livců, skupin lidí nebo obyvatelstva“.³⁾

Úmluva byla podepsána v Ženevě v roce 1937, nikdy však nevstoupila v platnost, neboť nedošlo k potřebnému počtu ratifikací. Do druhé světové války tedy mezinárodní právo nevytvořilo žádné skutečně účinné nástroje, z nichž by mohlo v boji proti terorismu vycházet.

MEZINÁRODNÍ SYSTÉM ZAMĚŘENÝ NA BOJ PROTI TERORISMU

Po roce 1945 se situace začala postupně měnit. Vzrostl počet teroristických útoků ve světě a jejich nebezpečnost se v důsledku využití nových technických prostředků a náhodně prováděné volbě cílů výrazně zvýšila.⁴⁾ Skupiny pocházející z různých zemí navíc navázaly vzájemné kontakty a provedly některé akce koordinovaně; na terorismus proto již nadále nebylo možno pohlížet jako na jev výlučně vnitrostátní. Přesto se státy – do značné míry pod vlivem klimatu studené války – mezinárodní spolupráci ještě po určitou dobu bránily a první konkrétní opatření přijaly až v šedesátých letech, kdy dosáhla vlna protistátního násilí vrcholu. Tehdy se terorismus dostal na pořad jednání mezinárodních organizací a došlo k podepsání prvních mnohostranných mezinárodních smluv upravujících jeho jednotlivé projevy.

Budování *mezinárodního systému zaměřeného na boj proti terorismu*, jehož základy byly v šedesátých letech položeny, pokračovalo s různou intenzitou v následujícím období. Důležitým mezníkem v jeho vývoji se stal konec studené války, který vyvolal změnu bezpečnostního prostředí ve světě a vytvořil předpoklady pro intenzivnější spolupráci mezi členy mezinárodního společenství. Zářijové útoky na USA, které uvedly na scénu terorismus nového, globálního rozměru, dodaly zřejmě celému procesu další impuls.

V současné době má *mezinárodní systém zaměřený na boj proti terorismu* dvě roviny: rovinu institucionální, která zahrnuje zvláštní výbory, komise, pracovní skupiny a další orgány specializované na danou problematiku (např. zvláštní výbor vytvořený rezolucí

VZTAHY A PROBLÉMY

Valného shromáždění OSN 51/210 nebo Pracovní skupina EU pro boj s terorismem), a rovinu právní, jež spočívá na souboru právních norem různého původu a obsahu. Její hlavní součástí tvoří jednostranné právní akty mezinárodních organizací a mezinárodní smlouvy.

JEDNOSTRANNÉ PRÁVNÍ AKTY MEZINÁRODNÍCH ORGANIZACÍ

K terorismu nebo některým jeho aspektům zaujala během let stanovisko celá řada mezinárodních organizací jak všeobecných (OSN, Rada Evropy, EU apod.), tak odborných (ICAO, IMO apod.). Jedná se o příležitostná nebo pravidelně vydávaná prohlášení, která mají většinou standardní obsah: nejprve důrazně odsuzují terorismus (aniž by vymezovaly, co pod tímto pojmem rozumějí), následně pak vyzývají členské státy, aby přijaly příslušná opatření na vnitrostátní úrovni a posílily mezinárodní spolupráci. Zvláštní místo ve skupině mezinárodních organizací zaujímá OSN, která vystupuje jako garant světového míru a bezpečnosti.⁵⁾ Z jejích orgánů se k boji proti terorismu nejčastěji vyjadřují Valné shromáždění OSN a Rada bezpečnosti OSN.

Valné shromáždění OSN vydalo za dobu svého působení již více než dvacet rezolucí namířených proti terorismu.⁶⁾ Rezoluce mají obvykle standardní obsah a vzájemně se značně podobají, jistou výjimku představuje snad jen rezoluce 49/60 z roku 1994, uvozuji speciální *Deklaraci o opatřeních k potlačení mezinárodního terorismu*, a rezoluce 51/210 z roku 1996, již se zřizuje zvláštní výbor zaměřený na problematiku terorismu. V souvislosti s Valným shromážděním stojí za zmínku debata o vymezení pojmu terorismus, která na půdě tohoto orgánu probíhá od počátku sedmdesátých let a v níž se střetávají dvě zásadně odlišné koncepce.⁷⁾ Rozvojové země zdůrazňují, že terorismus je třeba jasně odlišovat od boje za národní osvobození, neboť ten usiluje o naplnění jedné z obecných zásad mezinárodního práva, zásady sebeurčení národů, a je proto za všech okolností legitimní. Rozvinuté země se naopak domnívají, že pojem terorismus by měl označovat určité typy násilných jednání bez ohledu na jimi sledované cíle. Konsenzu nebo alespoň rozumného kompromisu mezi oběma přístupy se prozatím nepodařilo dosáhnout, proto také Valné shromáždění v žádné z rezolucí terorismus nedefinuje.

Rada bezpečnosti OSN se problematikou terorismu začala zabývat na přelomu osmdesátých a devadesátých let. Od té doby přijala několik důležitých rezolucí⁸⁾, v nichž odsoudila teroristické útoky proti americkým cílům v letech 1998 a 2001 (rezoluce 1189/1998, 1368/2001, 1373/2001) a vyslovila se k situaci v konkrétních zemích podezříváných z přímé podpory terorismu (Libye – rezoluce 731/1992 a 748/1992, Súdán – rezoluce 1044/1996 a 1054/1996, Afghánistán – rezoluce 1214/1998, 1267/1999, 1333/2000 a 1363/2001). V rezolucích Rada bezpečnosti opakovaně označila terorismus za hrozbu pro mezinárodní mír a bezpečnost, čímž otevřela prostor pro případné uplatnění mechanismu

zakotveného v kapitole VII Charty OSN, včetně možného nasazení ozbrojené síly podle čl. 42 Charty. V praxi k takovému postupu v souvislosti s teroristickými akty dosud nikdy nedošlo.

Kromě Valného shromáždění a Rady bezpečnosti se od poloviny devadesátých let v boji proti terorismu angažují také generální tajemník OSN, Komise OSN pro lidská práva a její Subkomise na ochranu lidských práv, jejich role je však prozatím spíše okrajová. Lze doufat, že v budoucnu se do *mezinárodního systému* zapojí i další orgány, např. Mezinárodní soudní dvůr, který by mohl přispět k vyjasnění podstaty pojmu terorismus.

Z regionálních organizací si nejaktivněji vede Rada Evropy, která o sladění přístupu svých členských států k boji proti terorismu usiluje již od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. K problematice se pravidelně ve svých doporučeních – opět poměrně standardního obsahu – vrací Parlamentní shromáždění RE (např. doporučení 916/1981, 1024/1986, 1170/1991 a 1534/2001), příležitostně se k ní vyslovuje Výbor ministrů RE (např. Deklarace o terorismu z roku 1986 či Deklarace o boji proti mezinárodnímu terorismu z roku 2001). Po podepsání Maastrichtské smlouvy zavádějící spolupráci v oblasti justice a vnitra se o terorismus byla nucena začít zajímat rovněž Evropská unie, za jejíž prozatím největší úspěch lze označit přijetí společné Deklarace o terorismu (tzv. La Gomera Declaration) na úrovni Rady EU v roce 1995. Deklarace označuje terorismus za hrozbu pro demokracii, svobodný výkon lidských práv a ekonomický i sociální rozvoj a vyzývá státy k zintenzivnění spolupráce v rámci třetího maastrichtského pilíře.

MEZINÁRODNÍ SMLOUVY

V oblasti boje proti terorismu bylo do dnešní doby podepsáno celkem dvanáct smluv univerzální povahy a sedm smluv regionálních. Zatímco univerzální smlouvy nemají komplexní charakter a zaměřují se vždy pouze na některý z aspektů či projevů terorismu, regionální smlouvy volí přístup obecnější, a někdy se dokonce pokoušejí terorismus definovat. Explicitně tak činí *Úmluva Organizace islámské konference o boji s mezinárodním terorismem* z roku 1999, která v čl. 1 odst. 2 za terorismus označuje „*jakýkoli násilný čin nebo jeho hrozbu, bez ohledu na motivy či cíle, který je spáchán při realizaci individuálního nebo kolektivního zločinného plánu s cílem terorizovat lidi (...), vystavit vážnému nebezpečí životní prostředí či majetek (...), nebo působit proti stabilitě, územní integritě, politické jednotě či suverenitě nezávislých států.*“ Implicitně (výčtem činů, které se pro účely extradice nepovažují za politické) terorismus vymezuje např. *Evropská úmluva o potlačování terorismu* z roku 1977.⁹⁾

Smlouvy univerzální povahy se podle úhlu pohledu, z něhož k problematice boje proti terorismu přistupují, dělí do několika skupin. První skupina se týká zajištění bezpečnosti mezinárodní dopravy a směřuje jednak proti aktům leteckého pirátství (*Úmluva o trestných činech a některých ji-*

ných činech spáchaných na palubě civilních letadel z roku 1963, *Úmluva o potlačení protiprávního zmocnění se letadel* z roku 1970, *Úmluva o potlačení protiprávních činů proti bezpečnosti civilního letectví* z roku 1971 a *Protokol pro potlačování nezákonných aktů násilí na letištích sloužících mezinárodnímu civilnímu provozu* z roku 1988), jednak proti trestným činům ohrožujícím námořní plavbu (*Úmluva o zamezení nezákonných aktů proti bezpečnosti námořní dopravy* z roku 1988 a *Protokol o stíhání aktů proti bezpečnosti plovoucích plošin v pevninské mělčině* z roku 1988). Druhá skupina chrání specifické kategorie osob (*Úmluva o zabránění a trestání trestných činů proti osobám požívajícím mezinárodní ochrany včetně diplomatických zástupců* z roku 1973), třetí postihuje konkrétní projev terorismu (*Mezinárodní úmluva proti braní rukojmí* z roku 1979). Čtvrtá skupina smluv se snaží omezit dostupnost prostředků, které teroristé při svých útocích používají nebo by mohli použít (*Úmluva o fyzické ochraně jaderného materiálu* z roku 1979, *Úmluva o označování plastických trhavin pro účely jejich identifikace* z roku 1991). Dvě nejnovější smlouvy se zaměřují na postih v současné době nejrozšířenější formy teroristických aktů (*Mezinárodní úmluva o potlačování teroristických bombových útoků* z roku 1997) a jasně prohlašují za trestnou jakoukoli finanční podporu terorismu (*Mezinárodní úmluva o potlačování financování terorismu* z roku 1999).

Všechny univerzální smlouvy – s výjimkou nejstarší z roku 1963 – se vyznačují některými společnými znaky a mají podobnou strukturu. Jejich prvotním cílem je kromě prevence teroristických činů především trestní postih konkrétních pachatelů. Zabývají se terorismem individuálním (nikoli státním), a to za podmínky, že se v něm objevuje mezinárodní prvek (např. pachatel není občanem státu, na jehož území teroristický čin spáchal). Po preambuli a vymezení jednotlivých skutkových podstat následuje výčet povinností, které na sebe státy při podpisu berou: v obecné rovině se jedná o přijetí odpovídajících vnitrostátních opatření umožňujících stíhání a potrestání pachatelů, o rozvoj spolupráce, o vzájemnou výměnu informací v dané oblasti aj. V konkrétních případech pak jde o zajištění pachatelů (např. vazba), provedení předběžného šetření, vydávání (extradice) pachatelů do ciziny apod. Důležité je zakotvení principu „*aut dedere, aut iudicare*“, na jehož základě musí státy pachatele – pokud jej nevydají – samy soudit. Na konci smluv se nalézají ustanovení o řešení sporů a klasická závěrečná ustanovení (vstup smlouvy v platnost, ratifikace, výpověď apod.).

Na regionální úrovni přijaly dosud mnohostranné smlouvy o boji proti terorismu Organizace amerických států (1971), Rada Evropy (1977), Jihoasijské sdružení pro regionální spolupráci – SAARC (1997), Liga arabských států (1998), Společenství nezávislých států (1999), Organizace islámské konference (1999) a Organizace africké jednoty (1999). Smlouvy se snaží upravovat

problematiku uceleně a vycházejí při tom ze specifik a hodnotových systémů jednotlivých oblastí (např. úmluva Organizace islámské konference se hlásí k islámu).

Česká republika je vázána většinou mezinárodních smluv univerzálního charakteru, ze smluv regionálních podepsala a ratifikovala Evropskou úmluvu o potlačování terorismu. Kromě toho v nedávné době uzavřela zvláštní dvoustranné dohody o spolupráci v boji proti terorismu např. s Itálií (1999) nebo s Lotyšskem (2000).

ZÁVĚR

Terorismus, považovaný původně za čistě vnitrostátní problém, prošel v průběhu uplynulých desetiletí radikální proměnou a získal nové dimenze mezinárodního či dokonce globálního charakteru. Dnes patří k hlavním faktorům ohrožujícím světový mír a bezpečnost, a je proto v zájmu celého mezinárodního a společenského, aby byla přijata účinná opatření k jeho potlačení. Vzhledem k tomu, že jde o velmi komplexní jev, nebude boj s ním snadný a rozhodně se neodehraje pouze ve vojenské sféře. V dlouhodobé perspektivě závisí odstranění terorismu – a jeho příčin – především na tom, do jaké míry se státům podaří využít prostředků různého původu (právní normy, zvláštní instituce, sociální a ekonomické reformy apod.) a na jejich základě vytvořit (nebo spíše dotvořit) skutečně univerzální *mezinárodní systém zaměřený na boj proti terorismu*.

¹⁾ Malenovský, Jiří: Mezinárodní právo veřejné. Obecná část. Doplněk, Brno 1997, str. 5.

²⁾ Akce nestátních skupin namířené proti oficiálním strukturám státu a jeho konkrétním představitelům.

³⁾ Úmluva o předcházení a potlačování terorismu, čl. 1 odst. 2. (Citovaná in David, V. + Malenovský, J.: Mezinárodněprávní aspekty potlačování mezinárodního terorismu. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1983, str. 16).

⁴⁾ V minulosti útočili teroristé proti specifickým, individuálním cílům (konkrétní osoba či místo). Po druhé světové válce se začali zaměřovat na cíle spíše náhodné (např. cestující na palubě určitého letadla), aby tak ve veřejnosti snáze vzbudili pocit nejistoty a stálého ohrožení.

⁵⁾ Charta OSN v čl. 1 odst. 1 výslovně stanoví, že jedním z cílů OSN je „udržovat mezinárodní mír a bezpečnost“.

⁶⁾ Rezoluce Valného shromáždění OSN nejsou pro státy závazné.

⁷⁾ V roce 1972 dokonce Valné shromáždění OSN zřídilo zvláštní výbor pověřený vypracováním definice terorismu, který ale ve své činnosti nedospěl k žádné všeobecně akceptovatelnému závěru.

⁸⁾ Rezoluce Rady bezpečnosti OSN jsou na základě čl. 25 Charty OSN závazné pro všechny členské státy OSN.

⁹⁾ Čl. 1 Úmluvy za nepolitické činy označuje:
a) trestné činy spadající do působnosti Úmluvy o potlačování protiprávního zmocnění se letadel a Úmluvy o potlačování protiprávních činů ohrožujících bezpečnost civilního letectví;
b) závažný trestný čin zahrnující útok na život, tělesnou integritu nebo svobodu osob požívajících mezinárodní ochrany, včetně diplomatických zástupců;
c) trestný čin zahrnující únos, braní rukojmí nebo svévolné zadržování;
d) trestný čin zahrnující použití bomb, granátů, raket, automatických střelných zbraní nebo dopisů a balíků s výbušnou náplní, pokud jejich použití představuje ohrožení osob; pokus o spáchání uvedených trestných činů a spolupachatelství.

Estonsko-ruská rapsodie

VRATISLAV KOŠTÁL

Počínaje rokem 1991 se odvíjí nit novodobé historie obnovené státosti Estonské republiky. Tato malá a nejseverněji položená pobaltská republika se vydělila z tavícího integračního kotle někdejšího sovětského impéria a nabrala kurs svrchovaného zahraničněpolitického rozhodování, a to ve vhodném momentu vzniku a rozvoje mocenského vaku v prostoru Baltského moře.

Ruská federace totiž pod tlakem nepřiznivých vnitrostátních faktorů, zejména politického, hospodářského, ale i kulturního rázu, ustoupila vnějšímu mezinárodnímu tlaku a zvolila cestu interní konsolidace, která vytvořila prostor pro postupnou emancipaci všech bývalých sovětských republik. Duch minulého svázání ugrofinské populace Estonska se slovanskými Rusy však v této zemi zůstal zachován v podobě reziduální národnostní ruské menšiny o počtu 410 000 příslušníků, která se podílí přibližně 28 procenty populace na celkovém počtu obyvatelstva (1999). Kromě ní však v zemi žije téměř 40 000 Ukrajinců, 22 000 Bělorusů, 13 000 Finů a sporé menšiny židovské, tatarské, lotyšské, polské, litevské a německé národnosti.¹⁾

Estonci menšinou v Sovětském svazu

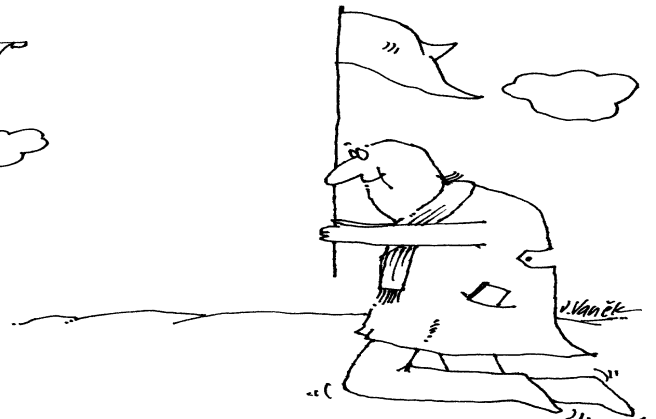
Emancipační tlaky ugrofinské populace v Estonsku vytrvávaly v periodických cyklech od srpna roku 1940, kdy se země pod tlakem svých gigantických sousedů dostala nejprve krátce do područí Sovětského svazu, následně ji vojensky okupovaly armády německé říše, a to až do roku 1944, kdy přichází osvobození formou zjařmení Estonců staronový suverénem – SSSR. Rezistence domácího etnika byla podrobena značnému represivnímu tlaku. Toto období lze nazvat érou denacionalizace Estonců a rusifikace populačního konglomerátu obývajících území této země.

Auto-
ritář-
ské

vedení Sovětského svazu se snažilo obdobně jako jiné násilně integrované entity i území obývané Estonci připoutat k direktivnímu systému řízení společnosti. Do roku 1940 v zemi žilo pouze 8,2 procenta Rusů, převážně z řad obchodníků a emigrantské inteligence. V témže roce však přišel zlom, neboť Stalin rozhodl o likvidaci estonských elit, jež považoval za prvotní nositele státosti, a to formou první hromadné deportace Estonců na Sibiř. Druhá vlna masového vysídlování přišla v roce 1949. Kromě toho řada Estonců padla v průběhu druhé světové války nebo odešla do emigrace. Po roce 1949 sovětský aparát přikročil k plánovitému decimování obyvatelstva země. Nastal proces odnárodnění a asimilace, a to zejména prostřednictvím exportu ruského těžkého průmyslu včetně pracovní síly do původně vcelku etnický homogenního regionu. Baltské pobřeží od Narvy až po Tallinn olemovaly zbrojní kombináty napojené svou surovinovou základnou, řízením i finální produkcí na ruský trh. Drtivá většina zaměstnanců byli Rusové, kteří se stěhovali za lepším výdělkem a sociálním zázemím. Aby nedocházelo ke zpětnému srůstání importovaného ruského dělnictva do původního estonského rámce, každoročně se měnily dvě třetiny přestěhovaných Rusů. Ročně do země přicházelo až 30 000 ruských imigrantů a podíl ruské menšiny na celkovém počtu obyvatelstva této země vzrostl z 20,1 procenta v roce 1959 až na kulminujících 30,3 procenta v roce 1989.

V absolutních číslech se celkový po-

VZTAHY A PROBLÉMY

čet obyvatel ruské národnosti vyšplhal až na 475 000 lidí.

Rusifikace země probíhala paralelně i v kulturní oblasti. Do škol a úřadů se povinně zavedla ruština, byla rovněž přepsána národní historie. Znalost ruštiny byla předpokladem pro získání zaměstnání i pro budování kupříkladu politické kariéry. Veřejné televizní kanály vysílaly ze šesti sedmin v ruském jazyce. Důsledkem působení těchto vlivů se jen zanedbatelná část Estonců nenaučila rusky, zato z ruských přistěhovalců se estonštině naučil jen každý třetí Rus.

V době zahájení tzv. kalendářních demonstrací od roku 1987 a nástupu proreformního křídla komunistů v čele s Arnoldem Rüütelem a v době vzniku širokospektrální Estonské lidové fronty, požadující nejprve svrchovanost v rámci federace a od roku 1990 rovněž plnou nezávislost, Estonsko obývala početná ruská menšina dosahující téměř třetiny celkové populace země. Sociálně v této menšině převažovali lidé dělnických profesí nebo s technickým vzděláním a s vysokou mírou urbanizace. Ruská menšina v mnohých regionech, zejména pak například na severovýchodě země, dosahovala nadpoloviční účasti na etnické struktuře obyvatelstva. V této době v Narvě žilo 95 procent ruského obyvatelstva. Po dramatických událostech v Litvě, Lotyšsku a v Moskvě v roce 1991 došlo nakonec k vyhlášení skutečné nezávislosti Estonska. Někdejší pevná pouta provazující estonské podniky těžkého strojírenství s mateřskými centrály v Ruské federaci byla přefáta státní hranicí. Příslušníci ruské menšiny se ze dne na den probudili do nové společenské reality, kterou nebyli schopni dostatečně dobře posoudit. Považovali se za součást většího celku a nevnímali dostatečně fakt, že v zemi byli národnostní menšinou. Model pozitivní diskriminace Rusů žijících v Estonsku se zhroutil.

Rusové menšinou v Estonsku

Obnovení nezávislosti Estonské republiky přineslo podstatnou změnu do národnostní politiky země. Mezietský konflikt se dostal do druhé fáze s tím, že jeho původní aktéři si vyměnili role. Nová vláda Marta Laara, jež vzešla z voleb ze září 1992, prohloubila nastoupený protiruský kurs. Rusové tak byli v tomtéž roce postaveni před hotový zákon o státním občanství, na jehož základě se estonskými občany stali v podstatě jen obyvatelé estonské národnosti, kteří byli občany anebo potomky občanů meziválečného Estonska. V roce 1993 represe v duchu rétoriky zachrany estonského národa pokračovala schválením nového jazykového zákona. Ten předepisoval, že všechna místa ve veřejné správě, ale i v soukromém sektoru musí být obsazována lidmi komunikujícími estonsky. Reklama ani vedení předvolební kampaně nepřipouštěly jiné nežli estonské verze.

Přítomnost dominantní ruské menšiny na estonském území byla legalizována zákonem o postavení cizinců, jenž pro povolení

trvalého pobytu v zemi vyžadoval státní souhlas v podobě povolení k pobytu.²⁾ Státní občanství bylo možné získat jen formou naturalizace. Jejím předpokladem se však stalo úspěšné složení zkoušky z estonštiny. Tyto zkoušky byly velmi obtížné a pro řadu estonských Rusů rovněž drahé, neboť ztratili práci ve zbrojních kolosech, jimž po secesi země od zbytku bývalého Sovětského svazu chyběl přísun surovin i odbytiště. Dodnes tyto zdevastované komplexy zejí prázdnotou a hydří rozsáhlý pruh baltského pobřeží směrem od hraniční řeky Narvy až hluboko k Tallinnu. Navíc země trpěla akutním nedostatkem kvalitních učitelů estonštiny. Rusové se tedy náhle ocitli bez podpory z Moskvy, bez práce a kromě toho byli majoritou označeni za cizince.

V estonském mikrokosmu se tak rozvinula odvetná fáze konfliktu, jenž se v plné intenzitě promítal do společenského uspořádání, zejména v době působení první vlády pravého středu. Existence estonské státnosti byla chápána jako rámec zachování vlastní kultury a tradic v nejširším slova smyslu. Ruská menšina byla vnímána jako ohrožení trvání tohoto rámce a etnická většina ji nazývala pátou kolonou sousedního Ruska. Relativně rychle vyklizení estonských pozic ze strany Sovětského svazu pokračovalo uznáním nezávislosti v září 1991 a konečně ne zcela bezproblémovým stažením bývalých sovětských armád ze země v srpnu roku 1994.

Tyto vnější podmínky nahrávaly dění na vnitrostátní úrovni. Počáteční nezájem Ruské federace nejen o osud estonských Rusů, které domácí obyvatelstvo Ruska řadí do jakési podřadné skupiny a které označuje jako „drugije“, vytvořil dostatečný prostor pro gradování mezietských třenic. V důsledku mezinárodní rusko-estonské dohody byla nepřizpůsobivým estonským Rusům nabídnuta repatriace podepřená tzv. Migračním fondem, který byl oboustranně dotován jedním milionem USD. Za účelem návratu umožnila dokonce estonská strana Rusům prodat jejich byty na volném trhu, což bylo Estoncům v této době výslovně zákonem zakázáno. Estonští Rusové, kteří těchto možností nevyužili, měli být po-estonštěni. Dohoda nepřinesla očekávaný efekt, v roce 1992 se vystěhovalo 37 375 osob převážně ruské národnosti. Každý následující rok počet emigrantů z řad ruského etnika exponenciálně klesal a stabilizoval se zhruba na třech tisících osob ročně. Řada Rusů si však namísto do lůna Ruské federace namířila do Finska anebo do USA, takže spíše než tato dohoda rozhodoval jejich nevalný ekonomický status. V rámci souběžně probíhajícího procesu estonizace národnostních menšin žijících v zemi bylo naturalizováno 50 000 příslušníků etnických minorit (1995).

Postavení estonských Rusů, Ruská federace a Evropská unie

Oficiální estonská reprezentace v okamžiku obnovení nezávislosti země přistoupila

pod vlivem neblahé historické zkušenosti k formulaci svých zahraničněpolitických cílů kopírujících především zajištění vnější bezpečnosti malého a stěžejně hájitelného estonského území. Po začlenění do struktur Organizace spojených národů pouhých dvanáct dní po dosažení nezávislosti se hlavním cílem stalo zabudování země do západoevropských bezpečnostních a integračních mezinárodních organizací v čele s Organizací Severoatlantické smlouvy a Evropskou unií. Zejména na začlenění do struktur NATO má Estonsko výrazný zájem.

Velmi rychle po dosažení nezávislosti vstoupila Evropská unie prostřednictvím obchodních vztahů, investic i programu PHARE do estonského prostředí a vbrzku obsadila čelná místa na žebříčcích obchodní výměny. V roce 1993 členské státy Unie rozhodly, že východní rozšíření bude zahrnovat jen ty asociované státy, které splní pevně stanovená kritéria zrlosti demokracie, tržní ekonomiky a připravenosti právního rámce pro vstup do EU. Tato tzv. kodaňská kritéria mimo jiné výslovně stanovovala jako podmínku pro úspěšné završení předvstupních jednání respekt k lidským právům a svobodám včetně ochrany menšin. A tento prvek rozvířil prozatím v mezinárodním prostředí latentní estonsko-ruský mezietský konflikt. Estonsku byl tak vyslán nesporný signál, jenž byl pak ještě několikrát i s přispěním Ruské federace opakován, jak o tom svědčí přechodná přítomnost pozorovatelských misí Rady Evropy a OBSE, stejně jako nepravdivelné, leč poměrně časté návštěvy Maxe van der Stoel v zastoupení Evropské komise. Tento impuls se stal primárním důvodem potlačení mezietské emocionality panující v estonském vnitrostátním prostředí.

Paralelně došlo v tomto období rovněž k transformaci ruského zahraničněpolitického uvažování, kterému opět začalo dominovat fobicky podbarvené geopolitické myšlení (děržavnost³⁾, jehož konkrétním projevem byla kontroverzní obhajoba termínu „blízké zahraničí“, zavedeného do zahraničněpolitické rétoriky v dobách A. Kozyreva přibližně v době jednání stěžejního kodaňského summitu členských států ES/EU. Estonsko na staronový zahraničněpolitický styl souseda, s nímž má 460 kilometrů společné hranice, reagovalo značně podrážděně. V následujících letech pak obě strany proti sobě několikrát stály v antagonistických situacích, počínaje obchodní válkou v roce 1994, estonskou kritikou ruského zásahu v Čečensku, územním sporem o oblast Petseri/Pečora a v neposlední řadě i v kauze Ruskem podle momentální mezinárodní situace vytažované karty diskriminace ruské menšiny v Estonsku. Značný průrazný potenciál a účinnost této karty na mezinárodním poli se staly druhou významnou motivací pro zlepšení vnitrostátních národnostních poměrů panujících v Estonsku vůči Neestoncům.

Výslednicí celé řady faktorů vnitrostátní i mezinárodní povahy, z nichž dva nejvýznamnější byly uvedeny výše, je bezesporu

opatrnější přístup estonských vlád Marta Siimanna a Marta Laara, které nastoupily k moci po volbách v roce 1995 a v roce 1999. Taktéž v odborné estonské literatuře byl v této době odsouzen asimilačně-dominantní model přístupu majoritního etnika k menšinám a nahrazen novým profilovým pohledem založeným na rovnocenné integraci především ruské menšiny do rámce tolik střezené estonské státnosti se současným zachováním její národnostně-kulturní autonomie.⁴⁾ V červnu roku 1998 přijal estonský parlament – Riigikogu – vládní dokument nazvaný „Integrace Neestonců do estonské společnosti“. Tento materiál se stal na základě sociologického výzkumu základním východiskem filosofie nového přístupu zejména k ruské menšině, založeného na vyvážení mezi kulturní autonomií Neestonců a budováním loajality příslušníků menšin k Estonské republice. K těmto účelům byla zřízena i nadace pro integraci Neestonců a byl přijat program pro zlepšení podmínek a zvýšení dostupnosti výuky estonštiny.

Závěrem

Přestože k ideálnímu stavu má současná situace mezietnických vztahů v Estonsku ještě minimálně několik kroků, jak o tom svědčí i hodnotící zprávy vypracovávané každoročně Evropskou komisí, cesta konfrontace se zdá být v mnohém ohledu úspěšně opuštěna.⁵⁾ Země, která se hlásí k demokratickým hodnotám a která se potažmo uchází o členství v Evropské unii, nesmí v otázkách národnostní politiky postupovat v kolejích již dříve vyjetých Sovětským svazem. Těžkým úkolem Estonské republiky je pokojně překonat značná příkoří, jež jí přineslo období autokratického represivního sovětského režimu, a napřímít svou politiku vůči národnostním menšinám v prozíravém a spravedlivém duchu. Pokud se to Estonsku podaří, pak má reálnou šanci na posílení své samostatné existence a zajištění vnější bezpečnosti. Otevírá se mu cesta do Evropy a v určitém časovém horizontu i brány Moskvy. Estonsko je podle řady autorů lakmusovým papírkem pro průzkum ruské politické reality a myšlení. Dokáže-li napomoci vybudovat ovzduší větší důvěry mj. i zlepšením vztahu k národnostním menšinám, bude z této důvěry s to těžit a přiblížit NATO třeba až ke své dlouhé hranici s Ruskou federací.

Velká hra, tentokrát s novými aktéry a sázkami

JAN EICHLER

V souvislosti s posledním vývojem v Afghánistánu a jeho okolí se připomíná tzv. Velká hra, která proběhla v 70. letech 19. století a měla dva hlavní aktéry. Velká Británie jakožto „námořní velmoc“ se snažila proniknout z Indie na severozápad přes Afghánistán, Persii (dnešní Írán) k Turecku a k Černému moři, na východ směrem k Číně, Barmě a Tibetu, a hlavně pak na západ – k Perskému zálivu a do Mezopotámie (dnes Saúdská Arábie). Narazila přitom na protitlak „kontinentální velmocí“ – Ruska, které usilovalo o postup na jih, k teplým mořím, k Indii a k Číně. Jedním z průsečíků této hry se stalo území dnešního Afghánistánu. Britové je chtěli ovládnout, aby mohli spojit Indii s Persií. Narazili však na tuhý odpor afghánských kmenů, který vyústil do tří po sobě jdoucích válek. Velká hra skončila vojenskou porážkou Britů, ale samotný Afghánistán hodně utrpěl tím, že se stal obětí mocenských zájmů jiných. Geopolitická nepřítelství této hornaté a chudé země tím však neskončila.

Po relativně klidném období mezi dvěma světovými válkami přišlo období studené války, které Afghánistán sevřelo mezi dva dlouholeté exponenty amerického vlivu v oblasti – Pákistán na východě a Írán na západě (ten se ale na konci 70. let stal nepřítelem USA). Vůči oběma přitom Afghánistán choval podezření, že by využily první vhodnou příležitost, aby si jeho území mohly mezi sebou rozdělit. Tato geopolitická úvaha je také jedním z několika možných vysvětlení vpádu SSSR do Afghánistánu v roce 1979. Podle ní byla motivem vedoucích činitelů tehdejšího SSSR snaha zabránit pokusu šířské revoluce v Íránu o expanzi na západní část Afghánistánu. Ať už motivy SSSR byly jakékoliv,¹⁾ je dnes jisté to, že vpád skončil vojenskou diskreditací další, tentokrát kontinentální velmocí.

Dalším paradoxem moderních dějin Afghánistánu se stalo to, že mu neprospěl ani konec studené války. Po rozpadu SSSR se totiž postupně rozehrála další velká geopolitická hra. V ní tato hornatá země znovu doplácí na to, že se nachází na křižovatce strategických zájmů velmocí usilujících o vliv na Střední Asii, indický subkontinent, Írán a arabský svět. Rusko při svém zájmu o přístup k teplým mořím pokračuje v tradici spolenectví s Indií, přičemž tato osa vede přes Afghánistán. USA zase vši silou drží svůj vliv v Pákistánu a za hrozbu považují Írán, přičemž Afghánistán má tu smůlu, že se nachází mezi těmito dvěma státy. Do hry totiž vstoupilo bohatství zdrojů ropy a zemního plynu na území postsovětských republik – Kazachstánu, Uzbekistánu a Turkmenistánu, z nichž poslední dvě jsou severními sousedy

Afghánistánu. Ropovody a plynovody by z těchto zemí mohly vést jižním směrem na pobřeží Ománského zálivu, kde by čekaly námořní tankery, které by pak vyplouvaly směrem do Indie, do Japonska, do Evropy, do USA, do Číny a k „asijským tygrům“. Nejkratší cesta by mohla vést na jih Íránu, ale ten USA nadále považují za jednoho ze svých největších nepřátel. Jako mnohem spolehlivější se jim jeví trasa do jihopákistánských přístavů Gwadar nebo Karáčí. Ta se ale nemůže vyhnout – Afghánistánu.

Jako první se o lukrativní trasu vedoucí severojižním směrem napříč Afghánistánem zajímala již v roce 1994 argentinská společnost Bidas. Zanedlouho však musela ustoupit mnohem silnějším a dravějším konkurentovi, kterým je texaská společnost Unocal. Ta pak jednala přímo s prezidenty postsovětských republik – zvláště vstřícnost přitom projevoval soudruh Islam Karimov – v 90. letech první tajemník Komunistické strany Uzbekistánu, dnes jeho prezident. Ten nejprve v r. 1996 navázal bezpečnostní spolupráci s USA, v lednu 1999 svou zemí vyvázal ze Smlouvy o kolektivní bezpečnosti SNS a v roce 2001 přijal na území svého státu vojáky 10. divize US Army. A tak dne 5. 10. 2001 americký ministr obrany v Taškentu vyhlásil, že USA mají v Uzbekistánu dlouhodobé zájmy.²⁾ Od svého nového strategického partnera, se kterým se domluvil za zády Vladimira Putina, prezident Karimov očekává velké investice, v řádu miliard USD. Zatímky investice USA v této zemi však jsou nižší než investice Ruska, Koreje či Turecka.³⁾

Povzbuzena podporou uzbeckého prezidenta, vytvořila Unocal v roce 1997 spolu se saúdskoarabskou firmou Delta společný podnik Centgaz (Central Asia Gaz), přičemž si ponechala 54procentní podíl. Toto uskupení se v lednu 1998 dohodlo s vládnoucím Tálibánem, který měl velký zájem o příjmy z těchto produktovodů – mělo jít až o částku 30 milionů USD. V té době zájem o zisky z nerostného bohatství postsovětských republik výrazně převažoval nad kritickým přístupem k totalitní vládě islámských fanatiků.⁴⁾ Zájmy a vliv lobby amerického těžářského průmyslu byly silné již ve druhé polovině 90. let, aby dále zesílily po nástupu G. W. Bushe. Autoři v Paříži vydané publikace „Bin Ládin. Zakázaná pravda“ připomínají, že viceprezident Dick Cheney dlouhá léta řídil společnost Halliburton, Condoleezza Riceová pracovala devět let pro Chevron, kde měla na starost Střední Asii, a zejména pak Kazachstán.⁵⁾ Ke konci minulého desetiletí se tak Afghánistán stal epicentrem nové velké hry, kterou tentokrát rozehrály USA s cílem co nejvíce proniknout do postsově-

¹⁾ Srov. Statistical Yearbook of Estonia, Statistical Office of Estonia, Tallinn 1999.

²⁾ Viz blíž Uibopuu, H.-J.: Das Minderheitenrecht europäischen Staaten, Teil 2, Springer Verlag, Berlin 1993 nebo Nørgård, O.: The Baltic States after Independence, EE Publishing Ltd., Ipswich, 1996.

³⁾ Viz např. Timmermann, H.: Russlands Außenpolitik: die europäische Dimension, Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 17/1995, Köln, 1995.

⁴⁾ Např. odborné statě manželů Kirchových nebo R. Vetika.

⁵⁾ Srovnej např. Commission Report: Estonia and Enlargement of EU, Brussels 1998, Commission Statement on the Accession and Partnership with Estonia, Brussels 1999.

VZTAHY A PROBLÉMY

ských republik. Razily heslo bezpodmínečné podpory nezávislosti těchto republik (to připomíná postup SRN vůči Jugoslávii na počátku 90. let), ale myslely již na jejich ropné bohatství, díky němuž by mohly diverzifikovat zdroje pro uspokojování svých energetických potřeb.⁶⁾

Ke změně amerických přístupů došlo až na konci 90. let. Nejprve americké feministky rozpoutaly vlnu protestů proti krutému zacházení s afghánskými ženami a v srpnu 1998 přišel šok po atentátech na americké ambasády v Nairobi a v Dáresálamu. Pro USA se Tálibán stal nepřítelem na život a na smrt a od uskutečnění záměrů na výstavbu produktovodů se upustilo. Přesto však je jisté, že afghánskému území se nevyhnou. Nešťastný Afghánistán se tak znovu stane dějištěm velké hry mocností. Pohnutky, zájmy a cíle hlavních účastníků této nové geopolitické hry jsou jasné. Nejprve budou chtít zlikvidovat síť mezinárodních teroristů a znemožnit jim přístup k produktovodům. Při formování nové afghánské vlády zase půjde o to, kdo nejvíce prosadí svůj vliv, aby mohl zároveň s tím získat také největší kontrolu nad distribucí ropy a zemního plynu z postsovětských republik. Nejbližší k dosažení tohoto cíle jsou dnes USA ve spolupráci s Pákistánem, který zatím hraje úlohu jejich regionálního exponenta.

Pákistán byl po celou dobu sovětské okupace svatyní afghánskému odporu a také útočištěm pro mnoho uprchlíků. Ve druhé polovině minulého desetiletí podporoval Paštuny a s tichým pozhánáním Washingtonu také hnutí Tálibán. Ambice Pákistánu výrazně narostly po rozpadu SSSR – směřují k Tádžikistánu, ke zdrojům ropy a zemního plynu postsovětských republik a k možné regionální spolupráci s Uzbekistánem. Dlouholetá osa Washington–Islámábád tak přešla z období ideologického (typického pro celou dobu studené války) do období geopolitického. Cílem Pákistánu je „vstoupit do světové geoeconomie,“⁷⁾ uchovat si statut jaderného státu, ovlivňovat vývoj v Kašmíru a mít přátelsky nakloněnou vládu v Afghánistánu.⁸⁾ U třetího cíle by se však mohly vyskytnout problémy. Mušararovi se nepodařilo zabránit vstupu Severní aliance do Kábulu, navíc by ho mohlo ohrozit, kdyby se do paštunské oblasti jeho země uchýlilo větší množství tálibů z Afghánistánu.⁹⁾

Dalším aktérem nové velké hry je Írán, který má s Afghánistánem společnou hranici v délce 900 km. Navíc vývoj dal zapravdu názoru, se kterým jako první přišel právě Teherán – východiskem může být jediné vytvoření takové kábulské vlády, která by zahrnovala všechny důležité síly, včetně Paštunů, zásadně však bez těch, kteří se zkompromitovali v Tálibánu. Ve prospěch Teheránu hovoří i to, že mezi nejbližšími spolupracovníky bin Ládina není jediného Íránce.¹⁰⁾ Naproti tomu nepříznivé pro něj jsou jiné skutečnosti. Především je to skromný vliv ve Střední Asii, který se omezuje na dobré vztahy s Turkmenistánem, s nímž by se Írán rád spojil prostřednictvím produktovodů. Dále je to přetrvávající antiamerikanismus konzervativců v íránském vedení a jejich odmítavý vztah k dialogu civilizací. Přínosem pro sta-

bilizaci Střední Asie by bylo zejména oslabení antiamerikanismu v politice Teheránu a na druhé straně pak zmírnění amerických sankcí a snahy o izolaci Íránu v této oblasti, o jeho vyloučení ze hry o trasu plynovodů a ropovodů z postsovětských republik. Takový posun by posílil stabilitu celého regionu Střední Asie, a navíc by dále zúžil možnosti globálních teroristů.

Vedle již zmiňovaného dvacetimilionového Uzbekistánu zabírajícího plochu téměř 450 km² je potřeba připomenout i další dvě postsovětské republiky. Na severovýchodě to je Tádžikistán, hornatá země, která je zásobárnou vody pro celou oblast Střední Asie. Na rozloze 140 tisíc km² tam žije 5 milionů především persky mluvících obyvatel vyznávajících sunitské pojetí islámu. Jedná se o nejhudší zemi celého SNS, kterou již po několik let zmítá občanská válka. Břda širokých vrstev obyvatelstva kontrastuje s rozmařilým životem „paláce“ – v něm vládnoucí klan má ve svých řadách i tvrdé islamisty a ovládá vše včetně příchodu s heroinem, a navíc se cítí krytý přítomností ruské 201. motostřelecké divize. Jeho postavení však je velmi vratké – nejen kvůli nenávisti obyvatelstva, ale také v důsledku trvalých ozbrojených střetů se sousedním Uzbekistánem – jeho prezident podporuje tádžického rebela plukovníka Churdobejeva proti vládě v Dušanbe. Tádžický prezident Rachmonov zase neváhal užít služeb Uzbekického islámského hnutí, jehož velitel Juma Namanagani se stal jedním z blízkých spolupracovníků Usámy bin Ládina.¹¹⁾ Navíc má značný vliv na početnou tádžickou menšinu v severovýchodní části Afghánistánu, významnými veliteli Severní koalice byli Tádžikové Rabání a Masúd. Skupiny tádžických islamistů prošly výcvikem v Pákistánu a mohou kdykoliv zorganizovat jakoukoli provokaci.

Severozápadním sousedem Afghánistánu je Turkmenistán, kde na ploše necelých 5000 km² žije téměř 3,5 milionu obyvatel hlásících se k sunitskému pojetí islámu. Tím je podmíněna nedůvěra vůči sousednímu šíitskému Íránu, který je navíc regionálním spojencem Moskvy, z jejíhož vlivu se Turkmenistán chce vymanit. Stále více se orientuje na upevňování spolupráce s Tureckem a s USA, výrazně se otevřel také podnikatelům z Japonska a ze SRN. Zároveň s tím však má značné problémy s Uzbekistánem, který usiluje o prosazení své regionální hegemonie a chce se stát i privilegovaným spojencem USA v celé této oblasti.¹²⁾ Jeho největším bohatstvím jsou zdroje zemního plynu na východě a na západě pak rozsáhlá naleziště ropy.

Všichni tři severní sousedé Afghánistánu mají několik společných znepokojujících znaků: autokratické režimy, nízká životní úroveň širokých vrstev obyvatelstva, vzájemné řevnivosti nebo dokonce ozbrojené konflikty. Jejich současný vládcové by navíc mohli kampaň boje proti globálnímu terorismu zneužít ve svůj prospěch: mohou se k ní oficiálně přihlásit, na to konto dokonce získat investice ze Západu, aby pak sami rozhodovali o tom, jak se s nimi naloží. Zapojení do protiteroristické koalice by tak těmto režimům mohlo paradoxně pomoci k upevnění jejich pozic a k oddálení jejich pádu. Tato

skutečnost je naléhavou výzvou pro dva klíčové hráče jednání 2 + 6. Jak USA, tak Rusko by měly důkladně zvažovat kladné i záporné stránky režimů, se kterými v této oblasti spolupracují. Jim Hoagland varuje, že s diktátorskými režimy lze některé věci řešit rychleji než při styku s režimy demokratickými, ale dlouhodobé spojenectví s nimi by bylo návratem ke studené válce, kdy se taktická spolupráce s takovými režimy měnila v ideologické a strategické aliance.¹³⁾ Flora Lewisová vyjádřila názor, že al-Kajdá v průběhu října 2001 vyhrávala už jen tím, že nutila Američany k tomu, aby svými bombami zabíjeli civilisty, a zejména pak k tomu, aby si cestou úplatků zajišťovali podporu ze strany nenáviděných politiků a režimů.¹⁴⁾ Rozhoduje se tedy také o způsobech vládnutí v zemích této oblasti. Impozantní úspěch ve vojenské fázi boje proti globálním teroristům dal americkým politikům jedinečnou příležitost, aby ve vztahu k muslimskému a arabskému světu kladli důraz především na dlouhodobé zájmy a aby se přitom vyvarovali „chybného ztotožňování demokracie s jednoznačnou podporou Spojeným státům a jejich politice. Sdílení stejných hodnot nemusí znamenat slepou podporu přístupům USA k té či oné části světa.“¹⁵⁾

V této nové geopolitické hře tedy jde rovněž o to, jak USA a Rusko dokáží zkrotit ambice tádžických a uzbekických vůdců a předejít destabilizaci nejenom Afghánistánu, ale také této části Střední Asie. Úloha silnějšího jednoznačně patří USA – ty se mohou opírat o Pákistán, a navíc také o Uzbekistán, Tádžikistán a Turkmenistán, kam se jim podařilo výrazně proniknout v procesu obkličování Ruska z prostoru Střední Asie. Politické reprezentace těchto zemí jsou ochotny hrát úlohu satelitů USA. Naproti tomu Rusko může spolupracovat s nejmistí Íránem a poněkud vzdálenou Indií, které však v žádném případě nejsou jeho satelity. Dnes přitom nelze vyloučit, že hlavní aktéři se budou upínat především na své geopolitické a ekonomické zájmy. Marwan Bishara z American University of Paris píše o strategickém trojúhelníku Islámábád – Rijád – Ankara, který je krásně zaklíněn mezi Čínou a Rusko.¹⁶⁾ Navíc by umožnil minimalizovat vliv Indie, které v minulosti nejvíce vyhovoval 40 let trvající neutrální, sekulární královský režim.¹⁷⁾ Pro USA by tento trojúhelník mohl být silným pokušením k pokračující projekci vlastní síly v této oblasti světa, bohaté na zdroje energie, ale zároveň se vyznačující velkou nestabilitou. Takový Pax Americana by podle něho spočíval na dokonalé geopolitické alianci, ale postrádal by pevné sociopolitické základy. Znamenal by proto další destabilizaci již tak slabého a rozděleného arabského světa, který potřebuje spíše ekonomickou a politickou pomoc.

Pokud by v této nové Velké hře převážily geopolitické zájmy, pak můžeme očekávat minimalistickou variantu jejich výsledků. Ta by se omezila jen na Afghánistán, na vytvoření vlády, jaká by zajistila vnitřní klid a alespoň základní stabilitu této země. Sama o sobě může mít několik podob: USA se mohou zapojit do činnosti mezinárodních sil pomáhajících stabilizovat poválečný Afghá-

nist, nebo v rámci nové dělby mohou tuto práci přenechat svým spojencům.¹⁸⁾ Naproti tomu o maximalistické variantě bychom mohli hovořit v tom případě, že USA a Rusko, jako hlavní aktéři této hry, by se dohodly také na dlouhodobějším řešení nejen pro Afghánistán, ale také pro jeho tři severní sousedy a s nimi i Kazachstán. Základními předpoklady pro její naplnění jsou zbourání starých předsudků a nenávisti a vytvoření prostředí, ve kterém by se dále postupně upevňoval právní stát a lidská práva, nedotknutelnost lidského života a další hodnoty. Frederick Bonnart připomíná, že to však bude záležitost „dlouhodobé a trpělivé politiké, hospodářské a výchovné práce... která potrvá desetiletí“.¹⁹⁾ Nejvyšší činitelé Financial Services Volunteer Corps, neziskové organizace, která pomáhá vytvářet finanční systémy v nových tržních ekonomikách, zdůrazňují, že základní podmínkou úspěchu bude uspokojení nejnaléhavějších potřeb a zlepšení každodenního života zejména při zajišťování potravin, bydlení, zdravotnictví a vzdělání.²⁰⁾

eichler@iir.cz

¹⁾ Na dalším místě mezi motivy sovětského vpádu do Afghánistánu je uváděna dávná ruská snaha postoupit blíže k teplým mořím (takto věc posuzoval Zbigniew Brzezinski) a existuje rovněž ideologická interpretace, podle které tím SSSR chtěl potvrdit svoji pověst spolehlivého ochránce spráteletých režimů v tzv. třetím světě.

²⁾ Citováno podle: Marie Jégo: L'Ouzbékistan renforce ses liens avec Washington. *Le Monde*, 24. 11. 2001.

³⁾ Blíže viz: Jean-Jacques Bozonnet: L'Ouzbékistan dans l'attente du pactole occidental. *Le Monde*, 22. 10. 2001.

⁴⁾ Blíže viz: Hervé Kempf: Jusuq' en 1998, Les Etats - Unis ont été les maîtres d'oeuvre des projets gaziers des talibans. *Le Monde*, 21 - 22. 10. 2001.

⁵⁾ Citováno podle: L'entourage très pétrolier de George W. Bush. *Le Monde*, 13. 11. 2001.

⁶⁾ Blíže viz: Richard Labevière: La course aux richesses pétrolières. *Le Monde*, 21. - 22. 10. 2001.

⁷⁾ Chaurpade Aymeric, THUAL François: Dictionnaire de Géopolitique. Etats, Concepts, Auteurs. Elipses, Paris 1998, str. 302.

⁸⁾ Jim Hoagland: Democratic Leaders Are America's True Allies. In: *International Herald Tribune*, 9. 11. 2001.

⁹⁾ Olivier Roy: Les talibans ne sont pas des guerilleros, c'est un mouvement urbain. *Le Monde*, 17. 11. 2001.

¹⁰⁾ Mouna Naim: Téhéran entend de profiter de la crise pour sortir de son isolement et peser sur une future solution politique à Kaboul. *Le Monde*, 2. 11. 2001.

¹¹⁾ Blíže viz: Sophie Shibab: Au Tadjikistan, la guerre conforte un pouvoir pro - russe discrédité. In: *Le Monde*, 1. 11. 2001.

¹²⁾ Blíže viz: CHAUPRADE Aymeric, THUAL François: Dictionnaire de Géopolitique. Etats, Concepts, Auteurs. Elipses, Paris 1998, str. 391-393.

¹³⁾ Jim Hoagland: Democratic Leaders Are America's True Allies. In: *International Herald Tribune*, 9. 11. 2001.

¹⁴⁾ Flora Lewis: A Geopolitical New Deal: Realism Mean Helping the World. *International Herald Tribune*, 8. 11. 2001.

¹⁵⁾ Shaha Aliriza and Laila Hamad: A Time to Help Mideast Democrats.

¹⁶⁾ Marvan Bishara: With Its New Muslims Alliance, U. S. Risks Further Instability. *International Herald Tribune*, 24. - 25. 11. 2001.

¹⁷⁾ Sunanda K. Datta - Ray: The Great Game, With India and Pakistan as Leading Player. In: *International Herald Tribune*, 3. 11. 2001.

¹⁸⁾ Ivo H. Daadler and James M. Lindsay: Bush Has an Obligation to Build an Afghan Peace. *International Herald Tribune*, 24.-25. 11. 2001.

¹⁹⁾ Frederick Bonnart: Don't Blast Afghanistan and Set Off a Wider Conflagration. *International Herald Tribune*, 29. - 30. 9. 2001.

²⁰⁾ Andrew Spindler, John Walker: For a Safer World, Promote the Rule of Law and Sound Banking. *International Herald Tribune*, 8. 11. 2001, 17. 10. 2001. *International Herald Tribune*, 20.-21. 10. 2001.

Reakce

RADOMÍR JUNGBAUER

Organizace amerických států na teroristické útoky v USA

Teroristické akce proti Spojeným státům odsoudil všechen civilizovaný svět včetně OSN, NATO, Evropské unie, Organizace islámské konference, Ligy arabských států, Organizace africké jednoty, ANZUS, APEC atd. Stranou nezůstala ani nejstarší regionální organizace na světě – Organizace amerických států (OAS), sdružující všechny americké státy, přičemž Kuba se již 40 let jednání neúčastní.

Právě v den teroristických útoků na Spojené státy probíhalo v Peru zvláštní zasedání Valného shromáždění OAS. Tento nejvyšší orgán celé organizace uctil minutou ticha památku nevinných obětí a tentýž den aklaamací schválil prohlášení, jež nanejvyšší ostře odsoudilo teroristické útoky, k nimž došlo ve Spojených státech, demonstrovalo nutnost posílit spolupráci na kontinentě v zájmu boje proti teroru a vyjádřilo plnou solidaritu s lidem i vládou USA.

Dvě hodiny po útocích na New York a Washington ministr zahraničních věcí USA Colin Powell ve svém vystoupení na půdě OAS v Limě uvedl, že postiženými byly všechny demokratické země. Vedle toho generální tajemník OAS César Gaviria ve stejný den oficiálně odsoudil teroristické akce proti USA a zdůraznil, že tyto činy jsou útokem nejenom proti nim, ale zároveň proti všem demokratickým a svobodným státům světa.

O několik dní později a v souladu s ustanovením téměř zapomenuté Meziamerické smlouvy o vzájemné pomoci brazilská vláda požádala o svolání poradního orgánu, aby posoudil opatření, která by měla být přijata k zachování míru a bezpečnosti na kontinentě.

Zmíněná meziamerická smlouva z roku 1947, známá též jako Riodejaneirský pakt, se za studené války stala důležitou součástí institucionálního mechanismu obrany západní polokoule a společně s Chartou OAS z roku 1948 vytvořila primární politickou i mezinárodněprávní základnu meziamerického systému. Jedná se o klasickou smlouvu o kolektivní bezpečnosti, která se stala přímým vzorem pro založení Západoevropské unie a NATO a jež byla namířena především proti mimokontinentálnímu komunistickému nebezpečí. Avšak již v 70. letech skomírala, přičemž pokus o její oživení přizpůsobením textu aktuálním potřebám v roce 1975 (Protokol ze San José) ztroskotál, když odsouhlasené pozměněné znění této smlouvy nebylo dostatečným počtem účastnických států ratifikováno.

Po kolapsu komunismu a rozpadu bipolárního světa se soudilo, že v nových podmínkách Riodejaneirský pakt přestal být funkčně užitečný, a některými politiky byl dokonce označován za „mrtvé“ ujednání. Nicméně zrušen nebyl a po formálně právní stránce byl stále platným mnohostranným ujednáním, které v souvislosti s teroristickými útoky proti USA nečekaně nabylo na novém významu.

Na základě zmíněné brazilské žádosti Stálá rada OAS dne 19. září energeticky odsoudila teroristické útoky proti Spojeným státům a zhodnotila je jako zřetelnou hrozbu míru a bezpečnosti na polokouli. S odvoláním na příslušná ustanovení Meziamerické smlouvy o vzájemné pomoci se Stálá rada v souladu s čl. 12 rozhodla působit dočasně jako poradní orgán a na základě čl. 11 svolat na 21. září schůzi ministrů zahraničních věcí amerických států za účelem dohody o opatřeních, jež by měla být přijata v zájmu společné obrany kontinentu a udržení míru i bezpečnosti na něm.

V uvedený den se uskutečnila hned dvě Poradní zasedání ministrů zahraničních věcí amerických států. První se konalo jako setkání poradního orgánu OAS, který vedle Deklarace solidarity s vládou a lidem USA schválil rezoluci s názvem Posílení spolupráce kontinentu za účelem zabránění, potření a vykořenění terorismu, jež stanoví řadu konkrétních opatření směřujících k okamžitému posílení boje proti terorismu jak na kontinentě, tak v širším měřítku.

Dokument mimo jiné vyzval členské státy, aby využily všechny nezbytné a dostupné prostředky k pronásledování, zadržení a potrestání těch, kdo jsou odpovědní za nedávné útoky, jakož i k zabránění jejich opakování. Potvrdil rovněž nezvratnou vůli signatářských států přijímat opatření k zabránění činnosti teroristických skupin na svém území, upevňovat příslušnou spolupráci v regionálním i mezinárodním rámci, zkvalitnit vzájemnou součinnost v soudnictví včetně výměny informací, podnikat příslušné kroky v oblasti financí a případně vydávat teroristy za účelem jejich stíhání ve státě, kde zločin spáchali.

Druhé zasedání proběhlo jako schůze poradního orgánu v rámci Meziamerické smlouvy o vzájemné pomoci, jež přijala rezoluci Teroristická hrozba Americe. Tento dokument se v preambuli odvolává na právo na individuální i kolektivní sebeobranu, zakotvené jak v Chartě OSN, tak i v Meziamerické smlouvě o vzájemné pomoci. V operativní části rezoluce se pak uvádí, že teroristické útoky proti USA jsou útoky proti všem americkým státům a že v souladu s příslušnými ustanoveními Riodejaneirského paktu i zásadou kontinentální solidarity všechny účastnické státy dané smlouvy si vzájemně poskytnou účinnou pomoc při čelení takovými útokům (čl. 3) a hrozbě podobných útoků proti kterémukoli americkému státu (čl. 6).

Současně byl vytvořen příslušný výbor za účelem potřebných konzultací a přijímání dalších opatření, který v ad hoc rezoluci vyjádřil vůli k poskytování další pomoci a podpory jak USA, tak i mezi jednotlivými účastnickými státy v souladu s ustanoveními Riodejaneirské smlouvy a k zabránění budoucím ozbrojeným akcím teroristů. Zároveň bylo rozhodnuto v souladu s články 51 a 54 Charty OSN informovat Radu bezpečnosti OSN o této rezoluci, jakož i o jakémkoliv dalším kroku, který dotyčný výbor v dané záležitosti podnikne.

Bezpečnostní a obranná politika EU v roce 2001 – mírný pokrok v mezích dohody?

Zasedání Evropské rady v Nice v prosinci 2000 nesplnilo zcela očekávání francouzského předsednictví ani v oblasti rychlého budování Evropské bezpečnostní a obranné politiky (EBOP), kterou považovali Francouzi za jednu ze svých předsednických priorit. Evropská unie pokročila v několika důležitých oblastech, jako je např. definování a vytváření vojenských i nevojenských prostředků ke zvládnání krizí na první vojenské plánovací konferenci EU v listopadu 2000, kde byl podrobněji rozpracován Evropský základní cíl (European Headline Goal, EHG), včetně deklarace národních příspěvků na jeho naplnění. V institucionální rovině se EU dohodla na přeměně přechodných institucí EBOP na stále – prvním stálým orgánem byl Politicko-bezpečnostní výbor, PBV (22. 1. 2001), poté Vojenský výbor EU (9. 4.) a konečně posledním Vojenský štáb EU (11. 6.).

Současně s vytvořením permanentních orgánů odpovědných za oblast EBOP mohla EU pokročit i na poli budování stálých vztahů mezi EU a NATO, včetně konzultačních a kooperačních mechanismů v případě krize. Pro mnohé země bylo také důležité získat konečnou představu o pozici EU ohledně participace evropských členů NATO stojících mimo EU a kandidátských zemí EU na vojenských operacích sloužících ke zvládnání krizí pod vedením EU. Podle Francie měla tato rozhodnutí umožnit Evropské unii rychlou přípravu na operace v celém spektru petersberských úkolů – od záchranných a pátracích operací, přes mírové operace až po akce na vynucení míru za použití síly. Francii se také na poslední chvíli podařilo dosáhnout kompromisu ohledně smluvní úpravy EBOP. Smlouva z Nice o EU tudíž obsahuje upravené články 17, 25 a 27 definující postavení Politicko-bezpečnostního výboru, principu posílené spolupráce v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky a nové struktury vztahu EU a NATO, která vypouští předchozí roli Západoevropské unie.

Nevojenská dimenze EBOP

Francouzská snaha o radikální pokrok v oblasti EBOP během jejího předsednictví, završený nejlépe smluvním závazkem, přehlížela několik oblastí důležitých pro menší státy Unie, které měly převzít předsednictví v roce 2002 – Švédsko a Belgie. Švédsko vzhledem ke své složitější vnitropolitické situaci, pokud jde o podporu vojenských projektů v rámci EU, přirozeně zdůrazňovalo nutnost vyváženosti rozvoje EBOP v obou dimenzích – vojenské i nevojenské. Nevojenská dimenze zvládnání krizí, včetně rozvoje policejních kapacit EU pro operace v zahraničí, se tedy stala důležitým tématem první poloviny roku 2001. Členské státy EU se zavázaly k vytvoření obdobného sboru rychlé reakce do roku 2003 i v policejní oblasti, složeného z 5000 policistů, z nichž alespoň 1000 má být nasaditelný do 30 dnů.

Švédsko společně s některými dalšími

postneutrálními státy vidí v této oblasti přirozenou komparativní výhodu EU pro posílení stávajících komplexních mírových operací, kde podobné síly a prostředky citelně chybějí. Policejní síly EU by se mohly v budoucnu podílet na výcviku místních policistů v krizových regionech a v prvotní fázi po ukončení bojů by je mohly nahradit jako neutrální aktéři schopní kontrolovat teritorium, obnovit veřejné bezpečí a přispět k obnově lokální administrativy. Pro policejní síly členských států EU ovšem tento cíl nebude vůbec snadný, protože na rozdíl od vojáků účastnících se již desetiletí mírových operací se policejní činnost v zahraničí nestala doposud důležitou součástí jejich úkolů a hlavního poslání. Evropská unie se také bude muset vypořádat s rozdílnou strukturou svých policejních sil, často jejich úplně jiným výcvikem, pokud jde o používání vlastních zbraní (v řadě evropských států nejsou řadová policisté ozbrojeni střelnými zbraněmi), a schopností mezinárodní spolupráce jednotlivců nebo malých skupin, v nichž policejní síly operují. Novinkou bude masovější nasazení evropských policejních sil v operacích na zvládnání krizí nejenom pro policisty samotné, ale také pro evropskou veřejnost, která doposud vnímala jako prioritní úkol policistů ochranu pořádku a bezpečnosti ve vlastní zemi, co nejbliže občanům, kteří je platí ze svých daní.

Vztahy s kandidáty a dalšími nečlenskými zeměmi EU

Švédsko zároveň muselo vylepšovat programovanou pověst EU, pokud jde o vztahy k „třetím zemím“, především evropským členům NATO stojícím mimo EU (Non-EU European Allies, NEEA) a ostatním kandidátským zemím EU. Ty se cítily odstrčeny na vedlejší kolej, byť zde již od zasedání Evropské rady ve Feiře v červnu 2000 existoval způsob dialogu o otázkách EBOP. Ten však stanovoval pouze minimální počet kontaktů a zasedání ve formátu 15+15 (země EU+obě výše zmíněné skupiny), resp. 15+6 (země

EU+6 zemí NEEA) na úrovni ministerské i pracovní. Francie jako předsednická země ovšem chápala tato setkání absolutně formálně a k žádné podstatnější výměně názorů zde nedocházelo. Tlak na zlepšení participace těchto států na operacích EU na zvládnání krizí podle dříve existujícího modelu ZEU (pro 6 zemí NEEA) byl podrobněji specifikován na tu část rozhodovacího mechanismu EU, předcházející vlastnímu rozhodnutí o zahájení operace (decision-shaping).

Evropská unie nakonec v Nice představila svou představu jdoucí zřejmě na hranu kompromisu členských zemí, kdy především Francie a Řecko chtějí zachovat naprosto jasnou a nepřekročitelnou hranici mezi členskou a nečlenskou zemí EU v této oblasti. V době krize mají být tyto konzultace zintenzivněny, potenciálními přispěvateli z nečlenských zemí mají být informováni o záměrech EU (se speciálním přihlédnutím k pozici šesti zemí NEEA jako členům NATO) a v případě operací odehrávajících se v jejich geografické blízkosti a dotýkajících se jejich důležitých bezpečnostních zájmů budou konzultováni ještě podrobněji. Po odsouhlasení konceptu operace budou tyto státy vyzvány k deklarování své ochoty se jí zúčastnit (pokud budou použity prostředky a síly NATO) nebo budou pozvány Unii k témuž (pokud půjde o operaci používající pouze prostředky a síly EU). Důležitou roli při řízení operace má hrát Výbor přispěvatelů jako hlavní konzultační fórum pro každodenní záležitosti i pro případnou úpravu operačního konceptu, byť konečné rozhodnutí bude vždy činit Politicko-bezpečnostní výbor EU. Tak bude zachována rozhodovací autonomie EU, důležitá pro řadu jejích členských zemí, i principy zakotvené ve Smlouvě o EU.

Většina „třetích zemí“ by se zřejmě s tímto modelem smířila, kromě jedné, nacházející se v dosti odlišné strategické, geopolitické i historické situaci. Touto klíčovou zemí a v současnosti i neuralgickým bodem pro EU i NATO je Turecko. Turecko se nachází ve velmi nestabilní části světa (13 ze 16 scénářů NATO potenciálních konfliktů v euroatlantické oblasti se odehrává v blízkosti Turecka), má problematický vztah k EU (je sice oficiálním kandidátem členství, ale vzhledem k tomu, že doposud nespĺňuje politická kritéria členství, nemohla ani začít vyjednávání o přistoupení jako v případě ostatních 12 kandidátských zemí), včetně dlouhodobého konfliktu s Řeckem, týkajícího se také otázky rozděleného Kypru. Zároveň je Turecko velmi citlivé na oslabování své bezpečnostní pozice, byť by šlo o spíše formální postavení v rámci ZEU, které nemělo žádné kolosální reálné dopady. Turecko tedy na rozdíl od ostatních 14 „třetích zemí“ nemá

ani dohlednou perspektivu členství v EU, ani důvěru v motivy EU. Obava z izolovanosti a možných bezpečnostních dopadů na Turecko v případě akcí EU v jejím nejbližším okolí je klíčovým prvkem pro tureckou pozici. Proto Turecko (především vlivný turecký generální štáb) blokuje uzavření dohody mezi NATO a EU o automatickém přístupu k aliančním prostředkům. Tento tvrdohlavý turecký postoj, který staví na principu schvalování každé jednotlivé žádosti EU, se nepodařilo oslabit ani společnému britsko-americkému kompromisnímu návrhu z června 2001. Nová Bushova administrativa je navíc v současné kampani proti terorismu mnohem více zaměřena na roli Turecka jako svého hlavního spojence na Středním východě, a nebude tedy na Ankaru nikterak naléhat.

Nejradikálněji se v roce 2001 změnila pozice Ruské federace v bezpečnostní politice EU. Na konci roku 2000 byla ruská pozice na úrovni ostatních „třetích zemí“, byť podpořená vizí společných summitů EU–Rusko. Pro Rusko a zvláště prezidenta Putina se stávala EU klíčovým strategickým partnerem pro posílení vlastního postavení, ustavení nového bezpečnostního systému v Evropě a vyvažování role USA ve světě, případně NATO v Evropě. Odtud plynula i úporná ruská snaha o silnější institucionalizaci vzájemných bezpečnostních konzultací. V hektické atmosféře po teroristických útocích z 11. září se uskutečnil další summit EU–RF, kde k překvapení mnohých belgických premiérů reprezentující předsednickou zemi EU souhlasil s ruským návrhem na pravidelné měsíční konzultace s EU. Tento neobvyklý krok výrazně pozměnil rovnováhu konzultačních mechanismů odsouhlasených v Nice, protože Rusko získává kvalitativně lepší možnosti častějších konzultací s EU nežli kterákoliv jiná nečlenská země EU, včetně šesti zemí NEEA (které jsou v rámci NATO spojenci 11 zemí EU).

Bruselské hrátky

Vztahy EU–NATO se prozatím odehrávají v rámci čtyř expertních pracovních skupin a pravidelně dohodnutých konzultací mezi Politicko-bezpečnostním výborem a Severoatlantickou radou, případně též vojenskými výbory obou organizací. Systém úzké spolupráce v případě krize je doposud komplikován neexistencí komplexní dohody o těchto procedurách, včetně automatického přístupu EU k prostředkům a silám NATO pro operace pod strategickým řízením a politickou kontrolou EU (především jde o plánovací prostředky SHAPE; systémy řízení, velení a komunikace; případně americké prostředky strategické letecké či námořní přepravy a satelitního průzkumu). Tato dohoda nemohla být prozatím podepsána pro neexistenci aliančního stanoviska, které blokuje z výše zmíněných důvodů Turecko. Podobně jsou omezeny i další praktické kroky k posilování připravenosti na evropské operace za použití prostředků a sil NATO, ať již jde o identifikaci evropských velkých struktur v rámci aliančních vojenských struktur, nebo role Zástupce vrchního velitele spojeneckých sil v Evropě (DSACEUR) v operacích EU.

V roce 2001 se také projevovalo postave-

ní Politicko-bezpečnostního výboru jakožto nového klíčového orgánu SZBP a EBOP. Jeho výhodou je umístění v Bruselu, velvyslanecká úroveň a zasedání dvakrát do týdne, které umožňuje reagovat na aktuální vývoj krizových situací mnohem lépe a detailněji. Doposud ovšem existuje dichotomie mezi orgány vázanými na ústřední národní orgány (Rada pro všeobecné záležitosti složená z ministrů zahraničí; Politický výbor složený z politických ředitelů MZV) a orgány vázanými na Brusel (PBV a COREPER) plus podobně rozdělená pozice Vysokého představitele pro SZBP Javieru Solany (odpovědného vládním) a komisaře pro vnější vztahy Ch. Patteny (člena Komise). Vcelku komplikovaný mechanismus rozhodování v rámci SZBP a EBOP může dostačovat v případě dlouhodobějších akcí a prevence konfliktů, ale nemusí zaručovat dostatečnou akceschopnost a vnitřní jednotu v případě akutních krizí, jakou byla v průběhu roku 2001 například Makedonie. Spolupráce EU a NATO nebyla při zvládnutí této krize nejhorší, ovšem vojenskou část odzbrojování albánských povstalců i zde plně řídilo NATO. Po ukončení operace *Essential Harvest* bude role EU nadále růst, především s posilováním Monitorovací mise EU v Makedonii, což ukáže mezery a slabá místa ve stávajících rozhodovacích strukturách SZBP a EBOP v rámci Evropské unie.

Vnitřní rozpory do budoucna

V následujících letech se členské země EU budou muset vyrovnat s rostoucím rozporem politických ambicí Unie v bezpečnostní oblasti a omezených možnostech členských zemí radikálně zlepšovat své prostředky a schopnosti ke zvládnutí krizí. Jako komplikované se ukázalo již samotné zastavení poklesu reálných výdajů na obranu ve většině zemí EU. Příspěvky deklarované k naplnění EHG v listopadu 2000 nebyly do další plánovací konference EU (Capabilities Improvement Conference) konané 19.–20.

11. 2001 příliš posíleny, podobně jako se neobjevily další projekty na odstranění hlavních bílých míst v evropských kapacitách na zvládnutí krizí. Vlajkový projekt vylepšení schopností strategické přepravy, letoun A400M, který má začít vyrábět Airbus (ovšem s dodáním prvních kusů až v roce 2007). Devět evropských vlád sice podepsalo v červnu 2001 na pařížském aerosalonu objednávku 212 kusů, ovšem německá část objednávky je stále nejistá. V podobně rozpolceném duchu se nese také debata o financování budoucích vojenských operací EU. Sporným bodem je především princip společných nákladů, které by buď měly být minimální a většinu nákladů by tak nesly participující státy platící za své jednotky (jako je tomu v NATO), nebo by byl posílen komunitární princip a společné náklady by

byly větší, včetně příspěvků podle výše HDP na obyvatele v jednotlivých zemích Unie.

S těmito několika praktickými problémy se pak mívá politická debata o ambici vyhlásit schopnost operačního nasazení sil Evropské unie, včetně patřičných plánovacích a rozhodovacích mechanismů již na zasedání Evropské rady v belgickém Laekenu. Především Francie chápe tento krok jako důležitý politický signál o důvěryhodnosti EU jako politické síly ve světě. Již nyní je jisté, že takové prohlášení bude více deklaratorní a že Evropská unie bude v případě potřeby schopna pouze menších petersberských operací, navíc s využitím prostředků a sil NATO. Otázka strategické vojenské autonomie Evropské unie zůstane i nadále spíše zbožným přáním pouze některých Evropanů. Pomalý – ovšem v zásadě nepřerušovaný – pokrok při budování evropských kapacit pro zvládnutí krizí, ve vojenské i nevojenské oblasti, a spuštění stálých institucí EBOP jsou tedy hlavní body charakterizující rok 2001.

Bezpečnostní situace v Evropě, změněná po 11. září 2001, se dotkla částečně i oblasti EBOP. Především Německo se snažilo prosadit zahrnutí terorismu a boje proti němu do definice úkolů EBOP. Prozatím se většina členských zemí Unie postavila proti tomu a zvítězil pragmatický kompromis umožňující rozšíření evropských sil rychlé reakce o protiteroristické jednotky, které by se angažovaly v operacích na zvládnutí krizí při ochraně vlastních sil, ale boj s terorismem nebyl zahrnut jako další úkol EBOP. Otázka terorismu tedy zůstala i nadále komplexní mezpilířovou otázkou, s většinou aktivit EU spadajících pod III. a I. pilíř. Tato epizoda nicméně ukázala, že EBOP je rychle se rozvíjející oblastí evropské integrace a může se projevat v celé řadě nových požadavků na členské i kandidátské země. Nejenom z tohoto důvodu by bezpečnostní aktivity EU měly najít oprávněné místo i v českých bezpečnostních debatách.

khol@iir.cz

Veřejná zahraniční politika

OTTO PICK

Senát Parlamentu ČR pořádal 27. listopadu své 4. veřejné slyšení – jednalo se o zahraniční politiku. Agenda byla určena předem – bezpečnostní zájmy České republiky v rámci alianční politiky a proces evropské integrace. Třetí bod agendy byla podpora lidských práv, ale o tom se vlastně nemluvilo. Účast „veřejnosti“ byla omezena na seznam pozvaných veličin a celá akce vyzněla mediálně do prázdna. Kontroverzní projev předsedy Poslanecké sněmovny a ODS Václava Klause, přednesený na zasedání Evropského parlamentu v Bruselu 5. 12. 2001 byl mnohem přínosnější, protože rozvířil živou parlamentní a mediální debatu, a tím přispěl k veřejné rozpravě o výhodách a nevýhodách evropské integrace.

Slyšení zahájil prezident republiky, který si vybral NATO jako hlavní téma. Tvrdil logicky, že vzhledem k událostem 11. září vyžaduje alianční politika „nové promyšlení“. Nepřišel ale s návrhem, kterým směrem by se tento proces měl pohybovat. Současné naléhavé problémy Aliance nechal stranou a soustředil se na dlouhý výklad, proč by se Rusko nemělo stát členem NATO. Tento argument Václav Havel rozvinul do značné šíře, přestože o členství Ruské federace nikdo vážně neuvažuje. Jak později upřesnil ministr Kavan, přemýšlí se o „prohloubení a rozšíření“ spolupráce Ruska s NATO. Prezident republiky zdůraznil, že jednání s Ruskem vyžaduje „zdrženlivost, opatrnost a prozíravost“, a návrh dohodnutý s polským prezidentem v Lánech 17. prosince, že by Vladimir Putin měl být pozván na pražský summit NATO, byl proto překvapující.

Václav Havel si nechal ujit příležitost promluvit o klíčových otázkách, které musí v dohledné době NATO řešit. Události 11. září zpochybňovaly relevanci Aliance, včetně 5. článku Washingtonské smlouvy. Administrativa prezidenta Bushe zanechala svůj původní přísně unilaterální přístup k mezinárodním vztahům ve snaze vybudovat a udržet mezinárodní podporu v boji proti terorismu. V rámci této široké koalice hraje NATO jen vedlejší úlohu. Podpora států, jako jsou Egypt, Saúdská Arábie, Rusko, Uzbekistán, a ovšem Pákistán, je pro Spojené státy důležitější než podpora menších spojenců v NATO. Po vojenské stránce si Američané zachovali unilaterální přístup – stačí jim vždy věrná Velká Británie. Vývoj války v Afghánistánu vyvolal řadu kritických otázek o budoucnosti Aliance a je škoda, že senátní slyšení nenabídlo český pohled v této věci.

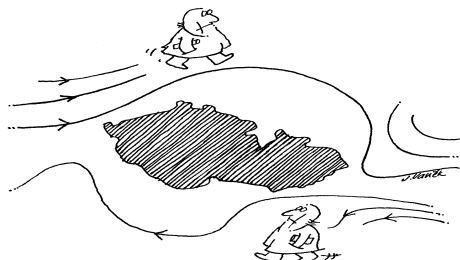
Prezident republiky přirozeně hovořil o rozšíření NATO. Po událostech 11. září se vyhlídky na druhou vlnu rozšíření paradoxně zlepšily. Česká republika důsledně prohlašuje, že podporuje politiku otevřených dveří, a je dobře, že hlava státu tento úmysl znovu potvrdila. Nebyla ale řeč o vytváření a prosazování alianční politiky České republiky – jak dalece plní své závazky vůči Alianci a do jaké míry se rozchází s bruselským pojetím aliančních potřeb, například v otázce nadzvukových stíhaček.

Předseda Senátu se soustředil na téma evropské integrace. Upozornil znovu na „demokratický deficit“ a vyslovil názor, že náprava leží v posílení role národních parlamentů spíše než v rozšiřování pravomocí Evropského parlamentu. Tento názor se nelišil podstatně od pohledu představitelů ODS, poslance Zahradila a dr. Bednáře. Petr Pithart kritizoval „erární“ pojetí informačních materiálů, které by měly vysvětlovat smysl členství v Evropské unii. Varoval též před „lehkomyslností politiků a občanů“ a citoval jako příklad výsledek irského referenda, které se vyslovilo proti smlouvě z Nice, aniž by si snad uvědomil, že tato kritika byla v určitém rozporu s jeho odmítnutím demokratického deficitu. Předseda Senátu uvítal rozhodnutí Evropské unie věnovat „více prostředků na svou bezpečnost a obranu“, ale v zásadě se nerozcházel s názory předsedů relevantních senátních a poslaneckých výborů a jiných účastníků, že Severoatlantická aliance a transatlantické vazby tvoří základ české bezpečnostní politiky.

Rada řečníků si stěžovala, že české zahraniční politice chybí koncept o konečném tvaru Evropské unie. Debata kolem „finalité“ už začala, ale prý ne u nás. Problém spočívá v tom, že nikdo nemůže dnes vědět, jak bude Evropská unie vypadat v polovině 21. století, ale to neznamená, že by se nemělo uvažovat o variantách možného vývoje.

Ministr zahraničí Jan Kavan však předložil věcný a souvislý obraz svých představ o budoucí Evropě, který vyústil vyjádřením uspokojení, že účastníci debaty se shodli, že budoucí Evropská unie bude tvořena národními státy a že se nikdo nevyslovil pro jejich zrušení. Stano-visko současné české vlády je jasné, a je škoda, že mediální odezva byla tak nepatrná.

Přes veškeré výhrady bylo senátní slyšení užitečné. Řada problémů zůstala stranou, ale alespoň zde byla poskytnuta příležitost k debatě o důležitých úkolech a problémech české zahraniční politiky. Možná, že očekávaní iniciátorů slyšení nebylo úplně naplněno, ale to nebyla vina institutu senátního slyšení.

Podobně jako Slovinsko, Chorvatsko či Bosna a Hercegovina oslavila i Makedonie své desáté výročí nezávislosti. Tato dekáda byla propletena řadou překážek, se kterými se Makedonie, jako nejmenší nástupnický stát socialistické Jugoslávie, musela utkat. Špičkou tohoto ledovce se stal současný konflikt mezi makedonskou armádou a ozbrojenými jednotkami z řad etnických Albánců.

Dne 8. září 1991 se uskutečnilo referendum o nezávislosti Makedonské republiky. K myšlence samostatnosti země se přihlásilo necelých 75 procent z celkového počtu voličů. O dva měsíce později, 17. listopadu 1991, byla parlamentem Makedonské republiky přijata ústava, na jejímž základě byla Makedonie ustanovena jako suverénní, nezávislý a demokratický stát. V její preambuli se uvádí, že republika Makedonie je ustanovena jako národní stát Makedonců, kteří zajišťují plnou rovnost všech občanů a trvalé spolužití Makedonců s Albánci, Turky, Vlasy, Romy a dalšími národnostmi žijícími v Makedonské republice. V současné době je tato ústava předmětem rekonstrukce a její nová, výsledná podoba by měla být zárukou ukončení více než půlroční krize v zemi. Samotná změna ústavy, o které se dá říci, že ve své formální podobě patřila k nejdemokratičtější v Evropě, pravděpodobně nebude stačit na zažehnutí tíživé situace v zemi. Významným dnům makedonské nezávislosti předcházela celá řada souvislostí, které přispěly nebo přímo ovlivnily makedonskou cestu k vytvoření suverénního a nezávislého státu.

Cesta Makedonie k nezávislosti

Makedonský nacionalismus, respektive nacionalismus makedonských Slovanů, se vyvinul relativně pozdě ve srovnání s ostatními nacionalistickými hnutími na Balkáně. Nacionalismus se v tomto subregionu rozvíjel postupně. Nejprve jako důsledek protitureckých nálad, jak tomu bylo v případě Řeka, Bulharska a Albánie, nebo jako projev nespokojenosti s rakousko-uherskou nadvládou. V posledních letech byl přehnaný nacionalismus příčinou řady konfliktů mezi jednotlivými balkánskými etniky navzájem. Na území, které je dnes známo jako Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM), se vystřídala celá škála mocenských vlivů. Zejména nadvláda osmanského impéria se stala významným podhoubím pro vznik nejrůznějších národních hnutí. V druhé polovině 19. století sílila snaha obnovit arcibiskupství v Ohridu, které bylo již v roce 1767 zrušeno Turky. Dne 23. října 1893 založili představitelé trvalého odporu proti Turkům Tajnou makedonskou revoluční organizaci (TMORO), která se později přejmenovala na Vnitřní makedonskou revoluční organizaci (VMRO). Cílem této organizace byla národní svoboda makedonského lidu. Dnešní vládnoucí strana VMRO-DPMNE je jednou z mnoha stran, které mají své kořeny právě v této organiza-

PŘÍBĚH ZVANÝ MAKEDONIE

MAREK ŽENÍŠEK

ci. Výsledkem snah za národní sebeurčení a svobodu bylo povstání zahájené 2. srpna 1903. Epicentrem se stala oblast kolem města Kruševa, ležící na jihovýchodě dnešní Makedonie. Druhého dne byla vyhlášena Republika Kruševa, která ubránila svou existenci deset dní. Přestože bylo povstání krvavě potlačeno a trvání této republiky bylo velmi krátké, mělo velký význam pro makedonské národní cítění. Samotný fakt, že v tuším feudálním systému Osmanské říše vznikla republika, byl ukázkou velké touhy makedonského lidu po vlastním samostatném, národním státu. Republika Kruševa se stala fenoménem pro další národněosvobozenecké hnutí v zemi. Současná makedonská hymna poukazuje na silné pouto s touto epizodou v dějinách makedonského národa. V jejím textu se píše, že znovu vlaje praporek Republiky Kruševa a tzv. mužů makedonského národního hnutí z přelomu 19. a 20. století – Gotse Delčeva, Pitu Gulihho, Dame Grujeva. Na uznání regionu jako autonomní republiky si makedonský národ musel počkat čtyřicet let. Status republiky Makedonii přidělil až Tito v roce 1944.

Po osvobození od nadvlády Turků po první balkánské válce v roce 1912 byla historická oblast Makedonie rozdělena mezi Řecko, Bulharsko a Srbsko. Pro většinu obyvatel bylo toto období velmi bolestivé, neboť právě na území Makedonie se odehrávaly nejtvrdší boje. Po skončení druhé balkánské války v roce 1913 dostalo Řecko, které bojovalo spolu se Srbskem proti Bulharsku, největší část historické Makedonie – tzv. Egejskou Makedonii, Srbsko Vardarskou Makedonii a Bulharsko pirinskou část s regionem Strumnica na východě současné Makedonie. Tyto balkánské mocnosti uplatňovaly svůj vliv a národní zájmy především prostřednictvím svých národních škol.

Makedonie hrála velmi významnou roli v průběhu první světové války. Slíbena byla Bulharsku, ale po prohře Centrálních mocností, jejichž spojencem bylo i Bulharsko, se území dnešní Makedonie stalo součástí Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (SHS). Italové sice navrhovali pro Makedonii autonomii s centrální administrativou v Bitole, ale nakonec to na definitivní rozhodnutí nic nezměnilo. Šest set tisíc Makedonců tvořilo necelých pět procent všech obyvatel SHS. Premiérem Pašičem byl v SHS uplatňován tzv. princip jednoho národa se třemi jmény a jazyky. Problém menšin v království měla vyřešit dohoda o menšinách z 5. prosince 1919, ale jelikož byli makedonští Slovane považováni za jižní Srby, nárok na výhody z této dohody se na ně nevztahoval. Až do druhé světové války se pro oblast pozdější jugoslávské republiky Makedonie užíval výraz Jižní Srbsko. Život v rámci Království Srbů, Chorvatů a Slovinců byl pro makedon-

ský národ doslova utrpením. Jakékoliv národní, politické a kulturní projevy Makedonců byly silně potlačovány. Makedonské a bulharské školy byly zavírány, intelektuálové byli perzekvováni a v procesu asimilace se přistoupilo k nuceným změnám koncovky příjmení z *-ov* na srbské *-ić*. Otázka makedonských Slovanů v zemi byla silně spjata se vztahy s Bulharskem, které v té době byly na nízké úrovni. Sedmdesátitisícová bulharská menšina tvořila v celém království půl procenta, což byl stejný počet jako např. Slováků. Příslušníci bulharské menšiny byli stejně jako Makedonci považováni za jižní Srby, dohoda o menšinách se na ně tedy také nevztahovala. Podobné problémy zažívalo osmdesát tisíc Makedonců v Řecku. Na základě konvence mezi státy o výměně obyvatel jich následně padesát pět tisíc Řecko opustilo a přešlo na území dnešní Makedonie.

Během druhé světové války Makedonie zažila další dělení svého území. Bulharsko poté, co se v březnu 1941 připojilo k mocnostem Osy, zabralo největší část Vardarské a Egejské Makedonie. Oblast kolem Tetova, Gostivaru, Debaru, Kičeva a Strugy, tedy západní pás dnešní Makedonie, kde žije převážně albánské etnikum, byla anektována Albánií, která byla spojena s Itálií personální unií. Ve stejném roce deklaroval ústřední výbor Komunistické strany Jugoslávie odboj proti okupantům a nabádal makedonské komunisty, aby se postavili do čela povstání proti nedobrovolné anexi a dělení Makedonie.

Období druhé světové války je pro makedonskou historii spjata s bojem za národní nezávislost a svobodu. V makedonských horách vznikaly partyzánské oddíly, které ke konci války čítaly okolo šedesáti tisíc bojovníků. V srpnu 1943 byla vytvořena první makedonská armádní jednotka, tzv. praporek Mirše Ačeva. V regionech bylo vytvořeno okolo pěti set Národních osvobozeneckých rad, které provizorně řídily zemi. Byly to první buňky nové, lidové vlády, jež umožnily svolání první schůze Antifašistického shromáždění Národního osvobození Makedonie (ASNOM) v říjnu 1943. Na jaře roku 1944 začala silná ofenziva Národní osvobozenecké armády Makedonie a s dobytím Tetova, 19. listopadu 1944, byla Makedonie zcela osvobozena. ASNOM prohlásilo Makedonii za samostatnou zemi a uznalo makedonštinu za oficiální jazyk nového makedonského státu. V roce 1945 byla cyrilice přijata jako písmo makedonského jazyka a ve stejném roce byla zformována gramatika v ucelený systém. Podle jugoslávské ústavy z roku 1946 se Makedonie stala jednou ze šesti federálních jednotek Jugoslávie. V průběhu komunistického období Makedonie zažívala svou národní obrodu. Zejména literární ja-

zyk, jako projev makedonské kultury a identity, se začal plně rozvíjet. Vývoj makedonské národní identity podpořil také významný akt v roce 1967, když byla ustanovena autokefální makedonská ortodoxní církev.

Cesta Makedonie k úplné nezávislosti a samostatnosti začala koncem osmdesátých let dvacátého století. Makedonie je jedinou zemí z bývalých jugoslávských republik, která svůj přechod uskutečnila mírovou cestou. Vše začalo v roce 1989 ústavními změnami, které vytvořily právní rámec pro vznik vícestranického systému. Začátkem roku 1990 se začal formovat systém politických stran. Politické strany je možno rozdělit do tří hlavních kategorií – nacionalisté, reformovaní komunisté a strany zastupující albánské etnikum. V únoru 1990 vzniklo tzv. Hnutí pro všechny makedonské akce (MAAK). Řídící skupinu tvořili především makedonští intelektuálové, kteří kritizovali Bulharsko a Řecko za postavení makedonské menšiny na jejich území. Představitelem tohoto hnutí se stal spisovatel Ante Popovski. O čtyři měsíce později založili radikální nacionalisté Vnitřní makedonskou revoluční organizaci – Demokratickou stranu národní jednoty (VMRO-DPMNE). Její v té době teprve pětadvacetiletý předseda a současný makedonský premiér Ljubčo Georgijevski proklamoval teritoriální nároky v jižním Srbsku. Veřejné vystoupení zástupců této organizace byla zaměřena právě proti Srbsku. Před parlamentními volbami v listopadu 1990 vznikla aliance tvořená MAAK a VMRO-DPMNE. Tito nacionalisté se stali vítěznou stranou a obsadili 38 křesel ve 120místním parlamentu, tzv. Sobranju.

Poté, kdy VMRO-DPMNE odmítla vytvořit koalici vládu spolu s představiteli albánských stran, byl sestaven kabinet z postkomunistického Sociálnědemokratického svazu Makedonie (SDSM), Strany demokratické prosperity (PDP – zastupující zájmy albánské menšiny), kterou založil učitel anglického jazyka z Tetova Nezvata Halili, a Liberální strany (LP), která stejně jako PDP vznikla v roce 1990. Po krátkém období tzv. úřednické vlády, vedené nezávislým Nikolou Kljusevem, se ujal premiérského křesla Branko Crvenkovski z SDSM. Předsedou parlamentního shromáždění se stal Stojan Androv, předseda Liberální strany, a prezidentem Makedonie byl zvolen Kiro Gligorov z SDSM. Přestože se na výkonné moci podíleli také tři Albánci z PDP, neznamenaly nové kroky kabinetu plnou podporu albánského etnika.

Samotný průběh referenda o nezávislosti Makedonské republiky byl bojkotován albánskou populací, čítající v té době podle oficiálních statistik bezmála jednu čtvrtinu obyvatel Makedonie. Také proces schvalování nové ústavy v parlamentu svědčil o nespokojenosti některých představitelů albánské menšiny, když hlasovali proti ní. Hlavním sporem, stejně jako o deset let později, se stala albánština. Zástupci albánských parlamentních stran byli přesvědčeni o nutnosti deklarovat albánštinu jako druhý oficiální jazyk v zemi. Začínající rozpory mezi některými albánskými zástupci a představiteli majority nakonec nezabrání

ly přijetí nové ústavy a následnému vyhlášení makedonské nezávislosti na Jugoslávii 20. listopadu 1991.

Nutno dodat, že mírový průběh vytváření makedonské státnosti byl z velké části podepřen snahou Kira Gligorova, prezidenta Makedonské republiky, domluvit se se Slobodanem Miloševićem za každou cenu. Relativně klidný odchod Makedonie z Jugoslávie bude jedna z mála epizod, z nichž se tento jugoslávský diktátor pravděpodobně nebude muset zodpovídat před Mezinárodním trestním tribunálem pro bývalou Jugoslávii v Haagu. Gligorov intenzivně vyjednával s generálem Jugoslávské lidové armády Adžičem a výsledkem byl odsun jugoslávských vojsk z Makedonie v březnu 1992. Bylo dohodnuto, že téměř veškerý vojenský arzenál na makedonském území bude přesunut na sever kvůli Miloševićovým vojenským plánům. Za relativně klidným a v míru vedeným průběhem ustavování makedonské nezávislosti je také skryta skutečnost, že Makedonie s dvěma procenty srbského obyvatelstva nebyla v té době pro Miloševićovu vizi Velkého Srbska nikterak zajímavá.

Období konsolidace nezávislé Makedonie

První okamžiky makedonské samostatnosti ukázaly, že multietnická, multireligiózní a téměř dvoumilionová Makedonie se bude muset utkat s mnoha nečekanými a pro ni velmi složitými překážkami. Již zmíněné protesty z řad albánské menšiny v průběhu osamostatňování země představovaly pro novou Makedonii jako unitární a národní stát Makedonců značné potíže. Problémy s vlastní identifikací jedné části obyvatelstva s novou, nezávislou Makedonií přehlušily na nějaký čas protesty ozývající se ze zahraničí. V roce 1992 uznalo Evropské společenství Slovinsko, Chorvatsko a Bosnu a Hercegovinu jako nezávislé státy, avšak Makedonii nikoliv. Tento negativní výsledek způsobily špatné vztahy s Řeckem, které použilo při hlasování své právo veta a zabránilo tak Evropskému společenství uznat Makedonii nezávislým státem. Spor se především týkal vlajky a názvu nového makedonského státu. Řecko považovalo název Makedonie za součást své národní identity a byl pro ně nepřijatelný. Ve skutečnosti se obávalo teritoriálních nároků Makedonie na řecké území s makedonským etnikem a uznat Makedonii jako stát by pro Řecko znamenalo uznat makedonskou menšinu žijící na severu země. Začaly se objevovat názvy jako Nová Makedonie, Horní Makedonie, později Středo-balkánská republika nebo Vardarská republika. Nakonec byla Makedonie 8. dubna 1993 přijata do OSN pod názvem Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM). Přestože značná část Bulharů považuje makedonštinu pouze za bulharský dialekt a konverzace mezi Bulharem a Makedoncem v národních jazycích je přístupnější ještě o něco více než mezi Čechem a Slovákem, bylo právě Bulharsko první zemí, která Makedonii uznala suverénním a nezávislým státem. Velkou roli v tom sehrála velmi silná vazba mezi makedonskými nacionalisty a Bulharskem. Vztahy s Řeckem byly

až do roku 1995 velmi napjaté. Řecko bránilo vstupu Makedonie do KBSE. V únoru 1994 pod vedením řeckého předsedy vlády Andrease Papandrea Řecko zrušilo veškeré obchodní linky s Makedonií a uzavřelo svůj konzulát ve Skopje.

Absence mezinárodního uznání Makedonie jako nezávislého státu měla za následek, že jí byl znemožněn přístup k mezinárodním finančním institucím, jako jsou Mezinárodní měnový fond nebo Světová banka. Makedonská ekonomika se tak dostala do tíživé situace. Od května 1992 uvalila Organizace spojených národů sankce na Srbsko. Vzhledem k tomu, že všechny dálnice, elektřina a telekomunikační sítě vedly přes tuto zemi a že dvě třetiny zemědělské produkce byly závislé na odbytu ze srbské strany, byly první roky pro makedonskou ekonomiku opravdu zkouškou ohněm. Navzdory důvěře v makedonský denár, osamostatněný od hyperinflační jízdy jugoslávské měny, a skutečnosti, že v roce 1993 byl průměrný měsíční plat v Makedonii čtyřikrát větší nežli v Srbsku nebo Černé Hoře, nebylo toto období pro makedonskou ekonomiku nikterak přívětivé. V důsledku řecké obchodní blokády, politického neuznání na mezinárodním poli, sankcí proti Jugoslávii a z mnoha dalších důvodů vyplývajících z vývoje na vnitřní scéně se inflace v Makedonii pohybovala v letech 1993–1995 mezi 20 a 30 procenty a HDP se snížil na polovinu.

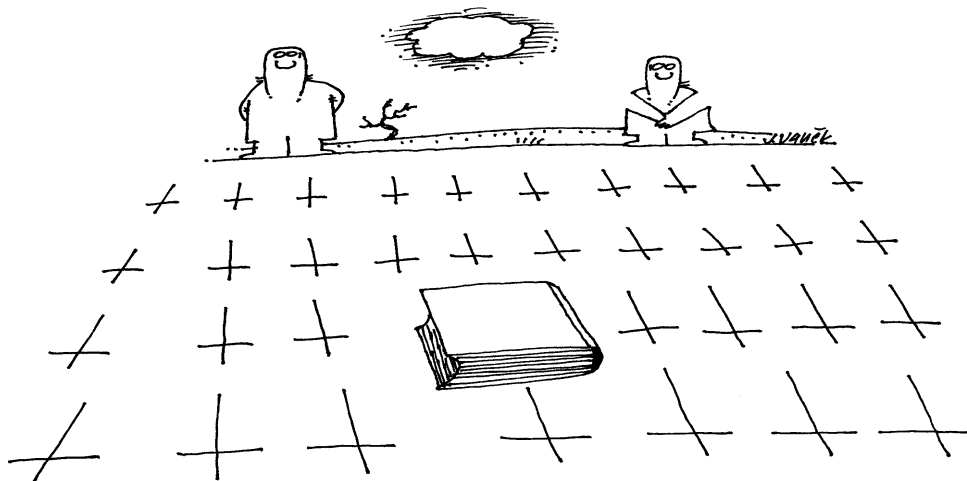
V roce 1994 se uskutečnily nové volby, jež VMRO-DPMNE bojkotovala, neboť neshodla s procesem privatizace v zemi a s peněžní politikou předešlé vlády. Vlády se ujaly stejné politické strany jako v předešlé vládě, navíc byla do vládního kabinetu přizvána Socialistická strana Makedonie (SPM). Naproti tomu Liberální strana v roce 1996 vládu opustila a přešla do opozice. Premiérem se stal opět Branko Cervenkovski a v přímých prezidentských volbách zvítězil znovu Kiro Gligorov. Po zrušení sankcí na Jugoslávii a řeckého obchodního embarga v roce 1995 se ekonomická situace v Makedonii začalo blýskat na lepší časy. Hrubý domácí produkt sice zaznamenal určitý růst, mnohem rychleji rostla ale také nezaměstnanost v zemi. Makedonie je stále řazena mezi nejchudší státy Evropy.

Rebelie, nebo boj za svobodu?

Podle sčítání obyvatel z roku 1994 žije v dvoumilionové Makedonii bezmála půl milionu Albánců. Údaje samotných Albánců se blíží až k čtyřicetiprocentní hranici. Oficiální verzi odpovídá fakt, že posledních parlamentních voleb se zúčastnilo přibližně stejné procento etnických Albánců. Avšak pro druhé číslo hovoří skutečnost, že sčítání obyvatel někteří Albánci bojkotovali a že během krize v Kosovu velké množství kosovských Albánců do Makedonie uprchlo a do dnes v ní nelegálně zůstalo. V Makedonii žijí i příslušníci dalších národností: 4 procenta Turků, 2,3 procenta Romů, 2 procenta Srbů, 0,8 procenta Muslimů (ti byli Jugoslávii uznáni nejprve jako národnost a v roce 1971 jako národ). Dále žije v oblasti kolem měst Bitoly, Resenu a Kruševa 0,4 procenta Vlachů, a dále pak 1,2 procenta dalších národností rozmístěných po celém území Makedonie. V některých oblastech severozápadní Makedonie, jako je tomu např. v Tetovu, Gostivaru nebo Struze, čítá populace albánského etnika nadpoloviční většinu. Když v roce 1912 vznikla Albánie jako nový, nezávislý a národní stát, zahrnovala pouze polovinu albánského obyvatelstva na jihu Balkánského poloostrova. Stejně tak při procesu nezávislosti jugoslávských republik vznikaly národní státy na etnickém principu, ale jejich hranice tomu neodpovídaly.

Přestože již v roce 1992 byly Makedonie a Slovinsko označeny jako jediné jugoslávské země s tolerantní národnostní politikou, musela Makedonie v průběhu své existence mnohokrát čelit národnostní nevraživosti mezi radikálními stoupenci jak minority, tak i majority.

Současná krize v Makedonii je eskalací nahromaděných problémů mezi dvěma radikálními tábory v zemi. Na jedné straně vládní obava z rozpadu už tak malého státu, na straně druhé se současné rozdělení moci a vlivu jeví jako silně nespravedlivé. Pravdou je, že přes všechna vládní usnesení a deklarace, podporující menšiny v zemi, je situace v některých oblastech zastoupení zcela nepřiměřená vůči danému stavu v zemi. Například albánská menšina, tvořící jednu třetinu obyvatelstva, má pouze o jednu hodinu

deně delší možnost vlastního vysílání v makedonské státní televizi MTV nežli čtyřprocentní turecké etnikum. Stejně tak poměr mezi zastoupením majority a všech menšinových etnik v zemi, například u Ústavního soudu v Makedonii, je 9:2. Při představě, že součet všech menšin v zemi činí bezmála polovinu obyvatelstva v Makedonii, jeví se tento fakt spolu s dalšími, obdobně zastoupenými oblastmi, přinejmenším jako nespravedlivý.

K tendencím udržet územní celistvost a národnostní převahu Slovanů v Makedonii a přerozdělit poměr zastoupení ve sféře vlivu v zemi se přidává faktor, který lze označit za snahu o destabilizaci země. Z něho pak plynou výhody pro černý obchod a mafii. Kriminální a nacionalistické zájmy byly příčinou každého balkánského konfliktu v posledních letech. Již v roce 1992 za pomoci uvalení sankcí na Jugoslávii vznikl velký prostor pro pašování obchodních artiklů a nejrůznějších surovin. Pro albánské pašeráky se během kosovské krize staly hranice mezi Makedonií a Kosovem pouhou formální linií na mapě. Stejně tak vazba mnohých makedonských Albánců na Albánii se ukázala jako velmi výhodná pro obchodníky se zbraněmi a drogami. I přesto, že Evropská unie poskytla Makedonii kompenzaci za sankce ve výši sto milionů ECU, nepodařilo se udržet ekonomiku na přijatelné míře a výsledkem byl velký rozmach černého trhu a pašování. Potom, co se Makedonie stala hlavním tranzitním územím, přes které se nelegálně dováželo nejvíce zboží do Jugoslávie, rozmístila OSN na jugoslávské hranici kontingent amerických vojáků.

Současná krize v Makedonii není náhodnou akumulací určitých známek nevrzivosti mezi etniky či snad dvěma náboženstvími, jak to některá média během uplynulých dob zjednodušeně prezentovala. Teze, že Albánci rovná se muslim a že jde o střet dvou náboženských kultur, se v určitých případech ukázala jako lichá. V samotné Albánii žije velké procento katolíků a podobně v Makedonii někteří Makedonci vyznávají islám. V Makedonii se nazývají Torbeši, jsou to Slované, kteří za dob turecké nadvlády přešli na muslimskou víru.

V roce 1991 mnoho etnických Albánců demonstrovalo na jihozápadě Makedonie ve městě Struga za vytvoření albánské autonomní republiky Illirida. V lednu 1992 Albánci žijící v Makedonii uspořádali referendum, v němž se většina vyslovila pro autonomii. Toto řešení by i dnes uvítala celá řada zainteresovaných osob, a to i s takovým rizikem, že autonomie v mnoha případech vede k federalizaci a od ní může být jen malý krůček k samostatnosti. Výjimku v současné Evropě tvoří snad jen Belgie a Velká Británie. Problémem však zůstává vytvoření hranic, které se z velké části nedají uspokojivě vytvořit. Symbolem albánské odporu proti majoritě v zemi se po zakázání činnosti a přechodu do ilegality stala od roku 1995 soukromá albánská univerzita v Tetovu. V tomtéž městě, a taktéž v Gostivaru, byla v roce 1997 vztyčena albánská vlajka uprostřed městského shromáždění. Toto chování považovaly nealbánské strany za protiusstav-

ní čin a napětí se tím stupňovalo. Touha Albánců stát se ústavním národem v Makedonii byla dlouho podporována samotnou Albánií, která uznala Makedonii jako nezávislý stát hned po jejím přijetí do OSN, ale byla proti přijetí Makedonie do KBSE. V roce 1996 albánský parlament přijal rezoluci o postavení Albánců v Makedonii, požadující více práv. Makedonská vláda to považovala za nepřijatelné vměšování se do vnitřních záležitostí státu a poukázala na skutečnost, že Albánie od roku 1990, potom co přestala být nejizolovanějším státem Evropy, neudělala žádný pokrok v otázce postavení makedonské menšiny ve své zemi. Situace se změnila až poté, kdy se premiérského křesla v Albánii ujal Fatos Nanno a Tirana se oficiálně přestala starat o Albánci v Makedonii. Zjednodušený názor, že Albánie podporuje myšlenku Velké Albánie, se tak stává pouhým mýtem v některých médiích. Důsledek realizace této myšlenky si uvědomují i samotní obchodníci z Albánie, kteří by museli ustoupit o mnoho odolnějším a finančně silnějším kosovským Albáncům. Během oficiální návštěvy albánské vládní delegace v Makedonii v roce 1998 pronesl Fatos Nanno projev, v němž se objevila myšlenka, že setkání a spojení všech Albánců se jednou uskuteční ve sjednocené Evropě.

Aktuální tak zůstává pouze myšlenka Velkého Kosova. Již v roce 1968 a 1981 se v Kosovu uskutečnily silné demonstrace za podporu myšlenky anektovat část Makedonie, obydlenu převážně albánským etnikem, ke Kosovu. Kosovo mělo v letech 1968–1989 status autonomní republiky v rámci Jugoslávie. Víze Velkého Kosova je prozatím závislá na tom, co se s Kosovem v budoucnu stane.

V roce 1998 se v Makedonii ujala moci vláda složená z VMRO-DPMNE a ze dvou albánských stran – Demokratické alternativy (DA) a Demokratické strany pro Albánci (DPA). Premiérem se stal Ljubčo Georgijevski, vicepremiérem pak lídr DPA Arben Xhaferi. Vláda musela řešit především tíživou situaci týkající se vysokého počtu uprchlíků přicházejících z Kosova. Nakonec byla Makedonie nucena uzavřít své hranice s Kosovem.

Překvapení přineslo oficiální uznání Tchajwanu makedonským vládním kabinetem v březnu 1999. Čína použila své veto v Radě bezpečnosti OSN a další působení tzv. UNPREDEP (UN Preventive Deployment Force) v Makedonii bylo znemožněno. Napětí mezi majoritou a minoritou v zemi se nadále stupňovalo. V prezidentských volbách v prosinci 1999 vyhrál ve druhém kole třiačtyřicetiletý rodák ze Strumnice Boris Trajkovski. Tomuto bývalému náměstkovi ministra zahraničních věcí, straníkovi z VMRO-DPMNE a vyznáním metodistovi pomohla v druhém kole podpora některých albánských voličů. Důvodem byl fakt, že snaha řešit vztahy mezi jednotlivými etniky patřila k jeho hlavním prioritám. Přestože byla Makedonie jako jediná z bývalých jugoslávských republik přijata do Rady Evropy již v roce 1996 a po celou dobu své samostatné existence byla prozápadní Makedonie dávana za příklad mírového a relativně klidného vývoje na

Balkáně, dostala se právě ona do popředí světového zájmu nedlouho po skončení kosovské krize.

Vláda vzešlá z voleb v roce 1998 musela na začátku roku 2001 přizvat k sobě SDSM, PDP a ještě další parlamentní strany a vytvořit tak širokou vládní koalici, která by byla schopna řešit krizi v zemi, jež začala ozbrojenými přestřelkami mezi radikály z řad etnických Albánců a policejními složkami v hornatém terénu severozápadní Makedonie na jaře 2001. Makedonie tak vstoupila do nového milénia s velkou nejistotou. Evidentní vazba mezi Kosovskou osvobozenou armádou (UÇK – Ushtria Clirimitore e Kosoves) a Národní osvobozenou armádou (UÇK – Ushtria Clirimitore Kombetare) v čele s Ali Ahmetim mnohdy stavěla NATO a Evropské společenství do tíživých situací. Nicméně za pomoci vyjednavců USA a EU a značného úsilí Vysokého představitele pro EU pro společnou bezpečnostní a zahraniční politiku Javieria Solany se podařilo přimět všechny zainteresované strany zasednout ke společnému stolu a 5. července 2001 bylo podepsáno příměří. Po vypracování několika mírových plánů, které postupně odmítali jak albánský představitel z PDP, DPA, a především Ali Ahmeti z UÇK, tak strany zastupující většinu v zemi, se přece jenom došlo k dohodě, jejímž cílem bylo odzbrojení povstalecké armády a změna ústavy, rozšiřující práva etnických Albánců v Makedonii. Dne 13. září 2001 začala operace NATO, nazvaná „Essential Harvest“. Jejím úkolem byl dozor nad dobrovolným odevzdáváním zbraní, jehož se ujalo na tři tisíce vojáků z patnácti členských zemí Aliance. A nedávno jsme byli svědky jejího úspěšného ukončení.

Nyní je řada na druhé straně, aby začala uplatňovat to, co slíbila. Snaha oddálit plánované změny či snad čekat na další eskalaci konfliktu, která by usvědčila povstalce, že nepřiznali skutečný počet zbraní, nasvědčuje tomu, že zatím se Bývalá jugoslávská republika Makedonie pořád ještě pohybuje po bludné cestě. Schválení ústavních změn 16. října 2001, které měly posílit práva etnických Albánců v zemi, se stalo velkou výzvou pro Makedonii. Avšak nedávný odchod SDSM ze široké vládnoucí koalice a přenechání tak většiny vládních křesel extrémním nacionalistům je další hrozbou pro pokojné a rychlé řešení krize v zemi. ○

mzenisek@post.cz

Literatura:

Eller, Jack David: From Culture to Ethnicity to Conflict, The University of Michigan, 1999.

Emmert, František: Makedonie nad propastí, Mezinárodní politika 4/2001.

Hasani, Enver: Dissolution of Yugoslavia and the case of Kosova, Tirana, 2000.

Lampadarios, Eleni A.: Macedonia's Story: Independence and the Early Years, Connecticut College, 2000.

Pavlovski, Jovan and Pavlovski, Mishel: Macedonia yesterday and today, Skopje, 1998.

Poulton, Hugh: Who are the Macedonians?, London, 2000.

Ústava Bývalé jugoslávské republiky Makedonie, 1991 www.oecd.org/puma/sigmaweb/profiles/maced/mac-5htm

Kauza Vlasov znovu před soudem

RICHARD
SEEMANN

Vlasov A. A. (1. 9. 1901 – 1. 8. 1946). V Rudé armádě od roku 1920 – generál poručík., (1942) velitel sboru i armádě, zástupce velitele Volchovského frontu, velitel 2. úderné armády (Volchovskij front), začátek jara 1942 obklíčen. Upadl do zajetí, v čele „Komitétu osvobození národů Ruska“ (KONR) a „Ruské osvobozené armády“ (ROA), která sestávala z vojenských zajatců (důstojníci a vojáci ROA, nazývaní „vlasovci“). V květnu 1945 zajat sovětskými oddíly. Na základě rozsudku vojenského kolegia Nejvyššího soudu SSSR oběšen.

BSE. Velký encyklopedický slovník. Hlavní redaktor A. M. Prochorov. Moskva 1997.

Heslo Vlasov A. A. neobsahuje.

SEC. Sovětský encyklopedický slovník. Hlavní redaktor A. M. Prochorov. Moskva 1980.

Vcelku bez zájmu našich i světových médií proběhlo v Moskvě v druhé polovině letošního roku rehabilitační řízení v případě A. A. Vlasova. U nás se po listopadu 1989 znovu otevřela diskuse o úloze tzv. Ruské osvobozené armády (ROA) v pražském povstání a jejího velitele generála Vlasova. Česká televize o tom natočila dvoudílný film, v němž se více méně konstatovalo, že Vlasov svým vystoupením 14. listopadu 1944 na Pražském hradě, kde byl založen Komitét pro osvobození národů Ruska, ustavil reálnou sílu, která usilovala o osvobození Ruska z bolševického jha. Již tehdy se o tom rozpoutala rozporuplná diskuse, vyšla řada publikací, přičemž se především vyzdvihovala úloha ROA při pražském květnovém povstání. Nešlo o novou látku, protože v šedesátých letech ji otevřel historik Karel Bartošek ve své knize „Pražské povstání 1945“ (Naše vojsko/SPB, Praha 1960). Šlo tehdy o výbušný materiál, protože kolem úlohy vlasovců při osvobozování Prahy se nevedly teoretické, ale především politické spory. Pro mnohé jejich akty to mělo tragické následky; stačí připomenout osobu vojenského velitele povstání generála Kutlvašera nebo člena České národní rady za KSČ Josefa Smrkovského. Ironií osudu, jak ukazují dokumenty, je však skutečnost, že aktérem operace ROA v Praze, při které padlo 300 jejích příslušníků, nebyl Vlasov, jak se často mylně uvádělo, ale velitel 1. divize ROA generál Buňačenko.

Vlasov byl proti pomoci povstání v Praze

Ten se naopak od samého začátku stavěl proti tomu, aby se jeho vojáci postavili proti Němcům a podporovali český odboj. Důvody udával přitom dva: Prvním byl názor, že by bylo předčasné zasáhnout do boje na české straně, protože se ještě neví, jak je vůbec orientován. Zdůvodňoval to zkušeností, že v čele partyzánských oddílů stojí sovětská důstojníci. Druhým důvodem, který Vlasov udával, bylo, že dal osobní slib velitelům německých armád v protektorátě polnímu maršálovi Schörnerovi, že ROA nebude

podporovat povstalce. Mezi Vlasovem, který byl zásadně proti ozbrojeným akcím, a Buňačenkem, který byl pro podporu povstání, došlo přímo na velitelství 1. divize ROA k ostrému střetu. Kromě velitele 1. pluku Archipova Vlasova nikdo nepodpořil a ten od této chvíle naprosto rezignoval a již se niče dalšího neúčastnil, ani do niče nezasahoval.

Ve světle těchto skutečností se poděkování České národní rady generálu Vlasovovi, že jeho vojska přišla na rozhlasovou výzvu na pomoc bojujícímu pražskému lidu, jeví dnes zcela jinak. Velitelé ROA vedli spor především o to, jak přežít a uniknout utahující se smyčce, která se stejně nakonec zadrhla na jejich hrdle. Ukazuje to i Buňačenkovo rozhodnutí, když zjistil, že ČNR po politické stránce nechce mít s ROA nic společného. Dal rozkaz okamžitě se z Prahy stáhnout a zajatým Němcům vrátit zbraně. Vlasov sám se pokusil ještě požádat švýcarské a údajně i švédské úřady o politický azyl. Byl odmítnut a nezdařil se ani jeho pokus odletět do Španělska a najít útočiště u Franka, jak se to například podařilo Léonu Degrellovi, veliteli valonských SS. Navíc neměl ani naději, že by ho přijali Britové a Američané, kteří bez milosti vydali Sovětům nejen příslušníky ROA, ale i proněmecké kozáky. Posledním pokusem byla žádost, kterou přednesl veliteli 25. tankového sboru generálu Fominovi, aby se sovětská vláda a Stalin, jehož osobně znal, vůči němu zachovali humánně za jeho zásluhy o záchranu životů statisíců ruských válečných zajatců, které soustředil v ROA. Informace, že mu údajně Fomin nabídl pistoli, aby se zastřelil, je více než nepravděpodobná, protože Stalin vydal rozkaz chytit Vlasova živého a přivést ho do Moskvy.

O rozsudku smrti bylo rozhodnuto již předem

Vlasov i jeho důstojníci si byli dobře vědomi, že když padli do rukou Němců, jsou již předem odsouzeni k smrti na základě proslulých Stalinových příkazů č. 270/41 a č. 227/42, podle nichž se vzdání, a tudíž

zajetí, považovalo za vlastizradu. Z toho plynoucí represe se vztahovaly i na jejich rodinné příslušníky, což bylo bez milosti splněno i v případě ženy a dcery Vlasovova syna Jakova, kteří po jeho zajetí byli odvedeni do gulagu. Jak se později ukázalo, nevyhnulo se to ani těm, kteří odmítli vstoupit do ROA, jak se stalo například i v případě generála Ponědělina, který plivl Vlasovovi do tváře jako zrádci, když ho verboval do ROA. Vojenským kolegiem byl obdobně jako Vlasov odsouzen k trestu smrti, protože padl do zajetí. Nad Vlasovem, Buňačenkem a dalšími jeho deseti veliteli byl rozsudek oběšením vynesen a proveden 1. srpna 1946. V komuniké se uvádělo, že odsouzení se dostali za různých okolností do fašistického zajetí, dobrovolně nabídli své služby v boji proti Sovětskému svazu a spáchali tím odporné zrádcovské činy. Stalo se tak po ročním vyšetřování, kdy Vlasov odmítal být označován za zrádce a vyzdvihoval své zásluhy při službě v Rudé armádě, za kterou obdržel Leninův řád, Řád Rudého praporu a medaili „XX. let RKKA“ (Dělnicko-rolnické Rudé armády). Aktivitu při vytvoření ROA zdůvodňoval svou snahou zachránit životy stovky tisíc zajatců, kteří za nelidských podmínek umírali hladu a zimou v německých táborech.

Údajně podle tzv. Mechlisových zápisů (L. Z. Mechlis [1889–1953] byl členem ÚV KSSS) někteří členové politbyra přesvědčovali Stalina, aby Vlasov nebyl odsouzen k trestu smrti vzhledem k jeho velitelské činnosti při bitvě o Moskvu v roce 1941 a záchraně Prahy. Nejvíce se měla tehdy angažovat tehdejší formální hlava státu Kalinin (1875–1946), který však v té době byl těžce nemocen a zemřel ještě před zahájením procesu. U západních spojenců i u veřejnosti mimo hranice Sovětského svazu byly rozsudky smrti v tomto směru považovány za zcela normální. Stačí připomenout, že typické osobnosti, propagující aktivní spolupráci s nacistickým režimem, skončily obdobným způsobem jako Vlasov i na Západě. Ve Francii byl odsouzen k trestu smrti maršál Philippe Pétain i Pierre Laval, v Norsku Vikund Quisling, v Belgii Léon Degrelle. Milost z nich dostal pouze Pétain, ale nikdy již nevyšel z vězení živ. Ani při příležitosti padesátého výročí Vlasovovy popravy nikdo kromě pravice radikálů jej neoslavoval jako bojovníka proti bolševismu. List „Die Welt“ tehdy poznamenal, že „jeho sen o osvobození Ruska od tyranů ho přivedl na stranu hnědého diktátora, který se jeho vlast pokoušel zotročit stejně jako ten rudý“.

Pokus o úplnou rehabilitaci ztroskotal

Padesát pět let po vynesení rozsudku nad Vlasovem se nyní na žádost ruského hnutí „Za víru a vlast“ zabývalo jeho rehabilitací vojenské kolegium Nejvyššího soudu Ruské federace. Již předtím v červnu ruská vojenská prokuratura zamítla žádost o rehabilitaci Vlasova a jedenácti dalších bývalých

důstojníků Sovětského svazu. Podle jejího názoru byli všichni odsouzeni právem a není důvod k přehodnocení tohoto rozhodnutí. Hlavní vojenský prokurátor Michail Kisljcin prohlásil, že pro něho jako důstojníka i vojáka důstojník, který zradil vlast, zůstává zrádcem nezávisle na režimu. To podle jeho slov bylo dokázáno vyšetřováním a Vlasov to přiznal sám.

Nejvyšší soud poté 1. listopadu taktéž zamítl žádost o rehabilitaci. Vycházel z toho, že Vlasov byl jednak odsouzen pravomocně na základě trestního zákoníku z roku 1923 a také na základě usnesení Nejvyššího soudu z roku 1943. Ten stanovil trestní odpovědnost pro německé fašistické zločince, kteří jsou vinni ze spáchání vražd a týrání sovětských občanů a zajatých rudoarmějců, pro špióny a vlastizrádce. Soud přitom potvrdil, že Vlasov a jeho armáda se aktivně podíleli na boji se sovětskými vojáky a vytvořili Ruskou osvobozeneckou armádu. Zprostil jej však obvinění z kontrarevoluční agitace a propagandy na základě platného ruského zákona o rehabilitaci obětí politických represí. Osoby, které byly za tuto činnost odsouzeny, jsou nyní rehabilitovány, protože protisovětská agitace a propaganda není pojímána jako veřejně nebezpečná činnost. Vlasov jí, jak známo, věnoval značnou pozornost, ale její eliminace na odsouzení k smrti nemá podle ruského soudu podstatný vliv.

Nadále tedy trvá zbavení hodností, jakož i majetku, i když nyní rozšiřování jeho názorů není v Rusku trestné. Ty jsou i pro ruskou veřejnost široce přístupné na internetu (<http://enterprise.powerup.com.au/dubov/roa/koi/vlasov.htm>), kde je vlastní stránka ROA. V současnosti však jde již o historické dokumenty, protože živé problémy po zhroucení komunistického režimu v Rusku již neobsahují. Nelze se proto divit, že i v samotném Rusku případná rehabilitace Vlasova nikoho nevzrušuje. Zbytek z padesáti tisíc příslušníků jeho armády se vzhledem k jejich věku i zdravotnímu stavu každým dnem ztenčuje. Důstojníci byli většinou postříleni ihned po válce, prostí vojáci byli uvrženi do gulagů a přeživším je dnes kolem osmdesáti let. Většina z nich měla prostě smůlu, že se dostala do krutého německého zajetí, často i pro hrubé chyby vlastního velení. Bylo to tak zřejmé i v případě Vlasova, který do svého zajetí 11. 7. 1942 byl Stalinovým oblíbencem. Jeho osobní tragédií bylo, že jako vojáka vysokých profesionálních kvalit ho Stalin poslal do Leningradu. Kdyby ho byl namísto Volchovského frontu poslal ke Stalingradu, zřejmě by ho maršálská hodnost neminula. A kdo ví, možná, že by to byly právě jeho tanky, které by v roce 1945 pod rudými prapory vstoupily do Prahy. Takto vstoupil do našeho vědomí jen jako tragická osoba, která se na podzim 1944 do Prahy dostala za pomoci černých standart SS a půl roku poté nedaleko ní do rukou svých katů.

○

rseemann@volny.cz

Tento příspěvek je vítěznou esejí druhého ročníku Ceny Dominika Freie in memoriam v oboru národní bezpečnosti. Loňským tématem byla otázka, zda je profesionalizace armády pro Českou republiku přínosem z vojenského, společenského a mezinárodněpolitického hlediska. Do soutěže se mohli přihlásit mladí lidé do 30 let, kteří napsali na dané téma pojednání. Jejich eseje hodnotili přední odborníci v oboru národní bezpečnosti.

Je profesionalizace armády pro Českou republiku přínosem z vojenského, společenského a mezinárodněpolitického hlediska?

Od konce devadesátých let minulého století jsme členy nejsilnějšího vojenskopolitického uskupení světa, tedy Severoatlantické aliance. Členství v NATO nepochybně představuje nejzásadnější přelom ve vojenském uvažování strategů naší armády za poslední desítky let a klade na naši armádu zcela nové požadavky. Napadení území České republiky cizími vojsky se díky tomuto členství stalo vysoce nepravděpodobným, konfrontace s jedním členem NATO by totiž znamenala i konfrontaci s celou aliancí. Touto změnou kontextu geografické polohy ČR se ovšem současně radikálně změnil základní úkol naší armády ze schopnosti bránit se, než nám přijdou pomoci případní spojenci, na schopnost co nejrychleji a nejefektivněji pomoci našim spojencům. Význam obrany vlastního území klesl a prudce vzrostl význam obrany společných zájmů. Přestalo existovat přímé vojenské ohrožení západoevropského teritoria, což znamená, že neexistuje nutnost udržovat velké počty vojáků na vysokém stupni připravenosti a umožňuje existenci jen poměrně malých, efektivních a mobilních ozbrojených sil. Dnes je tedy hlavní pozornost západoevropských ozbrojených sil soustředěna na operace mimo území členských států NATO. V roce 1990 byla v Paříži schválena Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě, která omezuje maximální početní stavy vojsk i vojenské techniky signatářských zemí, a tím fakticky vylučuje překvapivé zahájení rozsáhlé útočné operace na území Evropy. Existence NATO, ale i platnost této smlouvy činí ozbrojený konflikt podobný 2. světové válce vysoce nepravděpodobným, naproti tomu jsou střetnutí typu války v Perském zálivu nebo zásahů na Balkáně stále velmi pravděpodobná a jak dokázaly obě tyto situace, tento typ zásahů přímo vyžaduje moderní, dobře vycvičenou a vyzbrojenou, vysoce mobilní a v neposlední řadě i profesionální armádu.

Jaké jsou tedy tyto nové požadavky na funkci armády? Kromě tradiční ochrany integrity vlastního území a nově i území členských zemí NATO, je to především schopnost bojovat v lokálních konfliktech vzniklých mimo území NATO, v jejichž rámci nelze vyloučit bojové nasazení různé intenzity s využitím všech druhů zbraní, jako byla například válka v Perském zálivu. Dále pak schopnost nasazení v záchranných, humanitárních a mírových operacích, opět převážně mimo území Severoatlantické aliance. Jako příklad lze uvést nasazení těchto sil pod patronací OSN v zemích bývalé Jugoslávie. A v neposlední řadě je to schopnost účinné pomoci v případě humanitárních katastrof a přírodních pohrom, jako jsou zemětřesení, povodně a rozsáhlé lesní požáry at' už na území NATO, nebo mimo ně. Úkoly natolik odlišného charakteru, že i naprostý laik jistě chápe, že nemohou být zvládnuty stejně cvičenými vojáky. Voják vycvičený pro boj v konfliktu vysoké intenzity je schopen zvládnout operaci Pouštní bouře, ale stěží se uplatní při mírové misi v Kosovu nebo na území Bosny a Hercegoviny, a naopak. Co by si tak asi počala naše protichemická jednotka, která se tak osvědčila při misi v Iráku, např. při hlídání hranic v již zmiňované Bosně? Z výše uvedeného vyplývá, že potřebujeme armádu co nejefektivnější, schopnou co nejlépe plnit požadované úkoly, jejíž jednotlivé složky jsou specializovány na různé typy vojenských operací. Je evidentní, že pro tak různorodé úkoly je dobře vycvičená a vybavená, motivovaná, profesionální, malá a mobilní armáda lépe disponovaná než armáda, jejíž největší část tvoří na krátkou dobu povinně angažovaní mladí lidé všech profesí, jejichž hlavním cílem je si „vojnu v klidu odkroutit“.

Zůstává také neměnným pravidlem, že zákony a jiné právní normy vždy drobně „pokulhávají“ za realitou a do jisté míry jaksí „dodatečně“ kodifikují již existující stav, který se zvolna utváří do později uzákoněné podoby. Ne jiná situace nastává, podíváme-li se na problematiku profesionalizace armády. Obranu ČR dosud zajišťuje konskriprkční armáda, tedy armáda teoreticky založená na všeobecné branné povinnosti. Ovšem již samotný předpoklad všeobecné branné povinnosti je čistě hypotetický a realitě neodpovídá. Všeobecná

branná povinnost u nás totiž fakticky neexistuje, protože velké množství branců dává přednost náhradní civilní službě nebo se povinnosti sloužit v armádě vyhnou jinak. Vždyť, jak jinak lze vysvětlit, že např. již v roce 1993 absolvovalo vojenskou službu jen 43 % branců daného populačního ročníku? A v posledních letech se toto číslo dokonce snížilo na asi 30 % a mezi vysokoškoly jen na 15 %. Tento trend se navíc dále prohlubuje. Branecká populace se zmenšuje a klesá i poměr mezi braneckou populací a počtem těch, kteří na vojnu skutečně nastoupí. V roce 1989 to bylo 78 %, v roce 1995 poklesla na 54 % a nyní je to kolem 50 %. Dochází tedy k širokému zneužívání možnosti být zproštěn výkonu vojenské služby ze zdravotních důvodů i možnosti absolvovat místo vojenské služby tzv. civilní službu, která je v podstatě také v rozporu s principem deklarované „všeobecné“ branné povinnosti. Brannou povinnost ve službách armády tak již dnes absolvuje jen ten, kdo „chce“, případně není schopen „zařadit si to jinak“. Vojenská služba tak získává výrazně diskriminační charakter. V ostatních členských zemích NATO je situace obdobná, i v těchto zemích probíhá tento proces jakési „samovolné profesionalizace“, jejímiž příčinami je na straně jedné vznik profesionálních jednotek pro nasazení v zahraničí a na straně druhé vzrůstající neochota mladých mužů vykonávat službu v ozbrojených silách, zhoršující se zdravotní stav i přirozený demografický vývoj branecké populace. Vznik minimálně poloprofesionálních, ale čím dál častěji i plně profesionálních armád je v tomto ohledu spíše přirozeným trendem než projevem vůle zákonodárců.

Vzrůstající počet evropských politiků si tyto skutečnosti uvědomuje, což se projevuje silnými diskusemi o plné profesionalizaci armád jednotlivých členských zemí. Nutno podotknout, že tato diskuse přináší čím dál častěji konkrétní výsledky a tak k profesionální armádě Kanady, která začala s budováním profesionální armády téměř po 2. světové válce, Velké Británie, která se ke stejnému kroku odhodlala v roce 1960, a USA (1973) přibýly v roce 1994 plně profesionální armády Belgie a v roce 1997 i Nizozemí. Do roku 2002 se rozhodla plně profesionalizovat armádu také Francie, do roku 2003 pak také Španělsko a Portugalsko. Z poslední doby stojí za zaznamenání také rozhodnutí vlády v Itálii do šesti let plně profesionalizovat vlastní armádu. Vysoký stupeň profesionalizace má i Dánsko (75 %). Trendy v armádách ostatních zemí NATO jsou tedy evidentní.

Jaké jsou tedy hlavní důvody nutnosti profesionalizace armády i v České republice? Za prvé se změnil základní úkol naší armády a přibýly další, velmi rozmanité úkoly, které nemohou být v plné šíři dokonale zvládnuty vojáky, jejichž vojenská služba byla zkrácena na 12 měsíců včetně jednoho měsíce řádné dovolené, tedy až pod dobu nutnou k řádnému výcviku. Doba základní vojenské služby je v ČR, ale i dalších státech NATO tak krátká, že téměř vylučuje možnost naučit se ovládat moderní zbraňové systémy dnešních armád a zcela vylučuje možnost nasazení takto „vycvičených“ mužů mimo území České republiky. Druhým důvodem je faktická neexistence všeobecné branné povinnosti z důvodů demografických, zdravotnických, a především změny smýšlení o branné povinnosti ve větší části společnosti i její výrazně diskriminační ráz. V neposlední řadě je také nutno zdůraznit, že samotná myšlenka všeobecné branné povinnosti je anachronismem, jehož kořeny sahají až do Francie roku 1792, kdy ještě o výsledku bitev více rozhodoval počet vojáků než jejich výzbroj. Opodstatnění měla snad ještě v době 2. světové války, ale v době, kdy lze vyhrát válku jen nasazením leteckých sil vybavených tzv. inteligentní municí, jak ostatně dokázala válka o Kosovo, tvoří takto vzniklá armáda jen množství pohyblivých cílů. Do Evropy dnešních dnů již snad také nepatří omezování lidských práv, jakého jsme svědky v § 21 a 22 zákona č. 220/1999 Sb. „o průběhu základní nebo náhradní služby a vojenských cvičení a o některých právních poměrech vojáků v záloze“, které nesou název „Omezení občanských práv vojáka“ a okleštují právo svobodně projevovat náboženství

nebo víru i právo shromažďovací a sdružovací. Za samostatnou zmínku by jistě také stálo, zda je nutné jistou, ne nevýznamnou část mladých mužů podrobovat šikaně, která je v naší armádě již dlouhá léta jakýmsi „dobrým zvykem“.

Odpůrci profesionální armády obvykle uvádějí jako argument pro zachování konskripční armády kromě značně vyčpělého argumentu apelujícího na tzv. „vyšší city“ a „uvědomění“ občanů totiž, že vojenská služba je morální povinností každého občana, stmeluje národ a podobně, jeden racionálnější argument, a totiž, že profesionální armáda je příliš drahá. Ani tento argument nemusí být, jak dokazují příklady Velké Británie, Belgie a Nizozemska, oprávněný. Ve Velké Británii zůstaly výdaje na obranu po plné profesionalizaci armády stejné, v Nizozemsku se v průběhu čtyřletého transformačního období podařilo při zachování celkové výše obranného rozpočtu zvýšit podíl investic z 19 na 25 procent a v Belgii výdaje na obranu dokonce poklesly. Důležitou podmínkou profesionalizace armády je totiž požadavek redukce počtu osob v ozbrojených silách, aby tento proces nevedl k výraznému zvýšení personálních výdajů. Redukce početních stavů je tedy prvním důležitým předpokladem profesionalizace. A tento požadavek lze dokonce splnit za současného zvýšení bojovosti a akceschopnosti armády. Dalším neméně důležitým předpokladem úspěšné, dobře provedené transformace je motivace pro dobrovolný vstup do armády. Při nezaměstnanosti okolo osmi procent by neměl být velký problém rekrutovat dostatečný počet mladých mužů a žen. Samozřejmě za předpokladu, že se armádě podaří naplnit jejich představy o platu, ubytování, kariérních možnostech i délce pracovního úvazku. Avšak rozhodující, jak napovídá zkušenost z Nizozemska, bude možnost kombinovat vydělávání peněz s možností vzdělávat se. V takto nově koncipované armádě by mělo být 38 až 40 tisíc mužů, z toho maximálně 5 tisíc důstojníků, 15 tisíc poddůstojníků a 20 tisíc dobrovolníků.

Významným přínosem transformace Armády ČR z hlediska vojenského se pak stane nejen armáda lépe vycvičená a vybavená, ale i motivovanější, menší, a tedy mobilnější, schopná lépe plnit různorodé požadavky na ni kladené, akceschopnější, bojovnější, efektivnější, spolehlivější i daleko lépe použitelná doma i v zahraničí. Z hlediska společenského pak bude významným ziskem větší prestiž armády, a také ne nevýznamný přesun části mladých mužů a žen ze skupiny žadatelů o podporu v nezaměstnanosti do skupiny plátců daní; lze totiž předpokládat, že největší zájem o vstup do služeb armády bude mezi mladými nezaměstnanými. Nevýznamný jistě také není fakt, že zrušením oné „všeobecné“ branné povinnosti se zvýší respekt k zákonům, které v dnešní podobě přímo nutí značnou část mladých mužů k jejich obcházení. Z mezinárodněpolitického hlediska by významným ziskem profesionalizace armády mohla být vyšší prestiž České republiky v důsledku schopnosti dostát stále se zvyšujícím vojenským závazkům vůči ostatním členům NATO a později i závazkům v rámci Evropské unie. A to vše za cenu minimálního, jestli vůbec nějakého zvýšení osobních mandatorních výdajů armády. Ty například v roce 1997 činily 50,4 procenta rozpočtu armády, přičemž průměr v zemích NATO v témže roce činil asi 58 procent. Mnozí armádní činitelé, zejména pak náčelník generálního štábu Jiří Šedivý, rádi zdůrazňují, že profesionalizace „zdraží“ naši armádu o 25–30 procent. Do těchto čísel však jaksi „omylem“ započítávají i náklady na modernizaci armády, která je nutná tak jako tak.

Dnešní diskuse o transformaci naší armády již totiž nelze vést o tom, zda profesionalizace ano, či ne, ale o to, jak a kdy. Evropa, do které bezesporu opět patříme, totiž po pádu železné opony, slovy Jacquesa Chiraka: „...vezme osud do vlastních rukou“. O pevném rozhodnutí vytvořit nejen ekonomickou, ale i vojenskopolitickou protiváhu USA v globalizujícím se světě svědčí i ohlašovaný vznik „Evropské armády“ o síle cca 60 tisíc mužů, a to v horizontu tří let. Náš podíl na této armádě by měl po vstupu do EU činit asi jeden tisíc mužů. Jsme na tuto výzvu připraveni?

Připomenutí autora Metod komunistické propagandy

Reisky-Dubnic, Vladimir: Communist Propaganda Methods. A Case Study on Czechoslovakia, New York: Praeger Publishers 1960, ss. 287, autorem úvodu Hans J. Morgenthau.

Zdá se dnes být trochu zpozdilé připomínat knihu Vladimíra Reiského o metodách a instrumentech komunistické propagandy v Československu, vydanou ve Spojených státech už v roce 1960. Autor v ní popisuje a analyzuje dnes už jen historicky pozoruhodnou úlohu masmédií (rozhlasu, televize a tištěných médií) a zabývá se i centrálně řízenou publikační činností, kontrolou nad divadly a jakýmkoli veřejnými shromážděními, výrobou i distribucí filmů jako součástí agitace, indoktrinace a popularizace *socialistické kultury*. Tato propaganda, ať už šlo o *socialistickou kulturu* (ve významu bližšímu *ruské kulturnosti*), *socialistickou vědu* a *marxisticko-leninskou vědeckost*, byla podle autora vlastně jen otevřenou nebo skrytou propagací *sovětských* vzorů. Propagace ruské kultury, literatury, filmu, výtvarného umění, která využívala i české rusofilské a rusomanské tradice, měla ovšem také být nástrojem *prosovětské* propagace a agitace. Přes masivní úsilí však, říká autor, tato popularizace *sovětské* nebo *ruské* kultury, ať již začneme odkudkoli, vedla jen k omezeným propagandistickým úspěchům. *Masy* zůstávaly skeptické nebo apatické, *inteligencia* nedůvěřivá, a dokonce i členové komunistické strany, po kritice *sovětského stalinismu* v padesátých a šedesátých letech, v době tání, symbolizované osobou Nikity S. Chruščova, postrádali původní nadšení, uhlířskou víru a projevovali někdy až okázalý nezájem. Přesto se komunistická strana snažila ovládat společnost a stát především nejruznějších institucionálních sítí, systémových a subsystémových organizačních prvků a struktur, a dokonce i individuálních interaktivit, a chtěla je integrovat do sociálních a kulturních vzorců *světa sovětů*. A to nejen pomocí takových folklórních organizací, jako byl např. Svaz československo-sovětského přátelství, ale i pomocí oficiální a neustále aktualizované interpretace marxismu-leninismu, která ne vždy odpovídala původním principům, ať již je formulovali klasici, nebo jejich *epigoni*. Z nich pak vybírala poučky, které měly mít apelativní hodnotu a měly měnit kulturní a sociální skutečnost. Také historická studia sloužila stejnému účelu. Komunistický režim se považoval za nástupce okázale oslavovaných *revolučních období dějin*, jejich zjednodušená a ideologicky upravená interpretace dávala vzniknout novým vzorům politického diskursu. Samozřejmě, že se nezanedbá-

valo ani přiměřené odměňování těch, kteří tento aktuální výklad propagovali.

Podle autora se však tato metoda ukázala neúčinnou v různých historických dobách vývoje komunistického režimu. Samotné stranické školení a vzdělávání bylo dvousečnou zbraní, která nejen likvidovala odporce oficiálních doktrín, ale pomáhala i vytvářet intelektuální potenciál reformního komunismu, a to na úrovni teorie i praxe. *Marxisticko-leninská indoktrinace* jednak narážela na jakýsi tradičně národní, *socialistický* a *sociálnědemokratický* politický stereotyp a podobně stereotypní omezenost historického poznání, jednak se musela vyrovnávat s vnějšími okolnostmi, které na *sovětský* politický systém působily v letech druhé světové války, v období pozdního stalinismu nebo kritiky *kultu osobnosti*. (Můžeme dodat, že stejné to bylo i na počátku vytváření byrokratického státostranického nebo stranicko-státního politického systému.) A takový rozporuplný vývoj skýtal možnosti zachovávání určité intelektuální integrity i víry v možnou reformu, nebo dokonce zánik systému.

Připomínáme práci Vladimíra Reiského nikoli jen pro její obsah, který byl ve své době nejen pravdivý, ale umožňoval americkým čtenářům a studentům seznámit se podrobněji s metodami komunistické propagandy. Asi těžko bychom v tomto textu z počátku šedesátých let 20. stol. našli něco, co nebylo později popsáno. Jde nám spíše o připomenutí osobnosti autora, profesora Vladimíra Reiského z Dubnic. S jedním z jeho posledních článků, v němž se pokusil analyzovat budoucí možnou politiku George W. Bushe jr., se mohli seznámit čeští čtenáři na stránkách EURA v únoru 2001. Dne 4. listopadu 2001 náhle zemřel na svém rodném Vilémově, na zámku, který nejen rekonstruoval, ale kterému předurčil stát se sídlem *Nadace pro mezinárodní stu-*

dia, kterou sám založil a o které předpokládal, že bude šířit poznání mezinárodní politiky a mezinárodních vztahů. Na Vilémově také začal pořádat mezinárodní konference na aktuální témata. Budoval zde studovnu a knihovnu, která by měla být přístupná nejen studentům mezinárodních vztahů, ale i veřejnosti, a která by měla kultivovat obecné znalosti o evropské integraci, o vztazích mezi EU a Spojenými státy a koneckonců i o politice v rozměrech globálních.

Poprvé přišel o svůj majetek již v roce 1942, kdy mu jej zabavili němečtí okupanti. To jej přivedlo, jako velmi mladého muže, do řad resistance. Po válce se domníval, že vstoupí do zahraniční služby ČSR. Rok 1948 změnil jeho osud podruhé. Znovu přišel o rodinný majetek a odešel do Londýna, kde krátce pracoval pro BBC. V roce 1949 byl již na univerzitě v Chicagu, kde se stal *research asistentem* Hanse J. Morgenthaua v *Center for the Study of American Foreign Policy*. V Chicagu získal svůj PhD na oboru politických věd a v letech 1953–1954 učil na Harvardově univerzitě, kde se věnoval středoevropské a balkánské evropské politice. V roce 1955 byl v Brazílii, kde pracoval pro Business International, a potom působil na Washington College jako *assistant professor of political science*. Více než čtvrtstoletí pak působil na University of Virginia, ale přednášel i v Budapešti, Bonnu, Krakově, Mnichovu, Varšavě, ve Vídni aj. Na Latinskou Ameriku nezapomínal ani ve svých pozdějších kratších studiích, ale přece jen se nejvíce věnoval Evropě a studiu komunistických režimů. Stal se poradcem prezidenta Jimmyho Cartera a později George W. Bushe sr., a téměř nikdo to u nás po jeho návratu do vlasti nevěděl. Stýkal se Zbigniewem Brzezinským (jeho synovi byl Brzezinski dokonce za kmotra) a ani po návratu do České republiky (která pro něho byla stále Československem) se nevyhýbal vědeckým a politickým aktivitám. Účastnil se Fora 2000 a jen česká politologická obec pozapomněla, že by se od něho mohla něco naučit. Posledního rozloučení, symbolického 17. listopadu 2001, se zúčastnili dva čeští politologové (respektive jeden z Prahy a jeden z Bratislavy) a Ivan Havel, avšak nikdo z nich nebyl oficiálním zástupcem Univerzity Karlovy nebo Filosofické fakulty, které o Reiského odchodu snad ještě dodnes nevědí.

To, co ale zůstává, je jeho přání a odkaz českým studentům, aby se zabývali studiem mezinárodní politiky a mezinárodních vztahů tak, aby i tento obor se stal kompatibilní s evropskou a světovou úrovní. Snad jednou dokonce zaujmou jeho životní osudy některého z mladých badatelů a pokusí se na příkladu profesora Reiského přiblížit nejen osudy českého a československého exilu po roce 1948, ale i zaznamenat jeho příspěvek k změně politických poměrů u nás i ve světě v letech osmdesátých a devadesátých.

Zdeněk Zbořil

zboril@iir.cz

Dějiny Arménie

Šaginjan, V.: *DĚJINY ARMÉNIE od počátku až do roku 2000. Karolinum Praha 2001, 209 s. ISBN 80-246-0196-6. Cena 165 Kč.*

Dějiny Arménie (arm. Hajastan) jsou neobyčejně pohnuté a vyznačují se mimořádně výraznými změnami území a posuny hranic. Málokterá země a jen málo národů byly vystaveny tolika dobovacím vpádům a takovému zájmu a střídání cizích mocí, jako je tomu v případě Arménie. Poloha Arménské vysočiny – dějiště častých válečných vpádů a krvavých reží – mezi Středomořím, Černým a Kaspickým mořem a odlišnost Arménů k tomu snad předurčovaly... V této souvislosti je vhodné připomenout, že právě Arménie jako první státní útvar v roce 301 n. l. přijala křesťanství za státní náboženství, od 4. století používá arménština své vlastní písmo, Arméni byli obětí první genocidy v moderních dějinách a tvoří jednu z největších světových emigrací, a že současné území Arménie představuje jen deset procent někdejší tzv. Velké Arménie.

Kniha uváděná k českému čtenáři jako učební text pro posluchače Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze byla vydána shodou okolností v roce dvou významných výročí. V roce 2001 Arménie naplnila již 1700 let existence (přijetí) arménské křesťanské ortodoxní církve (což se u nás téměř nepřípomnělo) a současně s tím deset let existence (vyhlášení) nezávislé Arménské republiky. Za křesťanství, svou jazykovou a kulturní odlišnost, touhu po udržení svébytnosti, touhu po sobě a nezávislosti Arméni zaplatili a dosud platí cenou nejvyšší. Vzpomeňme zde např. více než čtyřmilionovou arménskou diasporu rozestou po celém světě (více než doma!) a současný spor o Náhorní Karabach (arm. Arcach).

Význam této knihy vidím zejména v tom, že jejím autorem je Armén, původním vzděláním žurnalista, od 90. let žijící v našem prostředí a nyní zajišťující výuku armenistiky (arménština a arménské reálie) na Filosofické fakultě UK v Praze. Každý, kdo má zájem nahlédnout více do chronologie dávných a spletitých dějin těžce zkoušeného národa, ale především se dozvědět více o pozadí a souvislostech dějů a událostí z časů nedávných či téměř současných, o kterých nebylo možné dříve psát otevřeněji, resp. o nichž informace pronikaly velmi obtížně a často zkráceně, najde v této knize řadu nových skutečností a překvapivě jiných pohledů na svět, který je nám vzdálený, a přesto nám může být i blízký...

Z chronologického sledu obsahu knihy bych rád čtenáře upozornil na závěrečné části nazvané *Boj za osvobození a Nezávislost a ekonomická blokáda*, v nichž je popsán a interpretován vývoj po roce 1988, který byl na počátku poznamenán v té době pro mnohé nečekaným protiarménským pogromem v ázerbájdžánském Sumgajtu a neméně krutým zemětřesením v arménském Spitaku, boj za získání nezávislosti až po velmi svízelnou současnost poznamenanou dlouhodobou ekonomickou blokádou, karabašským konfliktem a novou vlnou rozsáhlé vnitřní a vnější emigrace.

Autorův přístup a pojetí zpracování, jež nezaprou jeho žurnalistickou praxi, se mohou na některých místech zdát blíže nezasvěcenému čtenáři jako příliš emocionální a zkratkovité. Znaky zkratkovitosti lze vysvětlit i nedostatkem místa, zatímco emocionální přístup s prvky osobního zaujetí prokládané neskrývaně kritickým hodnocením současného politického vývoje vyplývají z hloubky tíživých událostí dopadajících na nezávislou Arménii.

Domnívám se, že bychom se měli vážně zamyslet nad tvrzením o „zapomenuté Arménii, ke které okolní vlivný svět přistupuje odlišně“, než je tomu v případě jiných území postižených nebo ohrožovaných agresí, terorem a ozbrojenými konflikty. Jak jinak si například vysvětlit skutečnost, že „na mezinárodní kongres ve Stockholmu věnovaný genocidám, kterého se zúčastnilo na 600 představitelů ze 47 zemí světa, nebyla pozvána arménská delegace“ a že „dosud nebyla dostatečně odsouzena jak někdejší genocida, tak trvajících blokáda ze strany Azerbájdžánu a Turcka“, takže „Arménie se dostává do prohlubující se mezinárodní izolace“. Důsledkem může být, jak autor opakovaně zdůrazňuje, ohrožení nejen existence Republiky Náhorní Karabach (osídlené i v minulosti převážně Armény), ale i budoucnosti Arménské republiky, „jež se rysuje v bezvýchodných a bezperspektivních konturách“.

Po dílech K. Hansy (Hrůzy východu) a F. Werfela (Čtyřicet dnů), popisujících masakrování a genocidu Arménů, a po dosud nedoceneném díle L. Motalové (působící předtím rovněž na FF UK v Praze) nachází téma Arménie u nás po dlouhé řadě let dalšího pokračovatele, jehož cílem je přiblížit nám „rány osudu“ postihující území a národ nacházející se na střetu zájmů větších sousedů (a v tom lze vidět i určitou paralelu s námi a našimi dějinami).

Václav Poštołka

vaclav.postolka@vslib.cz

Oskar Krejčí: *Mezinárodní politika, Praha: EKOPRESS 2001, 2. aktualizované a rozšířené vydání, ss. 709, ISBN 80-86119-45-9.*

V relativně krátké době vychází již druhé vydání rozsáhlého českého kompéria obořu *mezinárodní politika*, které má svou česko-slovenskou minulost. Jeho autor Oskar Krejčí totiž vedl několik semestrů kursu na Fakultě politických věd a mezinárodních vztahů na Univerzitě Matěje Béla v Banské Bystrici, spolupracoval při řešení grantových úkolů Politologického kabinetu SAV v Bratislavě a píše v úvodu k druhému vydání, že „...diskuse během přednášek, na seminářích, ale i při zkouškách naznačily, kde je v knize vhodné či dokonce nutné použít jiné formulace nebo zvolit jiný přístup. Proto prvotně autorův dík (za 2. vyd. – pozn. – zz-) patří studentům zmíněné vysoké školy.“

Těchto několik úvodních slov se sice může zdát formalitou, ale autor jimi upozorňuje na starou a dnes polozapomenutou akademickou tradici, že na univerzitách se nejen učí a bádá, ale také, že toto učení a bádání je stálým dialogem mezi učitelem a žákem. Že se totiž neučí jen jeden účastník tohoto permanentního rozhovoru, ale že z něho mají prospěch oba. Kež by si to dokázali uvědomit *technologové vzdělávání*, kteří přednášejí a sadisticky pronásledují své studenty ověřováním znalostí elektronicky snadno dostupné faktografie. Režignují tím na historický titul *mistr* a stávají se jen *zkoušejícími* zaměstnanci univerzit, kteří zapominají na to, že i oni se od svých studentů a žáků učí, že ono učení se je dvoustranný komunikační proces, v němž učitel nejen připravuje svého žáka na veřejnou obhajobu závěrečné teze, ale že se od něho také dovídá nová témata, seznamuje se s novými výrazovými prostředky a že mu tento dialog pomáhá inovovat, nebo dokonce objevovat nové metodologické postupy. Konečně, a to není to nejméně důležité, se od něho učí chápat celý sociální a kulturní kontext, který se mu, někdy třeba jen díky biologickým faktorům, vzdaluje.

Nové vydání Krejčího *Mezinárodní politiky* je delší asi o 200 stran, což padá na vrub nové grafické a typografické úpravy, ale je to i zásluhou nových textů, které nahrazují nebo opravují ty původní. Ačkoli struktura knihy se v zásadě nemění, úpravy a doplňky se týkají všech kapitol a příloh. Obecně se dá říci, že v novém vydání je patrná snaha jasněji vymezit počátky dějů, přesněji definovat pojmy a zároveň maximálně aktualizovat empirický studijní materiál. Z hlediska chronologie jde o důsledné dovádění do současnosti dat z oblasti ekonomiky a vojenství, ale např. i popisy struktur Ministerstva zahraničních věcí Spojených států nebo popisy a analýzy rozhodovacího procesu o mezinárodní politice v Ruské federaci jsou aktualizovány až do roku 2000. Na rozdíl od 1. vydání odkazuje autor na různé internetové adresy a CD-ROM, což u prvního vydání bylo z technických důvodů nemožné.

Mezinárodní politika podruhé

Aktualizace, snahu zachytit historická východiska a zpřesnit definice pojmů je možné doložit na úpravách kapitol, které se týkají využití hlavních instrumentů zahraniční politiky při řešení konfliktů – tedy diplomacie, mezinárodního práva a válek. Pokud jde o změny ideové, objevuje se v 2. vydání akcent na problematiku globalizace (na ss. 115–121, v kapitole *Studená válka* přibyla podkapitola *Postup globalizace*), jejíž absenci vytykal 1. vydání ještě bývalý šéfredaktor Mezinárodní politiky Dobroslav Matějka a jeden z prvních recenzentů Václav Kotyk. Také autorova hodnotící vyjádření na konci jednotlivých kapitol jsou vyhraněnější a vycházejí ze zkušeností, jež měl autor s kritikou vydání prvního. Takový posun charakterizuje věta poněkud skrytá v 33. kapitole, která konstatuje, že tato kniha je v analytických pasážích psána v duchu realismu, v hodnocení či v upřednostňování některých vizí budoucnosti je v ní patrný určitý sklon k idealismu. (viz s. 517)

Pokud jde o přílohy, také ty byly doplněny nebo upraveny. Seznam použité literatury se z původních 207 čísel zvětšil na 303.

Byly vypuštěny vybrané dokumenty mezinárodní politiky, které nahradil věcný a jmenný rejstřík. Úpravy přežil slovníček základních pojmů (na ss. 629–659), který se zdá být na některých místech také upraven a rozšířen. Je zde 17 map, 77 tabulek, 38 schémat a 14 grafů, z nichž některé mají větší vypovídací hodnotu než sáhodlouhé texty; 654 odkazů na použitou literaturu svědčí o rozsáhlé heuristické přípravě.

Ačkoli je na s. 410, v souvislosti s mezinárodním terorismem, zmiňován již Usáma bin Ládín a organizace al-Kajdá, nenašel jsem ani v seznamu doporučené literatury odkazy na Krejčího práce, které publikoval v 90. letech. To sice svědčí o chvályhodné skromnosti, ale zejména obě knihy o geopolitice (*Geopolitika středoevropského prostoru*, 2000, a *Český národní zájem a geopolitika*, 1993) mohly být, při trošce dobré vůle, ocitovány. Vydavatele měsíčníku Mezinárodní politika jistě potěší, že jsou doporučováni jejich autoři a spoluautoři, ale možná že by českým čtenářům prospěla i širší bibliografie slovenských autorů, alespoň publikujících v Mezinárodních otázkách a Politických vědách.

Stejně jako vydání první, je i druhé vhodné studijní pomůckou pro studenty různých oborů politických věd a východiskem k prohlubování jejich specializací. Jistě ji uvítají, pokud přežijí šokovou terapii, kterou jim stanovením ceny naordinoval vydavatel. Tato finanční oběť se však přesto zdá být přijatelná, uvědomíme-li si, že jde nejen o rozsáhlý přehled celého oboru, ale v mnoha případech i o formulování pojmosloví a originální terminologii. V této souvislosti je zajímavá Krejčího nepřímá zmínka o jen zdánlivém objevitelství Francise Fukujamy v jeho knize *Konec historie?* nebo terminologické ledabylosti Samuela Huntingtona v jeho vykřičeném *Střetu civilizací* (na s. 491–492). Připomíná, sice jen ad marginem, ale přesto, práce N. J. Danilevského, Arnolda Toynbeeho a Spenglerův *Zánik Západu*, vydané již v 19. a 20. stol., a upozorňuje na zřejmě věčné ideologické inspirace různých ideologů i aktérů mezinárodní politiky. Téměř provokativní se pak zdá ilustrace *Huntingtonových konfliktních civilizací*, která (na s. 491) vizuálně demonstuje absurdnost celé ideologické a meganarativní konstrukce amerického autora. Avšak i v těchto případech jde o věcnou a nepřímou kritiku, která jen zdůrazňuje někdy až úzkostlivou snahu o objektivitu a objektivní hodnotící popisnost.

-zz-

zboril@iir.cz

Eva Sturm: Und der Zukunft zugewandt? Eine Untersuchung zur „Politikfähigkeit“ der PDS. – 1. Aufl. – Opladen: Leske + Budrich, 2000 – 349 s. – ISBN 3-8100-2678-6.

Autorka svou publikací odpovídá na četné otázky spojené s politickým vývojem a ambicemi německé politické strany, která navazuje po revolučních změnách koncem 80. let na SED – vládnoucí stranu v Německé demokratické republice.

V *první kapitole* zkoumá její politické možnosti v rámci Ústavy Spolkové republiky Německo, její schopnost obstát v demokratickém systému. Svůj výzkum opírá o vědecké závěry týkající se funkcí politických stran a souvislosti mezi těmito funkcemi a typem strany. Charakterizuje změny v metodách a stranické výstavbě PDS po roce 1990, projekt *moderního socialismu*. Pracuje na jedné straně s vědeckými publikacemi, jejichž autoři jsou např. Dieter Klein a Michael Brie, na druhé straně s publikacemi, jejichž autoři jsou přímo političtí činitelé – např. André Brie. Při analýze programového vývoje PDS se přiklání k názoru, že PDS „vděčí za moderní image, jenž dokázal účinně vykreslovat předseda Gregor Gysi, většinou spolupracovníkům na projektu moderního socialismu, ať již byly jejich vazby na stranu jakkoli uvolněny či narušeny“¹⁾.

Jako základní otázky si autorka vytyčila: zda se může „moderní socialismus“ dále rozvíjet v duchu některých směrů moderních vědeckých teorií, zda tyto teorie mohou mít politickou účinnost a zda PDS je vhodným nástrojem z hlediska „moderních

Vývoj a perspektivy Strany demokratického socialismu (PDS) v Německu po sjednocení

socialistů“. Eva Sturmová přitom metodologicky vychází z výzkumného projektu „Filosofické základy zpracování koncepce moderního socialismu“.

Ve *druhé kapitole* se podrobněji věnuje filosofickým základům koncepce moderního socialismu a jejich vlivům na přechod od SED k PDS, závěrům *moderních socialistů*, hlavně Dietera Kleina. Analyzuje faktory, které ovlivnily vznik opozice v SED, teoretické základy moderního socialismu, studie zabývající se současnými světovými politickými systémy, otázkami reformem a transformace. Rozebírá některé jejich závěry, například, že „společnosti reálného socialismu to nemají ohledně přestavby či reformem společenského systému lehčí, ale na základě své technické a ekonomické zaostalosti těžší než rozvinuté kapitalistické společnosti“²⁾. Dále přechází autorka ke koncepci moderního socialismu, k hlavním principům. Od teorie dospívá pak k otázkám praktické politiky PDS v 90. letech.

Ve *třetí kapitole* věnuje pozornost moderním socialistům v PDS – konkrétně např. André Briemu. Seznamuje s jeho biografií. Ukazuje, že zpravidla jednotlivé osobnosti nemohou přes noc úpl-

ně zúctovat se „starým myšlením“, jež ovlivňuje i jejich činnost. Důraz je kladen na vývojový proces, prvky intelektuálního vědění i emocionálního působení. „Vypořádání se stalinismem jako systémem je rovněž vypořádáním s myšlenkovými strukturami, v nichž jsou jednotlivci uvězněni. Do jaké míry strana tyto individuální konfrontace podporuje, či brzdí je otázkou, na níž závisí důvěryhodnost strany. Neboť strana nemůže udávat, že vede boj se stalinismem, aniž by se její členové individuálně na tomto boji účastnili.“³⁾

Čtvrtá kapitola pojednává o zúctování se stalinismem jako systémem. Nejde zde o konstatování, že PDS neuskutečnila úplně zúctování se stalinismem, spíše o námitku, že alespoň dvakrát (v prosinci 1989 a v lednu 1995) takové zúctování inscenovala, místo aby ofenzivně vedla boj se stalinismem jako strana. Autorka v těchto souvislostech sleduje antagonistické směry v PDS na základě programového vývoje. Charakterizuje mimořádný sjezd SED-PDS v prosinci 1989 s referáty G. Gysiho a D. Kleina, zpočybňující struktury „reálného socialismu“, stranický program z roku 1993 s jeho kritickými i nekritickými pasážemi o NDR a státním socialismu, zasedání PDS z ledna 1995 a diskuse, jež zde byly vedeny, ať již k programovým tezím, nebo k publikaci S. Wageknechta o antisocialistických strategiích⁴⁾, i vystoupení G. Gysiho a L. Biskyho, účtující s minulostí.

Pátá kapitola zkoumá možnosti různých směrů v PDS získat hegemonii při vytváření programu. Klade si otázku, zda je PDS moderní socialistická, nebo anachronistická strana, jaké perspektivy se otevírají pro směr „moderního socialismu“, zda se prosadí ortodoxní či reformní,

pragmatický směr, zda se PDS změní ve stranu schopnou koaliční spolupráce v sociálnědemokratickém duchu, nebo v ortodoxní sektu.

Při zahájení volebního boje do Spolkového sněmu roku 1994 zveřejnil Gregor Gysi *Ingolstadtský manifest*, čímž vyvolal bouřlivé diskuse uvnitř PDS. „Tento manifest hájil novou společenskou smlouvu. Přitom nešlo o Rousseauovu myšlenku *contrat social*. Gysi hovoří o pojmu *New deal* a dává přitom přesně najevo, že mu jde i o odstranění keynesianismu.“⁵⁾ Manifest též hlásal nutnost přestavby tržního hospodářství, zatímco stranický program PDS nechával postoj k tržnímu hospodářství otevřený.

Po volbách roku 1994 se předsednictvo PDS na sjezdu strany v lednu 1995 zabývalo politickou situací a hlavními směry své politiky. Gysi, Bisky a Modrow vystoupili s „návrhem pěti zásadních bodů“, což znamenalo pět pevných zásad dalšího reformního a modernizačního postupu. Na sjezdu však nevítežili. Sjezd PDS odhalil omezenost zásadního antistalinistického konsenzu. Přestože se roku 1996 postupně prosazovali levicově a sociálně-demokraticky reformní pragmatikové spolu s moderními socialisty, nadále zůstávala nedořešena přeměna PDS v moderní socialistickou reformní stranu, která „by byla projektem zaměřeným společensko-politicky na zásadní přestavbu hospodářství i politických vztahů, aby byly vytvořeny nové struk-

tury a instituce k řešení sociálních, ekologických a hospodářských otázek a staré aby byly přeměněny. Strana by musela být schopna formulovat společné šance a nový základní společenský konsens.“⁶⁾

Šestá kapitola navazuje otázkou, koho vlastně PDS může reprezentovat a proč zůstává stranou regionální. S tím souvisí i otázka postavení PDS v západoněmeckých zemích. Kromě toho sledujeme konfrontaci s tvrzením, že PDS je stranou „určitého prostředí“. Přitom nejde jen o to, jaké prostředí PDS reprezentuje, ale i o možnost reprodukovat, popřípadě nahradit toto prostředí, a tím i o šance strany do budoucnosti.

V **sedmé kapitole** autorka shrnuje své závěry ke zkoumané problematice. Konstatuje, že pokud se PDS zásadně nezmění, zůstane regionální stranou ve východoněmeckých zemích bez dlouhodobější perspektivy, přestože bude v současnosti plnit důležité funkce. PDS dosud neuspěla ve svých snahách stát se celoněmeckou stranou, a tím být i více než stranou východního Německa.⁷⁾ PDS neanalyzovala svou výchozí situaci, a proto též nedospěla ke smysluplné strategii. Chybí jí koncepce budoucího vývoje vlastního působení pro západoněmecké země. V diskusích se „spíše ohlíží zpět a opomíjí formovat se jako moderní socialistická strana. Tím se odděluje od modernizačního kursu v SRN.“⁸⁾ Proto nemá západoněmeckým zemím co nového nabídnout.

Přesto plní důležitou funkci – funkci integrační, přispívá k politické integraci občanů ve východním Německu v mezích hospodářské integrace. Sturmová spatřuje v dlouhodobém vývoji i určité možnosti proměny. PDS nemá dlouhodobou perspektivu jako „strana východoněmeckého prostředí“. V publikaci uvedená schopnost strany vést diskuse a účastnit se konfliktů dává přece jen určité předpoklady pro alternativu v programu a organizaci působení strany.

Zájemcům o další studium dané problematiky tak publikace předkládá nové pohledy na politické i teoretické základy německé strany PDS, na otázky spojené s jejím postavením ve sjednoceném Německu a s jejími perspektivami ve východoněmeckých i západoněmeckých zemích a poskytuje přehled bohaté literatury a dokumentů.

¹⁾ Viz: Eva Sturm: *Und der Zukunft zugewandt? Eine Untersuchung zur „Politikfähigkeit“ der PDS.* – 1. Aufl. – Opladen: Leske + Budrich, 2000, s. 15.

²⁾ Viz: tamtéž, s. 30.

³⁾ Viz: tamtéž, s. 76.

⁴⁾ Viz: tamtéž, s. 130: „Antisozialistische Strategien im Zeitalter der Systemauseinandersetzung; Zwei Taktiken im Kampf gegen die sozialistische Welt.“ – Bonn 1995.

⁵⁾ Viz: tamtéž, s. 198.

⁶⁾ Viz: tamtéž, s. 222.

⁷⁾ Viz: tamtéž, s. 321.

⁸⁾ Viz: tamtéž, s. 323.

Ivona Řezanková

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Mgr. Veronika Bílková, nar. 1975; absolventka PF UK, studentka FF UK (politologie-francouzština), od roku 2001 interní doktorandka na PF UK a vědecká pracovnice Centra bezpečnostních analýz Ústavu mezinárodních vztahů. Zabývá se mezinárodním právem a otázkami bezpečnosti. (str. 25)

PhDr. Jan Eichler, CSc., nar. 1952; po absolvování Vojenské akademie (1970–75) pracoval na MNO, v l. 1979–82 působil na čs. velvyslanectví v Paříži, v r. 1990 publikoval knihu *Francouzská armáda od de Gaulla k Mitterrandovi*; zabývá se problematikou Francie, vědecký pracovník Ústavu mezinárodních vztahů. (str. 29)

Doc. Ing. Jiří Fárek, CSc., nar. 1937; vystudoval VŠE a pracoval na VŠE, v EU ČSAV a v IPB. V roce 1966 pobýval jako Visiting Scholar na Indian Statistical Institute v Kalkatě. Zabývá se světovou ekonomikou a mezinárodními financemi. Je řádným členem Světové federace studií o budoucnosti (WFSF). V současné době vyučuje světovou ekonomiku na Technické univerzitě v Liberci. Člen redakční rady MP. (str. 20)

JUDr. Vladimír Handl, nar. 1957; absolvent Moskevského státního institutu mezinárodních vztahů, do r. 1996 pracovník Ústavu mezinárodních vztahů v Praze, poté na výzkumném pobytu v rámci grantu Volkswagen Stiftung jako pracovník Institutu for German Studies (The University of Birmingham), nyní opět ÚMV. (str. 9)

Ing. Jan Hřích, nar. 1964; absolvent Národohospodářské fakulty VŠE a interní vědecké aspirantury v Ekonomickém ústavu ČSAV. V roce 1992 obhájil dizertační práci na téma *Evropská společenství na prahu nového tisíciletí: perspektivy budování hospodářské, měnové a politické unie*. V současné době pracuje v Ústavu mezinárodních vztahů. Je členem redakční rady časopisu *Mezinárodní vztahy*. (str. 9, 17)

Radomír Jungbauer, nar. 1936, absolvent Inst.

mezinárodních vztahů v Moskvě od r. 1962 – zaměstnanec MZV; na začátku 70. let z MZV propuštěn, v 70. a 80. letech působil na vysokých školách a v Orientálním ústavu ČSAV. 1990–93 velvyslanec v Mexiku, po návratu do ústředí nejprve poradce, poté do r. 1997 zástupce ředitelky latinskoamerického odboru MZV. Nyní přednáší mezinárodní právo na VŠE. (str. 31)

Mgr. Radek Khol, nar. 1972; vystudoval obor mezinárodní vztahy na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a obor válečná studia na King's College v Londýně. Nyní je výzkumným pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů. Zabývá se problematikou OSN a evropské bezpečnosti, jakož i globálními problémy. (str. 9, 32)

Mgr. et Mgr. Vratislav Košťál, nar. 1976; absolvent Právnické fakulty MU v Brně a Fakulty sociálních věd UK v Praze, obor mezinárodní vztahy, člen Česko-estonského klubu, odborné stáže – SRN (1999), Estonsko a Ruská federace (1999), publikační činnost (Právní rádce). (str. 27)

Ing. Petr Lebeda, nar. 1974, vystudoval VŠE – obor mezinárodní vztahy; vědecký pracovník ÚMV – zabývá se rozvojovými zeměmi a globální problematikou. (str. 13, 22)

Mgr. Libor Lukášek, nar. 1973; absolvent Právnické a Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Institutu mezinárodního humanitárního práva v San Remu (1998). V letech 1997–1999 zaměstnanec odboru mezinárodního práva Ministerstva obrany ČR, v letech 1999–2000 poradce místopředsedy vlády ČR pro zahraniční a bezpečnostní politiku. Přednáší mezinárodní právo na VŠE v Praze. Zabývá se především na problematiku postavení a významu mezinárodního práva a jeho vztahů k mezinárodní a bezpečnostní politice. (str. 15)

Doc. PhDr. Vladimír Nálevka, CSc., nar. 1941; přednáší světové dějiny 20. století na FF UK a FSV UK. Specializuje se na politické dějiny španělsky mluvících zemí a na mezinárodní vztahy po druhé světové válce. Je autorem řady knih, mj. „Fidel Castro. Podzim diktátora“ (1997), „Kapitoly z dějin

studené války“ (1997), „Světová politika ve 20. století.“ I. II. (2000). (str. 12)

Petr Pavlík, nar. 1957; vystudoval obor ekonomická statistika na VŠE v Praze a obor evropská studia na Autonomní univerzitě v Barceloně, pracovník Ústavu mezinárodních vztahů, zabývá se problematikou evropské integrace. (str. 9)

Prof. Dr. Otto Pick, nar. 1925; politolog, studoval na Univerzitě Karlově (Právnickou fakultu) a na anglických univerzitách. Působil na četných západoevropských a amerických vysokých školách. V letech 1983–1985 byl ředitelem československého vysílání Radia Svobodná Evropa. V letech 1993–1998 byl ředitelem Ústavu mezinárodních vztahů v Praze. V roce 1998 1. náměstkem ministra zahraničních věcí České republiky. V letech 1991–2000 přednášel politologii na FFUK, velvyslanec, předseda redakční rady MP. (str. 34)

RNDr. Václav Poštołka, nar. 1948; vystudoval geografii na PřF UK v Praze, od r. 1997 na Fakultě pedagogické Technické univerzity v Liberci, vedoucí nově založené katedry geografie. Odborné zaměření na regionální a politickou geografii. V letech 1994–1996 studijní pobyt na Univ. Cambridge – Global Security Programme. (str. 42)

PhDr. Ivona Řezanková, CSc., nar. 1952, absolventka FF UK (dějepis – němčina); pracovala v Ústavu východoevropských zemí ČSAV, nyní v Ústavu mezinárodních vztahů; zabývá se problémy Německa. (str. 43)

PhDr. Richard Seemann, nar. 1933; absolvent Fakulty sociálních věd a publicistiky UK (1966), doktorát tamtéž (1990) pracoval jako novinář Československého a Českého rozhlasu v letech 1951 až 69 a 1990–93, kdy odešel do důchodu. V meziobdobí těchto let, kdy byl propuštěn, fyzicky pracoval. Po listopadu 89 zastával v rozhlase různé vedoucí funkce, mj. ústředního ředitele. V současné době je předsedou Rady Českého rozhlasu. (str. 38)

Marek Ženišek, nar. 1978; absolvent Fakulty humanitních studií ZČU v Plzni. V současné době student politiky na Fakultě sociálních věd UK. (str. 34)